

WALTER SJÖBLOM.

MARIEHAMNS STADS HISTORIA

18 $\frac{21}{11}$ 61—19 $\frac{21}{11}$ 11.

FÖRSTÅ DELEN.

MARIEHAMN

PÅ STADENS EGET FÖRLAG.

MARIEHAMN 1911
ÅLANDS TIDNINGS-TRYCKERI AKTIEBOLAG.

Företal.

FRÅGAN om författandet av Mariehamns stads historia väcktes i början av år 1907 inom *Föreningen Ålands Vänners kommitté för hembygdsforskning*. Kommittén, vars tillgångar voro små, ansåg sig emellertid icke enbart med egna krafter mäka genomföra detta arbete. Den beslöt att vända sig till staden med anhållan om ekonomisk handräckning. Den motsåg med så mycket större tillförsikt, att stadsfullmäktige gynnsamt skulle upptaga frågan, som ju Mariehamn inom en nära framtid, den 21 februari 1911, skulle fylla 50 år och denna bemärkelsedag knappast på ett värdigare eller vackrare sätt kunde ihågkommas och illustreras än genom utgivandet av en publikation med titeln *Mariehamns stads historia*.

Redan några dagar efter beslutets fattande inlämnade kommittén till stadsfullmäktige i Mariehamn sin hemställan i detta ärende. Skrivelsen var av följande innehåll:

„Till Herrar Stadsfullmäktige i Mariehamn.

Med hänsyn därtill, att endast fyra år återstå till den tid, då Mariehamns stad uppnått 50 år, får Föreningen Ålands Vänners kommitté för hembygdsforskning vörtnadsfullt till Herrar Stadsfullmäktige hemställa, huruvida de icke ville vidtaga åtgärd, att stadens historia för denna tid kunde utgivas till 50-årsdagen. Detta skede av stadens utveckling erbjuder många episoder av intresse, vilka förtjäna att bevaras för eftervärlden. Ännu kunna muntliga skildringar komplettera de skriftliga urkunderna, men försummar man nu att tillgodogöra sig dem, kan denna underlåtenhet aldrig frändeles gottgöras. Samlandet av

materialet till denna historia tager emellertid en dryg tid i anspråk, vartill ännu kommer bearbetningen av detsamma. Det torde därför vara skäl att redan nu vända sig till någon kompetent person, villig att åtaga sig detta uppdrag, samt ställa nödiga medel till hans förfogande, och detta så mycket hellre, som man föga kan hoppas att kunna finna härför en person, vilken vore i tillfälle att uteslutande egna sin tid åt denna uppgift. Men han kunde, om arbetet nu omedelbart påbörjades, i lugn och ro egna sig häråt, vilket ju endast vore till båtnad för den föreliggande forskningen. Med hänsyn till det speciella syftemål, som kommittén av Föreningen Ålands Vänner erhållit, nämligen det att söka främja hembygdsforskningen, har kommittén ansett jämväl ovanstående hemställan till Herrar Stadsfullmäktige ligga inom området för dess verksamhet.

På Föreningen Ålands Vänners kommittés för hembygdsforskning vägnar:

L. W. Fagerlund.

Walter Sjöblom.

Den 18 februari 1907 föredrogs ärendet för stadsfullmäktige. Desse beslöt dock lämna frågan beroende och till kommittén avgiva det svar, att fullmäktige för sin del voro villiga att understöda företaget, men då erforderliga medel ej för tillfället funnos disponibla, skulle frågan tagas till omprövning „i slutet av året eller i början av nästa år.“

Längre, än ämnat var, drog det dock ut på tiden, innan saken ånyo av stadsfullmäktige bragtes till tals. Den lilla stadens mycket begränsade tillgångar togos strängt i anspråk för särskilda viktigare ändamål. Året 1908 och likaså året 1909 gingo sålunda till ända, utan att staden såg sig i tillfälle att definitivt kunna uttala sig angående frågan.

Först i början av år 1910 upptogo stadsfullmäktige den till förnyad behandling. Vid mötet den 10 januari nämnda år nedsatte desse på sin ordförandes förslag en av tre personer bestående kommitté, som fick i uppdrag att träda i förbin-

delse med Föreningen Ålands Vänners kommitté för hembygdsforskning för att i samråd med denna eller med av densamma utsedde representanter överlägga om historieprojektet samt därefter till stadsfullmäktige inkomma med ett betänkande i denna sak. Till medlemmar i kommittén utsågos tullförvaltaren Leonard Hagman, stadsläkaren, medicinlicentiaten Artur Gylling och kollegan, filosofiemagistern Otto Drake.

Kommittén skred genast till verket. Den 15 januari sammankommo för ärendets behandling de tre nyssnämnda representanterna för stadsfullmäktige och medlemmarna i Föreningen Ålands Vänners kommitté för hembygdsforskning: folkhögskoleföreståndaren, filosofiemagistern Alfons Takolander, kyrkoherden K. G. E. Mosander, redaktören Julius Sundblom samt undertecknad. Samtliga närvarande enades om att stadens historia borde utarbetas samt att den borde bliva så omfattande som möjligt, d. v. s. lämna en uttömmande framställning av stadens förhistoria, dess tillkomst och utveckling. Medlemmarna i hembygdsforskningskommittén uttalade därjämte den önskan, att stadens historia vid tryckningen finge sådant format och sådan utstyrelse, att densamma kunde ingå såsom en tom i den serie skrifter, kommittén för hembygdsforskning ämnar utgiva. Beträffande arbetets omfång, kapitelindelning m. m. samt författararvodet ville mötet för denna gång icke uttala sig, men uppdrog åt undertecknad att till följande möte inkomma med förslag i förenämnda avseenden.

Torsdagen den 20 januari hölls det andra sammanträdet. Med undantag av folkhögskoleföreståndaren Alfons Takolander närvaro samtliga tidigare nämnda personer. Undertecknad framlämnade det äskade förslaget. Frånsett några snärre anmärkningar omfattades detsamma enhälligt. Man ansåg, att Mariehamns historia av den omfattning undertecknad föreslagit skulle överskådligt och i det närmaste fullständigt framställa stadens öden under de 50 första åren av dess tillvaro. Med anledning härav föreslog den av stadsfullmäktige nedsatta kommittén vid fullmäktiges sammanträde den 14 februari, att stadens historia

genast skulle utarbetas, att därvid det av undertecknad inlämnade betänkandet skulle läggas till grund för arbete, samt slutligen att undertecknad skulle anmodas skriva boken.

Stadsfullmäktige anslöto sig i alla punkter enhälligt till sina kommittérades förslag. Tillika uttalades den önskan, att arbetet skulle föreligga färdigt i manuskript den 1 november 1910.

Den tid av c. 8 månader, som sålunda ställdes till min disposition, var ju rätt knappt tilltagen. Jag hoppades dock kunna inom densamma hinna utföra uppdraget. Emellertid fann jag snart, att stadens arkiv, som aldrig kommit i beröring med en ordnande hand, befann sig i det mest bristfälliga skick. Viktiga aktstycken voro förlagda och kunde först efter ett tidsödande letande återfinnas. Många handlingar hade under årens lopp helt och hållet förkommit, och de härigenom uppkomna luckorna kunde först på långa omvägar fyllas. Allt detta hade till följd, att en dyrbar tid gick förlorad.

Då härtill kom, att jag under arbetets fortgång funnit, att Mariehamns historia, om den, såsom sig borde, skulle bliva ens tillnärmelsevis fullständig, komme att omfatta ett dubbelt större paginatal, än det man ursprungligen tänkt sig, var det ju klart, att boken icke i sin helhet kunde bliva skriven till den 1 november. Under sådana förhållanden hemställde jag i slutet av oktober 1910 hos stadsfullmäktige, att arbetet skulle utgivas i tvänne delar, av vilka den första, omfattande det, som redan var färdigt i manuskript, omedelbart skulle befordras till tryckning, medan däremot andra delen skulle utkomma först i december 1911.

Vid sammanträde den 27 oktober godkände stadsfullmäktige till alla delar min hemställan samt kallade tullförvaltare Leonard Hagman, stadsläkaren Artur Gylling och kollegan Otto Drake att verkställa granskningen av mitt manuskript. Åt nämnda herrar meddelades rättighet att vid sitt arbete rådfråga experter.¹⁾ Den 1 december 1910 var granskningen slutförd, och

¹⁾ Såsom experter hava vid granskningen fungerat folkhögskoleföreståndaren fil. mag. Alfons Takolander och redaktören Julius Sundblom.

granskarna tillstyrkte manuskriptets tryckning. Den 3 december sammanträdde stadsfullmäktige samt beslöto, att bokens första del ofördröjligen skulle i tillräckligt antal exemplar utgivas.

Denna del, som nu föreligger, omfattar fyra kapitel: *I. Stadens förhistoria. II. Mariehamns stads uppkomst. III. Övernäs by. Mariehamns första utseende. IV. Stadens område. Stadsplanen; förändringar och anordningar med avseende å densamma; dess bebyggande och förskönande. Hamnar. Arrendejord och utmarker.*

Andra delen kommer att behandla stadens styrelse, förvaltning och drätsel, borgerskapet och de borgerliga näringarna, kyrkan och skolan, hälsovården, badinrättningen, kommunikationerna m. m.

Till sist ber jag att såsom en kär plikt få frambära min uppriktiga tacksamhet till alla de många personer, som vid arbetets utförande stått mig bi med upplysningar, meddelanden och råd. I största förbindelse står jag härvid till assessorn Abraham Öhberg, den minnesgode forne mariehamnaren, som till min disposition ställt sina dyrbara på sak gående och tillförlitliga dagboksanteckningar, berörande Mariehamn i flydda tider, till medicinalrådet, med. och kirurg. doktorn L. W. Fagerlund, vilken under arbetets fortgång vid flere tillfällen räckt mig en hjälpsam hand, samt till redaktören Erik Boije, som med utomordentligt tillmötesgående stått mig till tjänst med forskning vid riksarkivet i Stockholm. Särskilt är jag medicinalrådet Fagerlund tacksam för det värdefulla bistånd han lämnat mig vid utarbetandet av första kapitlet i del I samt av kapitlet om hälsovården i del II.

Mariehamn i februari 1911.

Walter Sjöblom.

I.

Stadens förhistoria.

I.

Stadens förhistoria.

SEDAN URMINNES TIDER har Åland varit ett jämförelsevis tätt bebyggt land med en rörlig, företagsam och vaken befolkning. Märkvärdigt länge måste dock denna landsdel leva i saknad av en egen stad. En sådan erhöi ölandet först i mediet av senaste århundrade, då *Mariehamn* anlades. Tanken att på Åland grunda en stad är dock mycket gammal.

Redan *Gustav Vasa* insåg och erkände nyttan av en köpstads anläggande på Åland. På böndernas anhängan att med „fem eller sex“ skutor från de tyska städerna få hemföra humle, salt och andra köpmansvaror svarar han i skrivelse av den 30 november 1543 till slottshövdingen på Kastelholm, att han i den punkten icke på „thenne tijd“ kunde giva annat besked, än att han gärna såg, att en liten köpstad anlades, där allmogen kunde tillhandla sig sina „nödtorfther“. Denna stad borde „liggie in vnder Slottedt, så att Staden motte bliffua nogot beskyddat af Slottedt“. ¹⁾ Om ock vid den tid, då konung Gustav skrev detta

¹⁾ *Gust. I. registratur, XV, 1543, p. 577 o. 578. Rihs- Registr. 1543, II, fol. 187 v.*

Då detta aktstycke är av stort intresse för Ålands historia på denna tid, må det i sin helhet återgivas:

„Till Oloff N. att han efterlåter Bönderne på Åland lösa then Spannemåll till sig för Peninger som the K. Mitt vttgöre skole, Nemligen hwar Spann för Siw eller Otte öre. Datum denn 30 Novemb. A:o 43.

Wår gunst tillförenne etc. Som thu schrifftelig tilkenne gifwer Olof att Bönderne ther i Skäriegården på Åland beklage och beswäre sig fastt om then Spannemåll the skole göre oss vtt efter säden wäxste ther klenligen hos them,

brev, fred rådde, var dock grannsämjan med Danmark och med Ryssland icke att bygga på. Krig kunde när som helst utbryta. Därför borde staden, om den skulle kunna känna sig trygg, anläggas i skydd av Kastelholms kanoner. Hela frågan föll emellertid snart i glömska.

Begärendes för theres trång schuld thet wij wele vnne och efterlate them samme Spannemåll för sex öre spannen, Det är allt för lijthet, efter alleslätz både i Finland och här är Spannemålen fastt Dyr, så att Spaunen galler gerne Nije eller tije Öre. Dog icke thes mindre hwar the wille desthe willigere och fljteligere sig befinne lathe, efter som thu schrifwer, till Slotzens Befästning och Bygning äre wij tilfridz att vnne them Spannen för Siw eller Otte öre, förseendes oss att wij ändhå bewijse them gunst och welgerning store nogh.

Om then Slotzbygningen thu hafwer för hender, thet är oss icke obehageligt, och såge gerne att huad thu bygge later motte och så blifwa warachtigt och hafwe något bestånd.

Thet Bönderne ther på Åland hafwe beiakat och wele sig welwillige befinne lathe till samme Slotz förbättring med så mykin Kalck, Bielker, Bräder och andre sådana nödtorfther, som litt bref förmelde, thet höre wij gerne. Så må thu wara förtänckt vthi, i wåhr att låthe åther tage på samme Arbethe förbättrandes Slottedt och Muren, eluad som helst tig synes mäst behöfwes och wele wij att thu grannelig lather beschrifwa allt huad som Bönderne hielpe ther till, vthi alle Partzeler, wetendes seden att göre oss ther redhe och rechenschap före hwart thet kommer, Dog hafwendes ther nöga vpseende med, att inthet fåfengeliggen eller onytteligen förbygges eller förspilles. Yterligere som thu gifwer tillkenne then menige Mans begeren ther på Åland thet wij nådeligen efterlåta wille thet the motte bruke ähn fem eller sex [skutor] som gjorde them tillförning Af the Tyske Städer, med hwmbla, Sallt och andre Köpmans warur, efter the sittä hartl hoss till 24 wikor Siöss ifrå alle Köpstäder, Så kunne wij inthet synnerligen sware ther till på thenne tijd annet ähn att oss icke beswärligit wore att the motte hafwe nögre, som gjorde them sådane tillförning, dog att samme sälshap motte sittä tilhopa, såsom i enn lithen Köpstad, ther Almogen kunde bekomma sådane för:ne nödtorfther, Dog att samme Köpstad motte komme att liggie in under Slottedt, så att Staden motte bliffua nogot beshyddat af Slottedt, Men att the skole blifue besitne widh then Hemme Ström, ther kunne wij inthet ähnnu beiake till, för ähn wij blifwe wijdere ther om förtänckte och förståndigede, Så fruchter oss och endeles att sådant är näppeligen Almogens begären, uthen elliest en hoop Landzköpmän löpe ther om och tilewentys göre tig nogot till willie ther före att thu sådant verfwe eller bestyre skall i then motten, thu wiltt see tig före.

Sammelunde om then Häradzrätten thu begärer ther på Åland, ther äre wij och tilfridz med att thu honom her efter beholle må, Ther opå wij och her med sende tig wårtt bref, opå thet att thu desthe troligere och fljteligere lather tig wårda och befinna vthi wårtt gagun och bäshta, huarsonhelst behof görs. Sammelunde att thu holler och skicker tig emot almogen efter som thu upå titt Häradzhöfdinges Embethe plichtig ähr. Datum Stocholm Denn 30 Novembris ähr 1543.“

Kung Göstas änkedrottning *Katarina Stenbock*, som år 1569 erhöi Åland i förläning, upptog planerna ånyo. Även hon ville uppbygga en stad på Åland, dock icke vid Kastelholm. Biskop Bång berättar, att änkedrottningen bestämt Flaka bys mark i Lemland för denna anläggning. Om vi kunna lita på provincialläkaren Fredric Wilhelm Radloffs år 1795 publicerade beskrivning över Åland, så skulle hon allaredan låtit för det blivande byggnadsarbetet framläpa sten till Flaka näset. Stockholms borgerskap synes dock hava med oblida ögon betraktat dessa änkedrottningens förehavanden. De goda stockholmarna befarade, att den åländska staden skulle bliva en farlig konkurrent. Ålänningarna, som härtills varit deras förträffliga kunder, skulle naturligtvis göra sina affärer med egna handlande. Huvudstaden intrigerade därför av alla krafter mot företaget och lyckades även. På dess borgerskaps enträgna anhållan avstod änkedrottningen från sin föresats.

Under senare hälften av 1700-talet framfördes frågan på riksdagen.

Fullmäktigen för Ålands prästerskap, prosten, fil. d:rn Daniel Backman petitionerade vid riksdagen 1771 om en stads anläggande inom Ålands landamären. Bland prästerskapets desiderier hade frågan redan vid föregående riksdag anmälts, men då av särskild anledning icke blivit behandlad. Sakrikt och värtaligt motiverar prosten Backman inför ständerna sin petition. Man finner att den upplyste och framsynte, för Ålands förkovran varmt nitälskande mannen talar av hjärtats djupaste övertygelse.

Hans intressanta „memorial“ förtjänar att i detta sammanhang in extenso anföras:¹

„Då några memorialer, som hos Riksens Höglofl. Ständer blifwit ingifne, i hwilka Patriotiske Författare yrka Upstäders eller Kjöpingars anläggande i Öfre Finland, wunnit priswärd omhugsan, så at ärendet blifwit af det Hög Wördige Ståndet

¹) *Finlands Statsark. Kongl. Bref för Åren 1766—1772. N:o 6,846.*

remitteradt till Höglofl. Secrete Utskottet; så uppfattar jag der-af en glad förhoppning, att ock Prästerskapets på Åland ansökning om en Stads eller Kjöping's anläggande derstädes winner lika ömt åseende och afgörande hos Riksens Höglofl. Ständer. Längre har detta ärendet varit påtänkt, och wid sistledne Riks Dag anmältes det bland Prästerskapets underdåniga Desiderier; Men som Fullmäktigen uteslöts, så blef det ock owidrördt. Det Högwördiga Ståndet har nu med mera ynnest ansedt Ålands Prästerskap och antagit sig dess angelägenheter till befrämjande. Jag fördristar mig alt derföre att ödmjukast föredraga denna såsom för min hemort högst gänelig och nödwändig. Ålands belägenhet, dess så förträffeliga indelning i wattensamlingar och Land, at dess Inbyggare måst öfweralt idka så Land som Sjöbruk, och dess ymnige förråd af Naturens gåfwor, som dess bärande jord och dess fiskrika Sjöar lämna, yrka samnerligen någon större omwårdnad i den Allmänna hushållningen, än hit intill låtit sig märkas. Landtbruket derstädes wanwårdas, så att man icke drager hälften den förmån deraf, som det skulle af (sig) kasta: Fiskerierna aftaga och mera nedläggas än utvidgas: ja de löpa fara att nästan aldeles afstadna, enär skog och werke till nödige Kiärl och båtar wid Strömmings Salterierne nu börja tryta.

Fattigdomen, en nödwändig följd af slik författning, upphäfwer sin röst, och klagan öfwer torftighet ropar nu öfwer alt, hwarest likwäl ymnighet och härligaste upphämtningar utur Sjö och Land skulle rikta sina idkare och utskifta glada Lotter åt Inwånare, som delad(e) sig dem rätt emellan.

På denna Ö har man förfallit, och det i anledning af författningar, uti en skadelig blandning af Stads och Landtmanna näring, hwilka båda skiöta(s) till deras inbördes hinder. Seglation, som här så allämnt idkas, at flere segel lära gå ifrån Åland, än hela Nyländska och Finska skiären, lockar Arbetaren från Jordbruket och Fiskaren från dess näring samt uptager bägges deras mästa förmögenhet i de årliga kostnader, som den äskar. Det wore lätt bewist, att denna rörelse borttager, snart

sagdt, hälften af de dagswerken, som den arbetande hopen, på Öen, årligen göra, och då man derjemte besinnar, hwad för en wahna till Lättja och tröghet till arbete sa(mt) retelser och tillfällen till folkutflyttningar, år undan år, som desse segelresor medföra; så må man icke förundra sig, utan endast beklaga, att tillståndet är sådant, som det nu befinnes. Fienteliga invasioner hafwa redan twänne gånger i mannaminne förödt denna Ö och blandat Inwånarens blod i de böljor, som skiölja dess stränder. Det kan sägas, at Öens wälmåga ännu icke hunnit upstå utur så ynkeligit fall; Men hade icke Ålands Inbyggare wimlat i för mycken seglation, som kommit både plog och bragder att stadna; så hade refworna redan varit botade och wälmågan återstæld.

Denna fiende borde nu fördrifwas; men som den intagit det allmänna tycket derstädes, och en i författningar stadgad wahna ej är att angripas, mindre att förd(rif)was, så önskade jag, under nitelskan för min Fosterbygds trefnad och förkofran, at, då denna Ålänningarne förundte Segelfrihet icke kan förbjudas och inställas, allenast måtte tillåtas, at en Stads manna näring derå orten finge öppnas. Nödwändigheten deraf är tydelig och snart funnen, då man föreställer sig en ort, som har ej mindre än 20 mil till nästa Kjöpstad, och är så belägen, att all communication med Städer deromkring ofta är omöjelig, då meenföre och enträgna windar infalla, så at oumgängeliga nödwändighets wahror, såsom Spannemål, Salt, Tjära och Häls(o) medel eller Apotequesaker ej erhållas kunna. Lägges härtill nödwändigheten af de tillwerkningar, som af handaslögder Ålands både Ståndspersoner och Allmoge behöfwa; Så finnes denna Stads manna näring så mycket nödigare derstädes, som nu, i brist af den samma, man måste göra en kostsam och tidsspilande resa för att låta göra sig en klädning, wäfwa ett stycke wäf eller färga några marker ga(rn) eller några alnar tyg och wallmar. Man har förr, äfwen ock nu i de sistförflutne åren, måst se Sjöarne wimlande af fisk och icke kunnat upfiska den samma, i brist af salt. Så hafwa ock de bästa råämnene i orten

blifwit bortskämda, i brist af skickeliga tillredare; men det som aldra värst är; farliga farsoter hafwa härjat folkhopen, och man har saknat både läkare och Apotheque. En Provinese, så aldeles öfverlämnad åt sitt öde i så swår belägenhet, förtjenar dock att behjertas och förses med en inrättning, som gifwer någon utväg, när nöden inbryter. Föga någon ort i Riket gifwes, som i dessa hänseenden har nödigare stadsanläggning än denna vår Bottniske Cyclad. Den nytta, som Stads manna näring på Åland skulle medföra, wore mångfaldig: Landt och Sjö-Bruket finge derigenom obehindrad drift: Ortens inwånare finge sig tillförde wahrer, som de sjelfwe nu, med sina näringars hinder, måste långwäga söka: Folkmängden och rörelsen tilväxte till allmän och enskilt båtnad. Ålands exporter, bestående i wed, Timmer, Bräder, Fisk, Smör, ost, talg, Boskap, samt stundom Spannemål och andra mindre betydelige wahrer, torde upgå i värde till ungefär två tunnor Guld årligen; det som återhämtas, såsom salt, tjära, jern, Hampa, Lin, Spanmål, Specerier och Kramwahrer, till ungefär något öfwer hälften mot det som utföres.

Någon ny begynnare kunde hafwa nog at röra sig härmed. Flere Städer lära gifwas, som i sin handelsrörelse ej uptaga mer, utan wäl mindre. På somliga orter ligga Städer hwarandra så nära, att några mihl allenast äro dem emellan. Och dessa orter äro ändå aldrig af tillfälligheter, som årstiden och wäderlek medföra, stängde ifrån de större Städer, i hwilken belägenhet Åland befinner sig: Men kunna så tätt utmed hwarandra anlagde Städer, till sin och Kringliggande Landsbygdens förmån, gagn och utkomst; bibehålla sig, så måtte wäl ock i Åland en stad, uti så stor distance från omkringliggande städer, med förmån kunna anläggas och äga bestånd. Från Åland uptaga Fabriquerne fin spansk ull, som der faller af treflige hjordar och Schefferier: Flere slags verkstäder hemta ock derifrån sina råämnen, som i Ålands parker till ymnighet wäxa: wore det icke till lika slögde Idkares förmån, om de derstädes satte sig neder och drefwe sitt arbete samt kunde, i anseende till min-

dre kostsam ort och lefnad än i en stad, som är långt derifrån belägen, nedsätta prisen på wahrerne och derigenom lätta af-sättningen.

Nu kringresa i Åland årligen mindre behörige personer och utprångla hwarjehanda Kram, odugeligt i sig sjelft och upsatt till odrägeliga priser. Slike handlande äro högst skadelige så för Städernes Borgerskap som Landsorternes Inwånare. De trifwas och förkofra sig i Åland, så länge icke en rätt Stads manna rörelse utdrifwer dem derifrån. De närgräntsande Städer, Stockholm och Åbo, såsom på hwilka Åländske handeln förnemligast är stäld, lida ju af nu omförmälte mångleri, som i Åland förderfweligen idkas: De måtte deremot finna sig både tillständigt och förmånligt att se derstädes en ordentelig Stads manna rörelse, hwilken de gåfwo lif och näring. Handeln emellan Stockholm och Finska Städerne flyter igenom Åland utan att utbreda sig i de grenar, som sig der, under wahrornes lopp derigenom, utbjuda. Frakt och Commissionshandel är onekeligen en näring, som tillhör Städerne: Men den drifwes nu från och till Åland af Inwånarne derstädes, Stads manna näringen till förfång, Kronan till förlust, så wida ingen afgift deraf nu kan falla, och Landt- och Sjöbruket till obotelig skada och hinder. Hundradetahls skutor och båtar flyta nu hela somrarne öfwer, från och till Åland, under frakt och utförsel af Ålands handelswahrer: Tusendetals personers arbete går derigenom förlorat, just under den aldra angelägnaste tid, att skiöta Sjö och Land: Om nu inrättningen af en Stads manna rörelse med tiden hänvisade wahrerne i sit ordenteliga lopp, så kunde 10 à 12 fartyg bestrida hela deras förflyttning med högst 50 à 60 mans sysselsättande. De segelbara Sjöar, som igenomskära Åland öfweralt, upgifwa många beqväma ställen ej allenast till lastage platser och hamnar af aldra ypperligaste belägenhet, djupa och förskantsade af den kedja af smärre Öar och skiär, som naturen danat mot de kringflytande hafs våldsamhet till en förmur, inom hwilken kunnige Seglare finna tillflykt i de der inom belägne Sjöars stillhet och lugn. Ett handlande Bor-

gerskap rörde sig i dem till sin fördel; En sig i dem kringströende Landt- och Sjö Bruks idkande menighet och Allmoge hindrar och förlorar sig dermed. Men fastän eftertänka och erfarenhet bestyrker detta, är det dock ett fåfängt tillbud att tillstyrka någon sådan inrättnings stadgande nu. Det wore nog, om till en början något sällskap, Handlande och Handtwerkare, på wanliga friheters förunnande, utur närgränsande Städer, uppmuntrades att på Åland sätta sig neder och der drifwa sin näring, utan att ännu betaga Jnwånarne sina vanliga näringsfång, intill dess att de sjelfwa finna förmånen af deras friwilliga afstående och öfwerlemnande till borgerliga näringar hos sig. Om icke mer, så kunde en Kjöping's sättande derstädes förunnas, i hwilken framför alt någon apothecare i Städerna kunde tilläggas någon Handels- och Salufrihet för att kunna hålla Landets Jnwånare nödige Medicamenter tillhanda.

Den lägligaste ort till anläggningen häraf är Æmnæs eller Godby i Finströms Socken, såsom belägne mitt i Landet, utmed Landswägen såwäl som utmed Sjöar, som lemna obehindrad och beqväm Communication med alla Tracter i Åland. Utur nödwändigheten, nyttan och förmånen för så wäl kringliggande Städer som Ålands Jnwånare hafwa nu några skiäl företet sig, på hwilka sig stödjer min ödmjukaste anhållan om inrättandet af en Stad eller Kiöping i Åland. Det Hög Wördige Ståndet täckes låta dem hos Sig gälla och utwerka Höggungstigt bifall till en ansökning, som ej syftar på något annat än en Landsorts räddande utur största olägenheter och brist på nödtorfter, oumgångelige till Jnwånarens förkofran, lifs och hälsas bergning och bibehållande, och i hwilken en billig medborgerlighet talar ömt för en del af samhället utan att förfördela andra eller belasta det Allmenna med någon tillökning af thy redan nog tryckande tyngder, — men fast mera bidraga till dess lättning, emot blott förunnadt tillstånd till en inrättning, som andre derom mindre nödige orter obehindrade fådt widtaga och gagna Sig utaf. Den Allmenna hushållningens omhugsan tage Åland uti nogare åseende: Kienne dess fördelar och dess brister: Och

i synnerhet behjerte det tillstånd, i hwilket denna Ö flere weckors och månaders tid om året afskiäres all communication med andra orter och saknar nödwändighets wahrer till Hälsans och Lifwets bergning undan då uppkommande trång mål och särdeles farsoter: Så twiflar jag icke, det ju min ödmjukaste anhållan winner bifall, till hwilkets erhållande hos de öfrige Högt och Respective Stånden jag med detta mitt ödmjukaste Memorial till Högst de samma wågar mig i djup wördnad wända. Stockholm d. 26 sept. 1771.

Daniel Backman.

Riksdags Fullmäktig för Ålands Prästerskap."

Prosten Backman motiverade sitt memorial om en stads eller köpings anläggande på Åland med det nog så bärande skälet, att ölandets avskilda läge och därav härflytande isynnerhet under menförestid dåliga kommunikationer medförde särskilda för Åland olyckliga förhållanden, vilka dock med lätthet genom en stads uppbyggande skulle avhjälpas:

1:o. Ålänningarna voro i stort behov av läkare och apotek.

2:o. De på Åland kringvandrande kramhandlarna skadade genom osund konkurrens de närmast liggande städernas handel, då öborna åt dessa handelsmän måste betala omåttligt höga pris för en vara, som dock i allmänhet var underhållig. Desse månglare skulle naturligtvis se sig tvungna att upphöra med sin rörelse, då en stad grundlades.

Men mest beaktansvärd var dock för det åländska prästerskapets riksdagsman 3:o den omständigheten, att bondeseglationen lockade massor av den åländska skärgårdens raske, unge män bort från plog och harv, från not och skötar. Utom det att modernärningarna härigenom bragtes i lägervall, uppväckte livet om skeppsbord håg för lättja. Men härur framgick i sin tur en oroväckande moralisk slapphet i åskådning och seder.

Genom en stads inrättande skulle, menade prosten Backman, öbefolkningens böjelse för det fördärvliga sjölivet avtaga, ty andra intressen skulle skapas, vilka skulle binda de oroliga vikinganaturerna vid hembygdstorvan.

Slutligen framhöll Backman såsom en viktig faktor i positiv riktning, att Åland hade tillgång på råvaror, isynnerhet ull, som kunde med största fördel tillgodonjutas av industriidkare i den blivande staden. Naturligtvis betonades ock de ypperliga vattenvägarna och de goda hamnarna.

Frihetstidens riksdagar gynnade stadsmannaringarna. Ålands prästerskaps riksdagsfullmäktig visste nog detta och ville till sin hembygds bästa begagna sig av de förmånliga konjunkturerna.

Riksdagen intresserade sig också genast för denna sak.

„Riksens Ständers Cammar-, Oeconomie och Commerce Deputation“ fick i uppdrag att förbereda densamma. Arbetsbördan delades dock härutinnan med kommerskollegium, vars utlåtande av deputationen infordrades. Tillika anmodades landshövdingen i Åbo och Björneborgs län med Åland, riddaren av kongl. Nordstjärneorden Christopher Johan Rappe, att uttala sin mening.¹⁾ Men även den åländska skärgården skulle naturligtvis i en fråga sådan som denna beredas tillfälle att säga sin åsikt. I detta syfte förstodigade „Commerce Deputationen“ Åbo hovrätt att inhämta vederbörandes på Åland yttrande samt därmed inkomma till deputationen.

Låtom oss emellertid, medan vi vänta på alla dessa infordrade uttalanden, göra ett besök å bondeståndets plenum den 11 november 1771.

Under sammanträdets lopp begär „Riksdagsmannen för Allmogen på Åland“ Isaac Mattsson ordet. Då han erhåller detta, uppläser han med ljudelig stämma följande, den 6 december 1771 daterade, av honom själv undertecknade skrivelse:

„Ödmjukaste Memorial!!!

Då Kongel. Håf Prädikanten och Kyrkoherden på Åland Herr Daniel Backman uti ett till Riksens Höglåfl² Ständer ställt Memorial wid nu påstående Riksdag widlöftigt sökt bewisa, att

¹⁾ Finl. Statsarkiv. N:o 6846. — Kongl. Bref för Åren 1766—72. N:o 33.

en Handels-Stad eller Kjöping wore för Åland nödwändig, både för Handelens utwidgande och i synnerhet Hållsans Conservatjon med det mera samma widlöftiga Memorial innehåller, har jag såsom Fullmäktig för Allmogen på Åland eij kunnat undgå att wid thenna Projecterade Stad eller Kjöping och then af H² Kyrkoherden påstådde nödwändigheten göra följande ödmjuka ärhindringar til hederwårda Ståndets benägna ompröfwande och befordran hos de Öfrige Hög och Respective Stånden.

Herr Håf Prädikanten och Kyrkoherdens Memorial innefattar något högre och mera, än hwad jag såsom enfalldig kan utlåta mig öfwer, men meningen, som jag wid genom läsandet har kunnat fatta, är förmodeligen denna, att Åland både borde och kunde bringas til högre anseände, tillskynda Allmenheten mera gagn och Inwånarena större nytta, om therstädes wore någon Handels-Stad inrättad; hwarigenom inwånarena blefwo afhållne ifrån tillfälle att i större Fläckar segel¹⁾, då åcker och fiske borde skiötas, då jämwäl den förmån ärhöls, att alla nödwändighetswahrer kunde fås på Landet, hwilka wid wisse Åhrstider måste umbäras, och änteligen att manspillan eller folks utödning kunde förekommas igenom Apotek och skickelige Läkare med det mera herr Kyrkoherden behagat anföra.

Jag må icke neka, att när någon om Åland okunnig ige[no]mläser detta Memorial, skulle han hastigt nog kunna falla på den tanken, att Herr Håf Prädikanten och Kyrkoherden uti sin upgift hade ganska rätt: och en Stad och Kjöping fölgakteligen på Åland wore aldeles nödig och oungiägelig; men jag beder ödmjukel² wid alt detta få göra någre wälmente ärhindringar.

Det är en mer än bekant sak, att Swerjes Rike öfwer alt har den oskattbara förmåhn att äga åckerbruk och fiskerier; bägge desse förmåner i jord och sjö fordra sin särskilta Redskap; The ställen, där åckerbruk och fiskewatten med lika omsorg på en gång böra skjötas, äro olika efter årstiden, då hwart och ett kan och bör skjötas. Samma beskaffenhet är och med

¹⁾ = segla.

Åland. Det torde aldrig vara H^r Håf Prädikantens mening att bewisa, det de af Ålands Allmoge, som endast äro åckerbrukare, äro lättingar och det försumma, äfwen som det och twärtemot torde falla swårt att bewisa, det de innewånare på Åland, som äro skjärgårdsboer och idka fiskerier samt tillika hafwa åckerbruk, ingendera delen rätt wårda; mera och större orsak har man att tro, det syftemålet här om fiskerierne torde wara någre få personers enskilte nytta och allmogens skada; Folket här uppå Åland äro liksom anno[r]städes, wane hwar och en wid sitt näringssätt, om det i hög Grade, efter herr Håf Prädikantens tancka, skall kunna drifwas, och jag tror, tyckes mig bäst, att de därmed förblifwa, och då det skier, kan ingen widkjännas att wara lättjefull, det är och stridande emot sig sielft, då han tillstår, att landet efter 2:ne fiendtelige ärröfringar i mannaminne har åter rest sig till någon wälmåga.

De många segel Herr Håf Prädikanten omtalar, som årligen gå ifrån Åland, lära förmodeligen icke wara för många, besynnerligen då landtmannen har frihet att med sin afwel och hemmans afkastningar få wända sig [h]war den will, Kongsgårdarne på Ålan[d] hafwa sin frihet att därifrån Transportera sina producter, hwart de behaga, härskaper, som där hafwa sine sättesgårdar, sammaledes, Allmogen, som äro skattlagde för skog, måste efter utkröning hugga den up til wed för Kongel^e wedgården här i Stockholm samt tillika förse Kongel^e Djurgården med gårdsell och Kongel^e Hof Stallet med en myckenhet hö; desse wahrors Transport tarfwa en hopper segel, och man kan intet döma dem wara hwarken för få eller för många, så lærer ock icke kunna näkas skjergårds allmogen att med egna båtar få föra och utsällja den Strömming, de med stor kåstnad och ofta med dryg förlust utur hafwet fiska, och thesse äro alla låflige segel. Att under denna segelfart, den ena innewånaren tjenar den andra, både med Export och Retour wahror, lærer icke wara lastbart, åtminstone icke uti någon lag hittills förbudt.

Herr Håf Prädikanten söker skjäl til Stad eller Kjöpings anläggande på Åland therutur, att på Åland årligen skall idkas

olåfligt månglerie, men det står både Herr Håf Prädikanten och andre inwånare fritt att för sitt eget behof uppkjöpalt, hwad de wilja; och aflåta att för oskälighet pris tilhandla sig thesse obehöriges stegrade wahror; den som kjenner desse månglare eller månglerskor för olaglige, kan ju igenom konungens höga Befallningshafwande här uti söka rättelse, på det denna klagan måtte förswinna, men emellertid blifwer aldrig af olaglighet något tillräckeligt skjäl, som kan wärka nödwändighet till handelsstad eller kiöping på Åland.

Näst Gud trygga sig allmogen wid den omsärg Hans Kongel^e Majest^e i nåder täckts draga, I det en skickelig Fältskjär, som har boställe, är förordnad på Åland; hwilken någorlunda hittills warit försedd med de Medicamenter, som nödige äro; Skulle någon farsot upkåmma, den Gud så wähl ifrån Åland som öfrige Rikets delar nådeligen afwände, så kan en Stads anläggande then ingalunda afhielpa.

Sluteligen och som Herr Kyrkoherden föreslagit, att 2:ne Bondebyar borde till denna nya Stadens anläggning uplåtas, så kan jag icke undgå att därwid anmärka, det uti dem finnas flere Skattehemman, desse kunna icke drifwas ifrån sin jord, och Kronohemmans åboerne ej eller Defacto skiljas wid sitt bruk och besittningsrätt. Denna omständigheten allena tycker jag i ödmjukhet förtjenar hederwårda Ståndets nogaste omtancka, och att alltid farligit är, om man så fritt, som nu skiedt, får giöra anspråk på lagligen och wähl förwärfwad egendom och Skatterätt. Jag beder derföre i ödmjukhet, det hedervårda Ståndet täcktes helt och hållit afslå herr Kongel^e Håf Prädikanten Backmans Memorial, warwid jag anhåller, att detta mitt Memorial måtte wara Följaktit.

Stockholm d. 6 November 1771.

Isaac Mattsson

Riksdagsman för Allmogen ifrån Åland.

Bakom Isaac Mattsson stod, såsom vi skola få se, en stor del av Ålands allmoge, medan Backman var herremannaklassens

på öarna språkrör. Mattssons inlaga bör således betraktas såsom en energisk protest från de åländska böndernas sida mot de åländska herrarnas planer att i sin skärgårdsbygd få en stad grundlagd. Mattssons inlaga innehåller emellertid ingen som helst bevisning för ohållbarheten av Backmans tidigare framlagda memorial. Det hedervärda bondeståndet synes heller icke funnit någon anledning att fästa avseende vid den åländska bonderepresentantens vädjan. Ärendet bordlades och upptogs icke vidare av ståndet.

Den 13 december 1771 tillskrev kommersdeputationen landshövding Rappe samt anmodade denne att fordorsammast inkomma med sitt utlåtande „öfwer Riksdags Fullmäktigens och Kongl. Håf Predikanten Daniel Backmans å Ålands Prästerskaps vägnar vid innevarande riksdag gjorde och til denna Deputations åtgärd förvisade ansökning om en Stads eller Kjöpinges anläggande på berörde Ö“. Landshövdingen synes emellertid hava sölat med avgivandet av nämnda utlåtande. Ty i deputationens protokoll av den 7 april 1772 läses, att åt riksdagen överlämnats att vänligen „påminna herr Landshövdingen att sist inom 14 dagar efter undfåendet (af ständernas skrivelse) förenämnde yttrande till Deputationen insända“. Det hade, skrives i protokollet, „redan lidit nog långt in uppå Riksdagen“, och „genom sådane drögsål med förklarings afgifwande“ borde icke „ärenderne i deras jämna och behöriga lopp“ få „afstadna, eller Sökande i sin tilständiga rätt uppehållas.“

Sent omsider infinner sig emellertid landshövding Rappe i Stockholm samt uppvaktar personligen „Commerce Deputationen“, inför vilken han muntligen avgiver sitt yttrande. Rappe tillstyrker på flere av honom nu anförda skäl anläggandet av en stad på Åland. Han framhåller, att Åland såsom „en av naturen ganska fördelaktig provins“ bör få en stad. En sådan anläggning är, menar han, för ortens invånare alldeles nödvändig.

Utan att avvakta resultatet av det möte, som skulle hållas med Ålands befolkning, beslöt kommersdeputationen i juli må-

nad 1772, då ju tiden redan var långt framskriden, att avfatta samt till riksdagen omedelbart därefter insända sitt utlåtande.

Den 24 juli 1772 företog således deputationen ärendet till slutlig behandling samt tillstyrkte på grund av kyrkoherden Backmans framförda motiv en „stadsrörelses“ anläggande på Åland.

Deputationen synes av Backmans skäl särskilt fäst sig vid att ålänningarna hade 20 à 30 mil lång sjöväg att tillryggalägga för att få det nödvändigaste samt vid att sålunda en dyrbar tid förspildes på resor, t. ex. „blott för en klännings förfärdigande“. Nogsamt observerades även den omständigheten, „att ofta, då man för menföre ej kunde komma någon vart för att få salt, fisken gick tjockt i sjön till ingen nytta“. Vidare underströk deputationen faran för epidemier av smittosamma sjukdomar på ön, då man ej kunde få nödiga medikamenter. Apoteks inrättande i samband med stad vore således av behovet påkallat. Slutligen fästes tillbörligt avseende vid landshövdingens tillstyrkan.

Angående verkställigheten av stadens anläggande insåg deputationen svårigheter för ständerna föreligga att bestämma om läget, men föreslog, att man borde öfverlåta detta kongl. maj:t, sedan vederbörande utredning blivit verkställd.

Detta deputationens tillstyrkande bifölls i prästeståndet den 27 juli och i riddarhuset den 29 juli 1772. Varken borgareståndet eller bondeståndet blev i tillfälle att sitta över ärendet.

Det av Åbo hovrätt utlysta sammanträdet med ståndspersoner och deputerade för allmogen från Åland hade emellertid den 20 juli 1772 hållits i Ämnäs by av Finströms socken.

Till detta möte hade tillstädeskommit, av ståndspersoner: majoren Josias Ehrenmalm, hovrättsrådet, assessorn och härads-hövdingen Jonas Palm, kaptenen Hans Carl Rosenmüller, regements- och lantfälttskären Jonas Lidbeck och fiskalen W. Wasseen; deputerade för allmogen hade infunnit sig för Sunds, Saltviks, Finströms, Hammarlands, Jomala, Lemlands, Föglö och Kumlinge socknar, varjämte anlant byamännen i Ämnäs och Godby, de byar, som voro på förslag att lämna mark till den nya staden eller köpingen.

Ordförande vid sammanträdet var av hovrätten förordnade extra ordinarie notarien Joh. Carlstedt, och bisittare voro de ordinarie nämndemännen. Därjämte närvaro länsmännen. Det hela tycktes sålunda ordnat som ett urtima ting.

Sedan Backmans memorial upplästs, tillfrågades de deputerade, om de mot detsamma hade något att anmärka eller om de ej av de förebragta skälen funno en stads eller köpings anläggande vara nödigt och nyttigt. Därpå svarade *allmogemännen allmänt, att de ingen stad åstundade*, och gävo som skäl, att *„de hädanefter som hittills ville handla på Stockholm och Åbo med sina gamla köpmän“*.

Man upplyste dem om att det ej bleve dem betaget att likaväl göra sina affärer i Stockholm och Åbo, men att man även behövde handla, då kommunikationerna mellan Åland och andra orter vore stängda. Böndernas deputerade togo dock ej skäl, *„utan förmenade fortfarande, att allmogens seglationsfrihet skulle bliva dem belagen, varför de enhälligt vidhöllo sitt nekande“*.

Typiskt för allmogens hållning är uppträdandet av bonden Matts Nilsson Sundberg, som synes varit oppositionens talman.

Sundberg inlämnade ett skriftligt „memorial i samma ämne, det han förmälte sig sielf hafwa författadt och underskrifwit, med anhållan, att det i protocollet måtte warda intagit, warandes af det innehåll, att Saltviks sockn finner Kongl. Maj:ts och Kronan komma i lidande på sin upbörd af allmogen och allmogen att lida uti sine utlagor till Kronan, om det wore sant eller skulle ske efter Herr Kyrkoherdens Memorial, det Sundberg flere resor kallar orimligt och medförande månghundrade skadeliga påföljder för Landets Inbyggare, derför Saltviks Sockn alldeles nekar mot en sådan handels köping, och åberopar sig Nylands och Finlands Sjöflåttan till bewis der om, att icke en hundradedel Fartyg går ifrån Åland emot dem, som föras ifrån Finland och Nyland, att inga dagswäcken sättas bort, att hwar ock en är mon at förskaffa sig Kronoutsylderne samt se sitt Landtbruk och fiskerie till godo, att intet Apoteque behöfwes härå Landet, at Handtwäreckare här ej tryta, at Landet ifrån uråldriga

tider haft rättighet att utan hinder afyttra sine Varor till sina Kronoutlagor, i hwileken Stad som åstundas, att Saltviks boerne hoppas derwid warda bibehållne, emedan i annat fall och om Stad här skulle blifwa, så wida Åland är en skoglös ort, hwarest de flästa hafwa allenast Skog till husbehof, mindre at uppehålla stad med, och det består af hollmar, klippor och skär, så öfwer alt bebodde, att snart födan tryter, eländet skulle blifwa så stort, at ingen af allmogen skulle kunna i tre år utbetala sina Krono utlagor och Stadsens Inwånare dess utom förgås, derför det skall synas, som skulle Kyrkoherden Backman wilja förstöra men icke uphielpa Landet, och att om han icke förstådt, att det varit Landet til skada, hade han icke föredragit det Riksens Höglofl. Ständer“.

„Ordföranden förehöllt Sundberg, det han på ett förklenligt sätt utlätit sig om Herr Kyrkoherden Backman och at han icke bordt så oförsynt utfara emot en Riksdagsman; men Sundberg, ehuru han förmälte sig wäl kunna stryka ut, hwad han anfört derom, att det varit bättre, det Kyrkoherden varit hemma och skiött sitt pastorat, förklarade, det han alltid swarar för hwad han skrifwit“.

Hovrättsrådet Palm tyckte sig finna, att allmogen blivt vilseledd, att den skulle förlora sin seglationsfrihet, om stad bleve anlagd. Han hade hört „folk med mera förstånd“ vara av lika tvekan. Palm framhöll, att det måste inverka menligt på arbetet, om en liten jordägare med få eller inga underhavande for 3 à 4 ggr om året till Stockholm och blev borta flere veckor under sånings- och skördetiden. Och detta gällde ock fisket. Med mindre tidsspillan kunde man förse sig på en handelsplats hemma. För övrigt skulle, om man finge det bekvämare genom en stads anläggande, försäljningen av det utmärkta åländska teglet taga uppsving, varjämte man kunde påräkna, att folk skulle flytta till Åland, som var så naturskönt.

Major Ehrenmalm fann, att allmogens enda egentliga motskäl vore, att seglationen skulle gå förlorad. Men skulle så ske, ställde han sig på allmogens sida. Detta vore dock ej meningen.

Han instämde med hr Palm däruti, att man med lättare stadsförbindelser skulle lära sig bättre hushålla med tiden.

Bönderna gävo sig ändå inte, ehuru de ej kunde vederlägga skälen för en stadsanläggning; de nekade, då „deras hemmavarande bönder“ förbjudit dem att gå med på saken.

Härefter tillfrågades Ämnäs och Godby byamän, om och mot vad villkor de ville avstå mark till en stadsrörelse. De svarade enhälligt, att de varken ville eller kunde avstå något av sina ägor.

Hovrättsrådet Palm påminde, att om bönderna i de nämnda byarna, som lågo centralast för allmogen, ej godvilligt ville avstå mark, så funnes det andra ställen, där man kunde förlägga en stad eller köping och där man kunde få nödig mark upplåten. Han nämnde Ryssholmen, som lydde under Kastelholm och som hade ett utmärkt läge vid segelleden mellan Finland och Stockholm. Vidare kunde man få köpa mark vid Björsby, och för det tredje vore domaren villig att mot annat vederlag avstå sitt boställe.

Tillförordnade ordföranden antecknade såsom resultat av diskussionen, att, jämte hovpredikanten Backman, Palm och Ehrenmalm med goda skäl visat nyttan och nödvändigheten av en handelsplats på Åland, men det var å andra sidan tydligt, att allmogens deputerade mangrant vore emot en „stadsinrättningsrörelse“.

Undersökningsrättens vid detta tillfälle författade protokoll, „hvar wederbörandes påminnelser och ärhindringar detta ämne angående finnas intagne“, sände härads hövdingen den 23 juli till landshövdingen ¹⁾, som i sin tur befordrade skrivelsen till Stockholm.

Bondeståndets riksdagsman för Åland, Isaac Mattsson, överlämnade den 5 augusti 1772 protokollet till sitt stånd samt framlade därjämte ett memorial, däri han vidhöll, att en stad skulle bliva den åländska allmogen till förfång, och påyrkade, att denna

¹⁾ *Finlands Statsark. Kongl. Bref för Åren 1766—1772. N:o 6,846.*

allmoge skulle „bibehållas vid sin vanliga och urgamla rörelses näringsfång“.

Ärendet tyckes efter augusti statsvälningen 1772 hava i halvfärdigt skick förelagts kongliga majestätet.

Den 8 sept. nämnda år ingav Mattsson till konungen å egna och den hemmavarande allmogens vägnar en „supplique“, att K. M:t måtte avslå framställningen.

Till kongl. m:t inkom nu också kommerskollegii den 14 sept. 1772 avgivna utlåtande, som emellertid var tillstyrkande. Kollegiet sade sig ej tvivla på att en stad på Åland skulle tillskynda riket god nytta och isynnerhet ganska mycket bidraga till Ålands invånares fromma och förkovran. Staden skulle icke komma att betunga kronans kassa annorlunda än förskottsvis då kostnaderna skulle vid frihetsårens utlöpande ersättas genom uppbörden från det nya samhället. Tvärtom skulle härigenom kronans inkomster så småningom ökas. Viktigast vore, att staden finge ett så fördelaktigt läge som möjligt och att dess kommunikationer bleve goda. Platsen skulle konungen bestämma. De, som nedsatte sig i staden, borde få fria tomter. Invånarene skulle under frihetsåren icke betungas med andra utlagor än skäliga tomtören för byggande av publika hus. Under dessa frihetsår, som skulle vara 10 och räknas från fundationsbrevets utfärdande, skulle således varken några personliga avgifter eller kronoutskylder erläggas.

Såsom särskilt anmärkningsvärt i yttrandet bör framhållas, att kollegiet ansåg, det man i den nya staden borde göra försök med att ej tillämpa det gällande skråväsendet med dess prov och förhör för yrkens utövande; yrkena borde lämnas öppna för var man. Såsom skäl härför anfördes flere engelska städers, s. s. Birminghams och Manchesters, blomstrande tillstånd och framåtgående, ehuru i dessa intet skråväsende fanns.

Ärendet hade den 15 december 1772 hunnit till föredragning i rådskammaren. Riksrådet greve *Axel v. Fersen* avgav då en längre erinran, däri han framhöll, att saken borde prövas icke blott med avseende på Åland utan ock efter den inrikes

handelns allmänna sammanhang och förhållanden. Han ansåg det visserligen billigt, att en ö med 10- å 12,000 invånare på kortare avstånd än Stockholm och Åbo borde inom sig hava tillgång till outhärliga förnödenheter. Måhända dock för ändamålets vinnande icke erfordrades anläggandet av en stad. En sådan uppfyllde kanske sedan ej förväntningarna och bleve möjligen t. o. m. mindre nyttig för riket.

Beträffande Ålands produkter ansåg greve Fersen, att dessa voro så få och av sådan beskaffenhet, att en stadsrörelse ej av dem kunde uppehållas. Skogarna voro redan så medtagna, att virke till båtar började tryta. Så hade ju Backman själv skrivit. Då till Stockholm såldes 10- å 12,000 famnar ved och då man därjämte tog i betraktande, att stora mängder ved och gärdsl från Åland lämnades i skatt till kongl. vedgården och kongl. djurgården, var det lätt uträknat, vad av de åländska skogarnas avkomst skulle bliva övrigt för en stadsrörelse. Bergverk funnos inga. En tilltagande skogsbrist skulle för övrigt lägga hinder i vägen för bergsbruk.

Åkerbruket skulle otvivelaktigt kunna förbättras, men då Åland består av öar, klippor och skär och hela socknar ej hade något utsäde, vore det ej rådligt räkna spannmål såsom produkt för utskeppning. I stället finge man inskränka verkan av ett bättre åkerbruk till Ålands „förseende med växt“ i proportion av en där tilltagande folkökning av dem, som idka fiske och ej äga tillfälle till åkerbruk.

Ålands produkter, för vilkas skull en stad skulle kunna tänkas grundad vore „boskap och viktualier samt fiskerier“. Fisket och boskapsskötseln bleve dock för svaga fonder för någon betydlig stadsrörelse, ty dessas natur och egenskap medgäve ingen annan eller mer extenderad rörelse, än att produkterna avsattes i svenska eller finska städer, alldeles såsom redan skedde, med den skillnad dock, att avyttringen med förhöjning för möda och avance skulle gå från allmogen till borgerskapet i en ny stad.

Vidare ansåg greve Fersen, att ej heller importen skulle giva upphov till någon betydande rörelse, ty om ock hela Ålands

konsumtion av importvaror skulle komma att besörjas av den projekterade stadens handlande, „vilket svårigen kan supponeras“, måste den ej dess mindre bli inskränkt efter konsumenternas antal och förmåga. „Tio- å tolv tusen själar, vilkas för samhället ganska nyttiga, men ej stora kapitaler givande näringsfång icke medgiva någon annan huvudsaklig konsumtion än af salt, något spannmål vissa år, samt lin och hampa, ha icke någon så betydlig avsättning, som kan göra ett handlande borgerskap välmående och förmöget, även i den sakposition att konsumenternas antal fördubblas“.

Då på anförda skäl staden komme att sakna en beständig och tillräcklig fond, måste dess borgerskap bliva „förmän“ för Ålands eller vissa finska städers export och import.

Allmogen kunde ej finna sin räkning att betala frakt för att få sin skatteved och sitt skattehö förda till Stockholm. Därför hade den ej intresse av att övergiva sin seglation.

Och vidbleve allmogen seglationen, finge ej borgarna av Ålands viktualier och fiskerier tillräcklig inkomst för sin rörelse, „ty då allmänheten själv har lägenhet och tillfälle att under resorna till Stockholm medhava varor, är det ej troligare, att den skulle sälja billigare på Åland, då den utan särskild möda ändå skulle till Stockholm“. Där skulle man naturligtvis också köpa, vad man behövde.

Skulle en stad på Åland dela handeln på Stockholm med de finska och botteniska städerna, vunne riket ingenting därpå, men städerna förlorade.

När Stockholm anlades till huvudstad, valdes, menade greve Fersen, det i anseende till sjöfart bekvämaste läget men det för tillgång på livsmedel otjänligaste. Den närmare landsorten vore den magraste i detta sistnämnda avseende, och därför kunde Stockholm svårigen födas utan Finlands och Ålands „matpersedlar“. I mån som priset på dessa produkter skulle stegras „mellan residenset och Finland, genom att en ny stad skulle slå under sig dem och sälja dem med avance“, i samma mån skulle stockholmarna måsta vidkännas prishöjningen.

Staden vore sålunda isynnerhet Stockholm till skada och olägenhet, men Åland till ringa förmån. Och så länge rörelsen fortginge på Stockholm och Åbo, vore det aldrig att tänka på en blomstring för en stad på Åland, då ju större handelsrörelser förkvävde de mindre.

„Däremot och i brist på utvägar till en lovlig och nyttig handel skulle denna projekterade stad, för att äga någon slags bärgning, kunna nödsakas att tillgripa lurenrejerihandel, var till Ålands läge giver bättre tillfälle än någon annan ort i riket“, spår greve Fersen.

Vad beträffade skråordningar för städer, var greven emot sådana i „en monopolisk esprit“ författade lagar. Förhållandet borde emellertid i detta hänseende vara lika i alla stadssamhällen. Annars skulle kanske många hantverks- och fabriksarbetare flytta till den nya staden; men sådan flyttning skulle åstadkomma sensation i de städer, som miste dessa arbetare. Och isynnerhet vore en nyanlagd stad på Åland olämplig att härvidlag experimenteras med, då fabriker och hantverk skulle få svårt att existera, den tid kommunikationerna voro stängda.

Skulle en stadsinrättning på Åland någonsin bliva av betydelse, förefölle det enahanda betänkligheter som vid porto-franco-inrättningen på Gottland. Om ett olycksdigert krig utbröte, bleve etablissementet på Åland ruinerat och den anlagda staden Sverige till skada och fienden till förmån, då erfarenheten från 1719 och 1743 visar, att fienden alltid fäst sig vid Ålands skärgård.

Ehuru således allt detta talade mot en stads anläggande, ansåg dock greve Fersen det vara tydligt, att ålänningarna ofta kunde hava det svårt att tillgodose sina nödvändigaste behov. Man borde därför återremittera ärendet till kommerskollegium, vilket då hade att yttra sig, huruvida en *köpings* upprättande på Åland skulle kunna avhjälpa den vissa tider rådande svårigheten att få förnödenheter och medicinalier till ön. Tiden finge utvisa, om en sådan köping sedermera kunde utveckla sig till stad.

Rådskammaren omfattade greve Fersens hemställan, och ärendet gick tillbaka till kommerskollegium.

Den 31 mars 1773 avgav detta sitt utlåtande om en köpings anläggande på Åland. Kollegiet åberopade sitt föregående yttrande, att en handelsrörelse vore till den allra största nytta för ölandet. Samhället, som skulle anläggas, måtte nu sedan få namn av stad eller köping.

Men denna borde ej stå under någon magistrat eller särskild jurisdiktion och ej heller få någon „instruction“, som kostade kronan penningar, vilka utginge till avlönandet av en mängd tjänstemän.

Vad läget beträffade, ansåg kommerskollegium, att den nya staden eller köpingen skulle anläggas vid sjön, så att man kunde få en god hamn.

Ärendet inkom den 8 juni 1773 till kongl. inrikes civilexpeditionen. I diariet, där detta antecknats, nämnes emellertid icke, huru nu närmast med frågan vidare förfarits.

Omsider föredrogs den dock för konungen.

Då Gustav III år 1775 besökte Finland och därvid skänkte en välvillig uppmärksamhet åt vårt land, ägnade han även en tanke åt ålänningarnas intressen. Prosten Backmans projekt om en stads anläggande på Åland hade tilltalat honom. Under sin vistelse i Helsingfors avlät han den 6 juni nyssnämnda år till landshövdingen i Åbo och Björneborgs län med Åland en märklig skrivelse, berörande detta ärende. „Under det att Wi med nådig ömhet eftersinnat, huru de betydande hinder och svårigheter, som Landtmannen i vägen ligga, medelst långväga Kiörslor och fohror, måtte för framtiden kunna förekommas och afhjelpas, ibland annat genom Köpingars anläggande på de i sådant afseende lämpeligaste ställen; hafwe Wi“ — skriver han — „jemwäl låtit Oss i nåder föredragas de till Oss inkomne Handlingar, rörande en Stads eller Köpings anläggande på Åland, hwarom wid sistförra Riksdag då warande Fullmäktigen för Prästerskapet derstädes anhållit. Och som Wi i anledning af härwid förekomne omständigheter anse en Stadsmanna rö-

relse deruti orten så mycket mera nödig, som dess Innebyggare esomoftast äro stängde ifrån all communication med deras närmaste Köpstäder, samt fördenskuld wele hafwa lämnat Wårt nådiga bifall, att en Köping må anläggas på Hufwud Ön el^l det så kallade Fasta Åland *antingen wid Castelholms Slott*, hwilcket ställe i flere afseenden torde blifwa det tjenligaste, *eller på Kronohemmanen N:o 5 och 6 uti Ennes By och Finströms socken*; Alltså är härmed till Eder Wår nådiga befallning, att J till Wårt vidare nådige fastställande besörjen om utstukningen af den till en sådan Kiöpings anläggande lämpelig Plats å Slotlets eller berörde Hemmans ägor samt uti sådan afsigt låten allenast så stor Tract på bägge ställen med dess plan och situation på Charta afskattas och till Oss insända, som kan fordras till Tomter för husbyggnader, Gator och torg samt kryddgårdar, emedan Innebyggarenas rörelse i den nya Kiöpingen ej bör syfta eller grunda sig på något åkerbruk, utan endast på Handel, Fabriquer och Handtwärckerier; Wiljandes Wi sedermera å denne tilllänckte Kiöping utfärda Wårt Öppne Nådige Stadfästelse och Fundations Bref till vidare rättelse och säkerhet för alla dem, som kunna wara hugade att sig derstädes nedsättja. Hwarmed Wi befalle Eder Gud Allsmäktig nådeligen“.

Brevet är av konungen egenhändigt undertecknat samt kontrasignerat av E. Schröderheim.¹⁾

Så långt hade i alla fall frågan fortskridit. Konungen hade bifallit till en köpings grundläggande på Åland. Endast läget för denna var ännu icke bestämt. I detta hänseende rivaliserade Kastelholm och Ämnäs med varandra. Sedan planer över de bägge platserna blivit till konungen insända, skulle han fälla det avgörande ordet till förmån för endera av dem.

Det syntes således, som om ålänningarna nu kunde vara förvissade om att inom närmaste framtid få sin egen stad.

Så gick det dock icke. Under diskussion om olika platser

¹⁾ Finlands Statsark. N:o 6,847. Kongl. Bref för Åren 1773—1780. N:o 48.

lämplighet för den nya stadens anläggning lät man utan att åstadkomma något tiden gå sig ur händerna. Förutom de tidigare nämnda Kastelholm och Ämnäs föreslogos Flaka i Lemland, Degerby i Föglö och sist Ytternäs i Jomala. Men samtliga dessa befunnos slutligen i ett eller annat hänseende obekväma. Kastelholm och Ämnäs voro lätt tillgängliga för större delen av landets befolkning, men dessa orter lågo icke nära stora segelleden. Till Ämnäs var dessutom inloppet svårt.

Flaka var nog avlägset beläget. Och hamnen ansågs icke synnerligen god.

Degerby låg visserligen vid segelleden mellan Sverige och Finland. Men en stad därstädes skulle endast gagna Föglö socken, medan fasta Åland av den skulle draga ringa eller ingen nytta.¹⁾

Till sist begynte man även undersöka lokaliteten vid Ytternäs i Jomala. Av alla de föreslagna platserna syntes denna ort erbjuda de största fördelarna. Hit ledde körväg från fasta Åland. Hälften av ölandets invånare bodde inom 3 mil från detta ställe. Hamnen var säker och djup, inloppet gott och avvägen från stora farleden obetydlig.

Måhända hade staden sist och slutligen anlagts där. Men så kom under allt detta förhållande av tiden kriget emellan. Och åter uppsköts för några decennier framåt grundandet av en stad på Åland.

Innan vi gå vidare i våra undersökningar, skola vi ännu framhålla även de synpunkter Radloff i sin Ålands-beskrivning låter komma till synes till förmån för grundandet av en åländsk stad.

Vi citera alltså Radloff:

„En Stad skulle onekeligen“ — säger han — „vara gagnande i många afseenden. Nödvändige och skickelige Handtverkare, som nu saknas, vore ej en af de minsta förmåner.

¹⁾ I Tunelds geografi uppgives, att dessutom Flisö i Föglö varit föreslagen. Här föreligger dock sannolikt ett misstag av Tuneld, som synbarligen sammanblandar denna ort med Degerby.

Gröfre Fabriquer torde äfven med fördel kunna drifvas. Et tillräckeligt nederlag af Salt skulle ibland annat tjena orten till en hufvudsaklig vinst, emedan invånarne nu ofta vid et ovanligt tillopp af strömming, i brist af salt, hvarmed de endast försedt sig efter den vanliga tillgången, ej fullkomligen kunna begagna sig af denna gymnande händelse. Finge staden utsträcka sin handel på Östersjön, så kunde Hampa och Lin erhållas från Lifland. Strömming deremot vore en tjenlig vara til utförsel. I denna staden kunde äfven Finnarne aflåta sina varor, när de ofta flere veckor af motvind äro nödsakade at ligga i Åländska skärgården. Härifrån vore sedan tillfälle at med mera bekvämlighet föra dessa varor til Stockholm. Anledning till ännu flere nyttige rörelser skulle säkerligen yppa sig i en ort, der landet, tillika med många förmåner af Naturen, äger idoge och förståndige inbyggare“.

I juli 1808 anlände konung Gustav IV Adolf till Åland, därifrån han i egen hög person skulle leda de operationer, som under sommaren voro avsedda att företagas i syfte att från rysarna återeröfva södra Finland. På Åland vistades han nu ända till den 1 novemher och hade därunder sitt högkvarter dels på Grelsby kungsgård, dels i Lemlands prästgård.

Nervös, ombytlig, otålig med sin här och sin uppvaktning, var han dock under hela denna tid ålänningarna synnerligen bevågen. Deras modiga och framgångsrika resning mot rysarna föregående vår hade på honom gjort ett djupt intryck och väckt hans beundran. Vid flere särskilda tillfällen hade han mot enskilda ålänningar uppträtt mycket nådigt. Och den 27 oktober utfärdade han till *Ålands samtliga invånare* ett öppet brev, fullt av vackert erkännande och kunglig ynnest. Då i detta brev även utlovas, att en stad i närmaste framtid på Åland skulle grundläggas, må det i detta sammanhang ordagrant återgivas:

„Vi GUSTAF ADOLPH med Guds nåde Sveriges, Göthes och Vendes konung etc., etc., etc., Arftagare till Dannemark och Norrige, Hertig till Schleswig-Hollstein etc., etc., etc., Tillbjude

Eder, Oss älskelige Våre trogne Undersåtare, som på Åland bygga och bo, Vår synnerliga ynnest, nådiga benägenhet och gunstiga vilja med Gud Allsmäktig! Då Vi, efter ett längre vistaude bland Eder, nu snart ämne begifva Oss dit Vi af omsorgerna för Fäderneslandets väl och försvar kallas, är det med synnerlig tillfredsställelse Vi härigenom offentligten förklare Vårt nådiga välbehag öfver det redeliga förhållande I ådagalagt. I hafven redan förut genom Vår Befallningshafvande emottagit vedermälen af Våre tänkesätt i anledning af Eder visade rådighet och mannamod vid fiëndens fördrifvande härifrån, och för att ytterligare utmärka, med hvad bifall Vi ansett detta Edert hedrande nit, hafva vi funnit godt i nåder förordna, att en Minnesvård däröfver vid Finströms kyrka skall uppresas på vår och kronans bekostnad, som på en gång åt framtiden förvarar hugkomsten af Eder trohet och förvärfvade ära samt lemnar Edre samtida och efterkommande en kraftig uppmuntran att, enär det påfordras, följa Edra efterdömen.

Oss har jämväl icke kunnat undfalla, huruledes afståndet från de närmast till Åland belägne Städer ofta medförer för Eder åtskilliga olägenheter, och som Vi önskat dem afhjälpa, är af Oss beslutat, det en Köping här på landet skall anläggas, hvilket, sedan stället blifvit utsedt samt öfrige nödige förberedelser äro gjorde, kommer att till skyndsam verkställighet befordras.

Behörige anstalter hafve Vi vidtagit till Edert försvar mot fienderna. Vi qvarlenna hos Eder ett större antal Troppar, som förenade med Eder skola bidraga till Eder säkerhet, och på det allt måtte ske uti ett tillbörligt sammanhang, hafva Vi uppdragit den af Oss i nåder tillförordnade högste befälhafvaren öfver krigsmakten på Åland att jemväl, enär han finner ärendenas beskaffenhet det fordra, träda i utöfning af de göromål Landshöfdinge Embetet tillkommer. Såväl uti detta allt som i hvad för öfrigt tid efter annan blifvit tillgjordt, igenkänner I nogsamt Vår omvårdnad, och göre Vi Oss försäkrade, det I med Edert uppförande svaren deremot på ett sätt, som Vi äge rätt

att vänta. En grym fiende, hvars våldsamma behandlingssätt på så många andra ställen utmärkt sig, har äfven hotat Eder med en lika framfart. Det är endast genom trohet, lydnad samt inbördes enighet I kunnen uppfylla de dyra pligter Eder åligga samt afvärja och förekomma det onda, fienden Eder ämnat. Eder konung, Edert Fädernesland, Edra makar och barn, Edert eget väl uppmanar Eder härtill, och I skolen uti Eder egen tillfredsställelse, Edre medborgares aktning samt Edre efterkommandes tacksamhet njuta en rik belöning för Edert bemödande. Vi tillönske Eder Guds den Allrahögstes mäktiga hjälp och beskydd och befalle Eder samt och synnerligen Gud Allsmäktig nådeligen. Högqvarteret Lemlands prästgård den 27 Oktober 1808.

GUSTAF ADOLPH.

Fredr. Gyllenborg.¹⁾

Några månader därefter hade Gustav IV Adolf blivit avsatt. Kort därpå lösryktes Finland med Åland från moderlandet. Osäker och oviss låg framtiden för vårt folk. Större och viktigare intressen bortskymde för ett tiotal år framåt den lilla och obetydliga frågan om en stads grundläggande på Åland. Därmed var emellertid saken icke nedlagd för alltid. Den upptogs ånyo, då lugnare tider inträtt.

* * *

Rysslands beslut att på Ålandsöarna uppföra en fästning, vilken skulle utgöra nyckeln till Finska viken och Bottenhavet, hade till följd, att under förra hälften av 1800-talet ett samhälle, i många avseenden likt en stad, ekura utan stadsprivilegier, uppstod å Skarpans-Bomarsund (inom Sands socken). Skarpans korta historia sammanhänger, synes det mig, på det intimaste med skildringen av en stads tillkomst på Åland.

Då för mången det lilla, men pigga fästningssamhällets öden torde vara okända, skall här i största korthet redogöras för desamma.²⁾

Skarpans — av allmogen kallat Bomarsund eller „fästningen“ — bestod av:

¹⁾ Reinh. Hausen. *Konung Gustaf IV Adolf på Åland 1808. Tidningen „Ålands“ jotalbum 1896. Pag. 23, 24 o. 25.*

²⁾ Med ledning av d:r F. von Knorrings efterlämnade anteckningar.

1:o) det egentliga Skarpans, den övre delen, där förr en by med detta namn, uppkallad efter en viss „hovmästare“ Skarp, låg;

2:o) Bomarsund, beläget c. 1 kilometer från nyssnämnda område, den nedre delen, invid sundet av samma namn; samt

3:o) Prästö, en holme på andra sidan om sundet.

På det egentliga Skarpans voro privata hus uppförda. Inom Bomarsunds område befunno sig nästan alla kronobyggnaderna och fästningsverken. På Prästö låg en mindre del kronohus. För övrigt utbreddes sig på denna holme vidsträckt ägor samt skogsmark. Hela fästningsområdet stötte till Lumparen. Terrängen bestod mestadels av berg, som dock genom sprängning jämnats, samt av sank ängsmark invid Lumparens stränder.

Hela den ägovidd, som lades under fästningen, utgjordes förr av den så kallade Persbygränden, innefattande Persby, Lagmans och Prästö hemman, samt av Vivasteby $\frac{1}{2}$ hemman, tillsammans $6\frac{1}{2}$ hemman om $6\frac{23}{21}$ gamla och $4\frac{11}{32}$ nya mantal. Alla dessa utbyttes år 1812 emot 7 hemman, vilka utbröts ifrån Haga kungsgård, vars arrendator i avträde av kronan erhöll för brislande arrende-år 2,500 rubel silver, samt emot ett öde kronohemman i Lombertsöda¹⁾ (eller Lambertsöda) by av Saltvik socken jämte 1,000 rubel b:o.

Anläggningen av fästningen beslöts redan sistnämnda år, 1812. Men arbetet med byggnaderna begynte först år 1829 med trähusen och år 1832 med stenhusen.

Någon fästning i modern bemärkelse var Bomarsund aldrig avsett att bli. De större kronohusen befästes, och några armerade torn uppfördes. Det var allt. Dock hunno icke ens arbetena härmed slutföras, innan orientaliska kriget utbröt och slopade till grunden hela företaget. Emellertid blevo i själva verket åtskilliga byggnader fullbordade. Sålunda reste sig där inom kort en större kasern av tegel, byggd i elliptisk form, tvenne våningar hög. Den yttre åt sjön vettande delen av denna byggnad var belagd med vackra, i sexkant huggna gråstensplattor. Kasernen innehöll flere än 100 välvda rum, försedda med kanongluggar. Den inrymde något över 2,000 man. Halvöppen på långsidan emot land inneslöt den såsom fylld i mitten en „caponnière“²⁾ med grekisk kyrka, rymmande 250 personer, samt på vardera sidan om denna en officerskasern av tegel, två våningar hög. Vardera av dessa sistnämnda innehöll 29 rum och kök samt åt yttre sidan korridorer, försedda i nedre våningen med gevärsgluggar. De ovanomtalade befästa tornen voro tre till antalet: „Lit. C“, „Lit. U“ eller Notvikstornet samt „Lit. Z“ eller Prästötornet. Dessa torn voro två våningar höga, till formen runda, uppförda av tegel samt utvändigt beklädda med 6-kantiga gråstensplattor. De innehöll, vart och ett, 16 välvda kasematter, försedda med skottgluggar samt inrymmande något över 100 man. Varje torn inneslöt en borggård. Inom fästningsområdet funnos vidare ett hospital med apotek (av trä), rymmande 100 sjuka, ett häkte (av sten), rymmande 400 fångar, högvakt, ett rymligt magasin, 16 kronohus för militären, 3 smedjor, bagerier, verkstäder, förrådshus m. m. Under byggnad, voro dessutom ett större kommandantshus med kansli (av sten), ett stort magasin avsett att inrymma 30,000 mattor mjöl, ett hospital för 200 sjuka och ett torn.

¹⁾ Benämnes i våra dagar orätt: „Långbergsöda“. Skrevs 1531 Longbergsö. Ålands ortnamn av A. O. Freudenthal.

²⁾ „Caponnière“ = en halvt underjordisk, betäckt gång.

Därjämte hade man för avsikt att framdeles uppföra ytterligare 8 befästa torn, en grekisk och en luthersk kyrka, arsenal, ett skolhus, stenmurar, som skulle sammanbinda tornen, m. m. Utom ovanuppräknade byggnader funnos å Skarpans 23, å Bomarsund 13 och å Prästö 24 — in summa 60 — privata hus.

Fästningens stående garnison under fredstid utgjordes av, förutom kommandanten, platsmajoren och platsadjutanten, ett ingenjörkommando, ett fältbatteri om 4 kanoner och 24 hästar, en bataljon infanteri, ett kompani „krigsarbetare“ och ett invalidkommando.¹⁾ På platsen funnos 400 straffångar, vilka användes vid byggnadsarbetena. De civila tjänstemännen voro: 2 grekisk-katolska präster, 1 över- samt 2 underläkare, 1 magasinshöfding, 1 apotekare och ett nödigt antal fältskärer.

„Borgerskapet“ i Bomarsund bestod vid tiden kort före krigets utbrott av 5 ryska handlande eller „marktentare“, varje försedd med handelsbod, en rysk brännvinsförpaktare, en bokbindare, en skräddare, en skomakare och en gälbju-tare eller glasmästare. Den civila ordningen upprätthölls av distriktets länsman, som därför i „taffelpenningar“ uppbar 200 rubel silver. Han hade till sitt biträde en brofogde.

De flesta av dessa nu uppräknade tjänstemän voro familjefäder.

Förlagda på platsen voro skola och apotek. Såsom tidigare nämnts, fanns en grekisk-katolsk kyrka. Dessutom hade lutheranerna och de romerska katolikerna sina bönehus och judarna sin synagoga. Inom garnisonen var en stor mängd nationaliteter representerad. Där funnos ryssar, finnar, svenskar, polacker, tyskar, ester, letter, tatarer, kirgiser, grusiner, judar med flere.

Sommartid bedrevos arbetena vid fästningsbygget med största iver. Straffångarna, 120 man av arbetskompaniet, 100 man av infanteribataljonen, 50 till 60 älänningar samt ett trettiotal civila ryska arbetare voro därvid dagligen sysselsatta. Till dessa arbeten uppköptes årligen smedjekol för c. 1,500 rubel silver, stock och annat trävirke för c. 4,000 rubel silver, tegel för 50,000 rubel, huggen sten för 6,500 rubel o. s. v. För framsläpning av sand, kalk m. m. betalades under samma tid i runt tal 10,000 rubel. Till årligt bruk inköptes ved för kronans räkning omkring 2,000 famnar, för enskildes behov c. 500 famnar.²⁾ För de inom fästningsområdet befintliga 70 hästarna åtgingo c. 350 parlass hö, för de 100 korna 300 lass. Till den årliga slakten erfordrades c. 750 större kreatur. Införseln från St Petersburg var ganska anseelig. De förnämsta importartiklarna för året voro mjöl c. 5,500 mattor, hampa 1,200 lisp., tågvirke 2,150 lisp., läder för 550 rubel silver, talgljus 1,000 lisp., segeldnk för c. 225 rubel silver. Dessutom naturligtvis ett anseeligt förråd socker, kaffe, té och andra kolonialvaror, spirituosa m. m.

Penningarna rullade under allt detta, och stora summor funno vägen ut till de åländska bygderna.

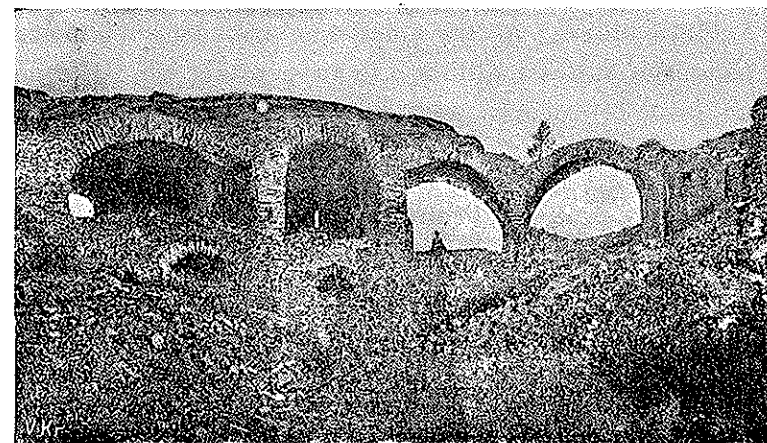
Inom fästningsområdet florerade umgängeslivet. Bjudningar, baler, fester den ena mer lysande än den andra, föranstallades titt och ofta. Rika och för-

¹⁾ Till Bomarsunds garnison borde därjämte med rätta räknas den under fästningskommandanten subordinerade vid Eckerö posthus en tid stationerade gränsposteringen (= 1 officer och 8 man). Även å Signilskär stod en tid ett litet kommando.

²⁾ Till ett medelpris av 1 rubel 50 kopek silver per famn.

näma ryska officerare, vilka hamnat här nte på fästningen, förde med sig sina höga vanor. På officersklubben bortspelades vid kortborden och biljarden under nätternas orgier, vid champagnekorkarnas smällar och under militärmusikens toner stora penningesummor. På soaréerna strålade damerna uti dyrbara, lysande toaletter. Man trivdes bra i Skarpans den tiden. Och Ålands ståndspersoner unnings flitigt med societeten på fästningen.

Kort blev dock sagan. Engelsmännens och fransmännens fräsande kartoscher avbröto lustbarheterna. Den 16 augusti 1854 nödgades fästningen kapitulera för västmakternas förenade flottor. Den 2 september raserades av fienden verken. Endast ruiner och grus minna numera om de glada dagar som varit och

Från Bomarsunds fästningsruiner.

farit i Skarpans eller Bomarsund. Måhända hade samhället på fästningsområdet efterhand utvecklats till en stad, om icke kriget med tung och förödande hand gått däröver.

* * *

Under 1800-talets andra decennium uppdök ånyo frågan om en stads anläggande på Åland. Ett projekt uppgjordes, och Övernäs bys mark, vilken ansågs för ändamålet tjänligast, besiktigades. Detta skedde år 1818. Finströms, Jomala och Hammarlands socknar voro mest intresserade av saken. Tvenne år hunno dock förlida, innan något vidare tillgjordes. Men år 1820 författade kronolänsmannen i Eckerö, jägmästaren Erik Fogelholm, på uppdrag av bönderna i de tre socknarna en till hans majestät kejsaren och storfursten ställd underdänig supplik, berö-

rande detta önskningsmål. Man anhöll alltså om att få en stad grundlagd i Övernäs by av Jomala socken.

Den 8 mars 1820 föredrogs ärendet i senaten, som för sin del var med om saken. Men i S:t Petersburg var man av annan mening. Då suppliken år 1823 förelades kejsaren till avgörande, fann denne för gott „att till denna stadsanläggning icke för närvarande bifalla“, utan lät „frågan därom bliva tillsvidare på åtgärd beroende“. Intressenterna läto sig dock icke avskräckas. År 1828 höllos i de tre åländska socknarna stämmor, vid vilka bönderna sattes i tillfälle att ånyo uttala sig. Ett par utdrag ur protokollen, som vid dessa möten tillkommo, må här anföras:

„Protokoll, hållet vid Allmän Socknestämman uti Finströms Moderkyrka, dit äfven Getha kapellboer vederbörligen blifvit kallade den 14:de September 1828.

§ 1.

Sedan åtskillige Häradsboer åter upplifvat frågan om en Stads anläggning å fasta Åland och föregifvit, att Länets Högstvördade Styresman, Herr Landshöfdingen och Riddaren Broberg ej allenast gillat detta förslag, utan äfven höggunstigt lofvat understödja det samma å högre Ort, så hade efter begäran, Finströms Sockne och Getha Kapell Boer lagligen blifvit samman kallade till en allmän Kyrkostämman i dag för att yttra sig, huruvida äfven de ville deltaga Uti den underdåniga ansökning som i detta ämne skulle göras. Och insågo Kyrkostämmans Ledamöter enhälligt en Stappelstads anläggande vid det ställe i Öfvernäs By och Jomala Socken, som dertill förut blifvit utsedt; vara för denna vid pass 200 virst ifrån närmaste stad belägna landsort af en synnerlig nytta och förmån, så mycket mera som kommunikationen med andra städer vissa årstider genom menföre alldeles är stängd. Hvarföre enhälligt beslöts, att, i händelse af underdånig ansökan i detta viktiga ärende, denna socken tillika med de andra Ålands Häradsboer äfven skulle för-

ena sig deruti. Och som Kronolänsmannen i Eckerö Herr Jägmästaren Fogelholm erbjudit sig att göra denna underdåniga ansökning för Landet emot det vilkor, att, om den i nåder skulle bifallas, han då ägde att uppbära i ett för allt En Rubel Banko-Assignationer af hvarje Hemmans Nummer, men om den skulle afslås, han då icke skulle fordra något hvarken för sitt besvär eller sin hafda omkostnad, så afgåfvo socknemännen vid detta tillfälle, efter hans begäran, en sådan förbindelse till honom jemte Fullmakt, ställd på innehafvaren.

På Kyrkostämmans vägnar:

And. Palmberg

Johan Michelsson
i Ämnäs

Johan Mattsson
i Emkarby.“

„Protocoll, fördt vid Laga Kyrkostämman
i Jomala Kyrka den 5 October 1828.

§ 2.

Sedan de öfverenskommelser blifvit träffade, som egentligen var föremålet för denna Kyrkostämman, anmälte en del Socknemän, huru som det kommit till deras kunskap, att några Socknar här på Åland redan förenat sig derom att i ödmjukhet anhålla, det Högvälborne Herr Landshöfdingen äfven som Hans Excellence, Högvälborne Herr General Gouverneuren täcktes höggunstigast hos höga Öfverheten framföra deras underdåniga bön och önskan om en Stappel Stads anläggande på Fasta Åland å det ställe i denna Jomala Socken och Öfvernäs, som dertill förr blifvit utsedt.

I afseende å närmare åtgärd i saken stannade Socknemännen nu i följande beslut: Så framt underdånig ansökning om Stads anläggande på Åland blir gjord och denna ansökning af Hans Kejserliga Majestät i nåder bifalles, förklare vi oss nöjde att till den, som besörjer detta ärendet, då resolution därom an-

kommer, betala En Rubel Banco Assignationer från hvarje Hemmans Nummer med det förbehåll, att han går i alla förefallande utgifter här och annorstädes, och om ärendet icke lyckas, betale vi ingenting för dess eller någon annans möda och kåstnad.

Föregående Protocol är i allmän Socknestämman i Jomala Kyrka den 19:de October uppläst och godkänd.

Intyga:

Matts Johansson
i Önningeby

Johan Ericsson
i Hindersböle

Carl Eriks Son
i Möcklöö.

Att jomalaborna skulle vara med om saken låg i öppen dag. Deras skeppsrörelse skulle draga den allra största nytta av en stadsanläggning på Övernäs bys mark. Längre hade de önskat sig en närbelägen hamn, där deras fartyg kunde undergå tullvisitation. I ett socknestämmoprotokoll av den 11 dec. 1825 läsa vi härom följande:

„Som Kyrkovärdarne Matts Mattsson i Dalkarby och Johan Eriksson i Hindersböle begärt, det socknemännen vid detta tillfälle måtte höras, huruvida de voro enhällige uti den af flere yttrade önskan att få Tull-visitation å sine fartyg uti eller vid Ytternäs hamn för att undgå de olyckor, hvilka desse senare åren inträffat genom det dröjsmål, hvaraf de framför andre Åländningar äro graverade genom omväg till Marsund; så tillspordes nu den talrikt församlade menigheten, som med mycken samdrägt instämde uti den önskan, att Supplique derom kunde till General-Tull-Direction afgå. Och som nu äfven framlemnades en sådan af Herr Jägmästaren Fogelholm författad uti Concept; så öfverenskommo samtelige socknemännen, efter dess uppläsning, att denne skrift skulle af någre församlingens medlemmar å de öfriges vägnar underskrifvas och att hvar och en husbonde skulle till den, som åtog sig att ärendet hos Kejserlige Tull-Direction utföra, genast erlægga En Rubel Banco Assignater och, i händelse Suppliquen blefve bifallen, lika myc-

ket eller En Rubel Banco Assignationer af hvarje Bonde, hvilka penningar i händelse af vägran komme att lagligen utmätas.“

Jomalabornas strävanden kröntes den gången icke med framgång. Så mycket ivrigare understödde de tre år senare planerna på en stadsanläggning i Övernäs by.

Åter är det således Erik Fogelholm, som år 1828 tager stadsfrågan om händer. Den inlaga, varmed han denna gång uppvaktar senaten, är av följande lydelse:

„Stormäktigste Aller Nådigste Kejsare.

I Hans Kejserliga Majestäts Alexander I:a glorvördigst i åminnelse Regeringstid blef till afhjelpande af den brist, Ålands Inbyggare äga, project upgjordt till anläggande af en Stad på Åland; i sådant afseende blef enligt Högvederbörligt Förordnande besigtning hållen 1818 af Herr Kammar Rådet och Ridaren Vallin vid Övernäs By i Jomala socken, såsom i alla afseenden ansett för tjenligaste ställe.

Vid samma tillfälle träffades öfverenskommelse med där boende fyra Hemmansägare, hvilka förbant sig att afstå sina lägenheter utom Byggnaderne emot erhållande af Fyratusende Riksdaler Svenskt Riksgälds mynt för hvarje hemman.

Herr Andre Landtmätaren Dahlén [blef] Förordnad att icke allenast öfvervara Förrättningen utan äfven författa Charta öfver belägenheten, hvilken jämte öfriga Handlingar insändes till Högvalborne Herr Lands Höfdingen i Länet.

Sedermera har Hans Excellence Herr Ingeniör General Majoren Trusson den 2 för vidpass tre År sedan besigtigat ofvannämnde ställe, dit är Landväg från Fasta Åland; öfver hälften af Inwånarena bo inom tre Mähl, Hamnen djup och rymlig, inloppet säkert och afvägen från stora Segelleden äfvensom för dem, hvilka komma från Botniska viken, obetydlig; på detta invid Hafvet belägna ställe lägges Is höstetiden mycket sent och tidigt om Våhren öppnas.

Under flere Svenska Regenters tid hafva Riksens ständer väkt fråga derom, men Stockholms Borgerskap lade sig all-

tid deremot, af orsak att Tjära och Trävahrer, som så betydligt föres från norra Finska Städerne på Stockholm, kunde minskas.

Stormäktigste Aller Nådigste Kejsare, denna Öö, omgifven af Haf på alla sidor, belägen vid pass Tvåhundra Virst från närmaste Stad, dit all communication höst och Vår är hindrad, innehåller Trettontusende Invånare, sakna ofta afsättning på våra Vahrer och brist på Salt och andra nödvändigheter samt förspilla våra Dagsvärken på långväga resor, Värdes aller Nådigst göra afseende på denna vår underdåniga anhållan om en Stapel Stads anläggande på Åland.

I djupaste underdånighet framhärda vi
Stormäktigste Aller Nådigste Kejsare Eders Kejsarliga Majestäts
Underdånigste och Tropligtigste Undersätare

Matts Eriksson	Johan Erik Holmberg	Johan Mattsson
Carl Eriksson	Carl Henricsson	Matts Mattsson
i Jomala	i Finström	i Hammarland."

Senaten handlägger den 21 januari 1829 ärendet, men resolverar:

„Som Hans Kejsarliga Majestät, jemlikt Stats Secreterarens skrifvelse af den 16 Juni 1823, i anledning af väckt fråga om en stads anläggning i Öfvernäs by, förklarar sig då icke vilja dertill bifalla, utan lemnat frågan tills vidare på åtgärd beroende; alltså fann Kejsarliga Senaten något afseende å ofvannämnde underdåniga ansökning icke kunna hafvas; hvilket skulle Landshöfdingen uti afgående bref meddelas för att sökanderne förständigas.

— — — — —
År 1838 upptager den om Ålands förkovran nitälskande kontraktsprosten, teologie doktorn *Frans Petter von Knorring* frågan till förnyad diskussion. Såsom den lämpligaste orten för den blivande staden utpekar även han just den plats, där i själva verket 21 år senare Mariehamn anlägges: Övernäs bys ägor i Jomala socken.

I Åbo Tidningar för den 21 november 1838 ingår ett av doktor v. Knorring författat vidlyftigt, i stilen något svagt, men på sak gående och väl motiverat uttalande angående detta ärende.

För Mariehamns tillkomst har denna tidningsartikel utan tvivel varit av utomordentlig betydelse. Den synes ock därför i detta kapitel, som behandlar stadens förhistoria, böra in extenso återgivas.

„Hvarje handelsstads bestämmelse“, säger Knorring, „är att befordra utförsel af landets alster, att införskaffa för landet behöfliga varor samt att utgöra en nederlagsplats för varors omsättning eller sortering, hvarifrån de vidare försändas till destinationsorten. Efter städernas beskaffenhet uppfyllas dessa ändamål till en större eller mindre del. Då en stad fullgör den första bestämmelsen, upplifvar den tillika industrien, så att naturalstrens produktion ökas, och varor, som förr icke funnits, framkallas eller de varor, som af brist på afyttring skulle hemma förtärts, komma att ingå i handeln och befordra derigenom närliggande landsorters förmögenhet. Hvarje land bör framalstra varor till afsättning, i annat fall kan det aldrig ega bestånd; dess förmögenhet eller fattigdom beror på detta villkor i förhållande till dess behofver. Men finner detta öfverskott af umbärliga produkter i ett land icke förtäring i närmaste städer, då böra de försändas till aflägsnare orter, och då är det borgerskapet, som bör befria bonden ifrån att drifva handel, helst om denna är förenad med trafikerande på utrikes botten. Svärmar af författningar, handelsrelationer, tulltaxor, påbud, utvidgningar och inskränkningar, med tillämpning till tvenne grannstater, skola alltid förvilla allmogens okunnighet; en ren och gagnelig handelsrörelse bör drifvas i stort, med större fartyg, helst vissa umgälder för större och mindre farkoster äro lika, samt befordras af skicklige sjömän, och allt detta öfverstiger bondens förmåga; prejerier drifvas stundom i utrikes större städer, på bekostnad af bondens enfald, och då lemnar han af fruktan sin vara såsom en lösepenning för att befrias ifrån en möjligen

dryg och vanhedrande rättgång. Lefnadssätt, odling, näringar och vana hafva tillskapat och stadgat behovet af varors inhemtande utifrån. Men icke bör bonden taga hvarje skålpund kramvaror och hvarje spik ifrån utrikes ort, utan ifrån en stad inom eget land, som uppfyller den andra bestämmelsen, eller den att förse allmogen med dess behof i smått. Ehuru rörelse under sommaren sker på flera handelsorter ifrån Åland, har likväl erfarenheten tydligen bevisat, att endast den, som sjelf reser, har mesta uträkning af att förse sig med sina nödvändighetsartiklar. Folkets lynne har tillintetgjort denna utväg. Men då behovet engång är stadfastadt, har vinningslystnaden påfunnit ett annat medel genom en slags landthandel, drifven till oerhörda priser; ett fredje medel utöfvas äfven, då kommunikation med Åbo är stängd, att nemligen umbära, emedan varor icke finnas. Brist på omtanke och penningar förhindra mången att för hela året vid lägligt tillfälle förse sig med alla sina möjliga behof på en gång; man pliktat då med ett ganska högt uppdrifvet pris eller med saknad af varan.

Ehuru dessa tvenne föremål af export och import för Åland blott kunna bilda en mindre stad, så vore en sådan dock af allra högsta vikt för att återupphjelpa landet och för att tjenligare förse det med dess nödvändigaste behof. Af större omfattning och af en högst viktig betydelse för Åbo och flera Finlands städer äfvensom för Petersburg vore en nederlagsplats eller en plats för transitohandel på Åland, utan att förnärma deras handelsförmåner. Denna föreslagna stad kan, skådad med en djupare blick, ej förfördela Finlands städer, då den aldrig kan tillvälla sig deras första export-vinst, såsom fallet varit, om Kaskö, såsom föreslagit varit, skulle delat exporten med Wasa. Denna stad komme att utföra sådant, som aldrig ifrån Finsk stad exporteras, men tjenade deremot till en hamn, en omsättningsort, en nederlagsplats för en mängd varor ifrån hela Finland och blefve sålunda ett stort befodringsmedel för en utvidgad handel. I medelpunkten af Stockholm, alla Norrbottens handelsrika städer, Åbo och södra Finland, hela Finska viken samt alla

Östersjö-orterna skulle en vidtutgrenad större handelsrörelse hvälfva sig; få förträffligare handelsplatser finnas, om också anledning härtill felats och uppmärksamhet icke gynnat denna åsigt. Mynningen af Neva begagnades icke i sekler, men ett ord ställde Petersburg invid densamma såsom en af de största handelsstäder. Städer upplifva rörelse, drift och handel; ett större antal af dem, ändamålsenligt anlagda, uppdrifver mångfaldigt omfånget af handelsrörelse, så att de inbördes hjälpa hvarandra. Jernvägar och ångbåtar hafva ej till landens skada nedsatt frakter och förtjenst, utan endast ökat resandes antal och tillfället till varors transporter.

Väl utgår osedlighet ifrån städerna. Ogräset frodas öfverallt, der säden icke rätt skötes. Men den slags osedlighet, som hos en allmoge följer tätt i spåren på sjunkna omständigheter, då list, stöld och prejerier skola ersätta en bristande förmögenhet eller bota ett trängande behof, då ruset skall qväfva känslan af en förmörkad framtid, då brist på utkomst rubbar äktenskapets helgd, all denna osedlighet, stämplad på Åland inom några tiotal af år, qväfves genom en industridrifvande stads anläggande.

Det förmånligaste läge på Åland för en stads anläggning vore i Jomala socken på Öfvernäs bys egor i den skogrikaste trakt af hela fasta Åland. Skarpans kan i anseende till alla förhållanden icke bilda annat än en förstad för de nu uppförda befästade kasernerna. Öfvernäs by, som består af fyra hela hemman, är belägen invid Ålands vestra kust, på en sluttande jemn höjd, på en sund och torr mark med vacker belägenhet och utsigt åt hafvet invid en ren och djup strand, som begränsar en af de ypperligaste hamnar, på Åland den bästa, utgörande en smal, välskyddad vik af omkring en quart mils längd, med tre bekväma inlopp, hvilkas grundaste djup är sju famnar. Då stora segelleden emellan Stockholm och Åbo föres genom Öfvernäs, uppstår därigenom blott en två mils längre väg. Afståndet ifrån Öfvernäs till följande orter är, landsvägen: till Jomala kyrka 2 fjerdedels mil, Hammarlands 10, Finströms 8, Saltviks 7, Sunds

8, Skarpans 12, Lemlands kyrka 6, till postvägen vid Gölby 4, till öppna hafvet 2 och till nuvarande stora segelled 10 fjerdedels mil. Resor till och från Åland, som under sommaren äro underkastade så många svårigheter och besvär, kunde genom denna stad och med ångbåt ske vigast och bekvämast.

I denna stad skulle förläggas: Tullkammaren från Degerby, då tullkammaren i Marsund, såsom mindre behöflig kunde upphöra; Lazarett, der äfven veneriska patienter kunde upptagas, helst många tider rörelsen på Åbo är hindrad och många svåra sjukdomsfall inträffa dessa tider; Stads-Fysikus jemte Apotek, oberoende af Provincialläkaren och Apoteket i midten af landet i Godby; Skola, förnämligast till elementarbildning för ståndspersoners barn, samt en Navigations Skola, såsom av högsta vikt och nytta för Åland och för handeln; ett Postkontor; det andra i Skarpans, hvarigenom Eckerö och Kastelholms upphörde; Magistrat, som äfven behandlade sjömål, hvilka nu dragas till Nystad; en badinrättning i saltsjön kunde ock här få lämplig plats.

För att ömsesidigt så väl gynna denna stads anläggning som äfven af väl grundade skäl befordra handelsintresset i Åbo vore tjenligast, att den ställdes för 15, 20 eller 25 år i beroende af sistnämnde stad, så att under denna tid endast Åbo-Handlande hade rättighet att i denna nya föreslagna stad inskrifvas och erhålla Borgarerätt eller dertill gifva tillstånd åt andra.

En kort översigt af Åland torde förklara planen och nödvändigheten af en stads anläggande. Då Åland ifrån äldsta tider varit förenadt med Sverige, utgjorde det ett rikt förråds-magasin för Stockholm, under hvilken tid också en mängd mindre och större båtar, skutor och galeaser, fullt lastade med alla möjliga landtmannaprodukter, oupphörligt och obehindradt utan dryga afgifter rörde sig till Sveriges hufvudstad, derifrån en betydlig förmögenhet återhemtades, som under bildad yppighet och vällefnad med silfvervisare tecknade tidens penningesälla gång, med tjocka guldringar fängslade de nyssgifta hustrurnas tillgifvenhet vid sina män; som lyste på hyllor, fyllde kistor och

skåp, vidgade boningarnas fönster samt smickrade med en glad utsigt för framtiden. Otvifvelaktigt är ock det, att denna landets välmåga föranledde den höga Åländska beskattningen.

Nu då Ålands handel på Sverige genom de höga tulltaxorna i Stockholm nästan alldeles är hämmad, förminskas välmågan och sjunker sedligheten, derest icke nya afsättningsorter för landet öppnas; och dertill synes anläggandet af en stad vara det första steget. Kronoutskylderna, de år då i natura intet kan lemnas, uppgå för hela detta lilla land efter förvandling till öfver 100,000 Rub. bko årligen. Dessa kunna beräknas till minst 6, men väl 10 procent af hemmanens gångbara värde; ett kännetecken, som ojäfaktigt upplyser utan öfriga grunders vetande och forskningar ett lands beskattningsskyldighet. Ett hemmans alla förmöner, uppvägda emot alla dess onera och besvär, gifver värdet på detsamma, till hvilket rena Kronoutskylder stå efter orternas olikhet i olika förhållande. Enskilda behofver kunna säkert uppskattas till 100-tusende Rub. bko, hvilka äfven ifrån landet utgå. Alla dessa utgifter skola genom följande export-artiklar ersättas, nemligen genom: 1. Strömmingsfisket, hvilket till den grad aftagit, att fångsten dessa senare åren kan beräknas till en fjerdedel emot forna år, då dessutom en mängd skattlagda nötter icke kunna begagnas. Af brist på salt skötes den ofta illa och bortföres med förlust. Af okunnighet afsattes den på olämplig ort, och exempel finnes, att strömmingen blifvit förd och utbjuden i Reval, derifrån i Helsingfors, sedan i Åbo och slutligen, då på nämnde ställen gilltigt pris ej kunnat fås, försald i Sverige. Genom höga afdrag i Stockholm och genom en mindre öfvad seglation beräknas kostnaden för hvarje tunna i umgälder till inemot 4 rdr rgs., som således minska behållningen, utan det afdrag packning och vräkning vålla. 2. Veden, hvaraf förrådet genom brända skogar under senaste krig och genom den talrika inqvarteringen ganska betydligt är medtaget, föres till ringa mängd till Åbo, något mera till militären i Skarpans och Kastelholm, men mest till Stockholm, dock med afdrag till mer än hälften af försäljningspriset. 3. Fraktresor

för att ifrån Westerbotten till Stockholm föra trädvaror har här- tills utgjort en liflig näringsgren för Åland, men då den under senaste sommar 1838 blifvit förd med förlust, torde den försvinna. Dessa trenne föremål hafva i senare tider nästan uteslutande varit de enda inkomstkällor för att täcka de dryga utgifterna. Tillfälliga och mindre betydande äro: Säd, de få år en ymnigare vext deraf gifvit något öfverskott; boskap, de få tider, de i Stock- holm haft ett högre värde; färsk fisk, hvilken med dertill inrät- tade sumpar ifrån Stockholm lefvande härifrån afföres; jemte några högst obetydliga artiklar, såsom färgmossa, iglar, ost m. m. Kasernernas uppbyggande i Skarpans och militärens vistande i landet lemna äfven någon ringa inkomst. Då soldaten förses med kläder, mjöl och gryn ifrån Ryssland och då tegel, virke och öfriga materialier nästan uteslutande införas ifrån Finland, arbetena ligga i händerna på entreprenörer utifrån och verk- ställas till det mesta af Ryssar och Finnar, kan Ålands vinst på alla dessa inkomstkällor icke motsvara utgifterna, och dertill komma missvextåren 1834, 1836 och 1837, under hvilka ansenliga spannmålsförråd till Åland af allmogen inköptes, har man sett guld- förvandladt till bröd, silfret framletadt undan golfven, der det förvarades och räknades med betsmän, fordöm förvärf- vad välmåga ersätta bristen samt skuldsättning stämpla de flesta hemman. Blefve en stad anlagd på Åland, skulle dessa nämnde artiklar under en säker afsättning vinna en större industri- liflighet och ökas med följande varor: Smör, saltadt kött, kreatur, sädesslag vissa år, trädkärl, redskap, båtar, fartyg m. m. Nu deremot, då hvarje bonde till ett mindre förråd kan afyttra vik- tualier, blifver det för honom icke uträkning att för enskilt del försända dem till Stockholm, utan då är det borgaren, som skall bispringa Landtmannen.

De varor, som årligen inhemtas till landet såsom högst behöfliga för dess bestånd, äro: Säd, de flesta år, emedan kon- sumtion vanligen öfverstiger produktion, hampa och segelduk till fiskredskap och fartygs-utrustande, jern, salt till ett större förråd, läder, specierier m. m.

Hela Åland med all dess skärgård har till grund bergs- klippor, öfverhöjda med djupare och tunnare jordlager, alla mer eller mindre blandade med kalk, hvarföre den mesta leran är mergelartad och finnes ofta på grundare djup. I följd deraf äro alla produkter fastare än i Finland. Så äro trädarterna hårdare och starkare, derigenom mera tjenliga till kärl, redskap, farkos- ter m. m. Jorden bördigare och gifver en stridare säd; gräset fetare, hvilket i förening med det salta vattnet gör boskapen hulligare och muntrare samt åstadkommer ett fastare och fetare kött, starkare smör och bättre ost. Med en tjenlig skötsel och utvidgad odling kan Åland producera en betydlig mängd varor utöfver närvarande förhållande.

Åländska bonden har ett godt förstånd, som ofta missbru- kas till slughet, är mycket händig, men mindre ihärdig; har en större upplysning, vida utöfver allmoge i allmänhet, men mindre uppriktighet och ordhållenhets; han har mycket att säga och be- rätta; är stilla och artig i yttre förhållanden, hvilka icke alltid följa det enskilda lifvet. En djupare religionskänsla saknas äf- vensom helgd för lagar och rena seder. Hans största böjelse är för sjölifvet, der han finnes vara öfvad och härdad, med mindre lust för landtbruk, der en fortfarande ihärdighet fordras. Han suckar djupare på ången under solhettan än i stormen un- der faran på sjön. I nuvarande förhållanden är nästan hvar och en landtbrukare, handlande, sjöman och handtverkare; men åkerbruket vårdas illa, ängar och skog vanskötas, handeln drif- ves i okunnighet och med list, seglation föres efter landkänning, och alla handtverk idkas under medelmåttan. Qvinnoslöjd-fär- dighet är ganska ringa.“ — Så långt d:r Knorring.

Ännu förgingo många år, innan ålänningarnas dröm om en stads grundläggande i egen skärgård gick i uppfyllelse. Men den dagen, då detta skulle ske, randades dock.

Den 8 januari 1859 anbefallde Finlands dåvarande storfur- ste, H. M. kejsar Alexander II, att en sjö- och handelsstad, be- nämnd *Mariehamn*, skulle på Övernäs bys mark inom Jomala socken på Åland anläggas.

Ölandet hade således erhållit sin stad, den länge efterlängtade.

Med glad tillförsikt motsågo ålänningarna kommande dagar. Stora voro de förhoppningar, som fästes vid Mariehamn. I skimrande färger hägrade dess framtid. På de åländska öarna var man ense om att den nu anlagda staden snabbt skulle tillväxa och uppblomstra. I dess hägn skulle även den omgivande skärgården förkovras i välstånd. — — —

Skulle dessa stolta drömmar gå i uppfyllelse, eller skulle de — gäckas?

II.

Mariehamns stads uppkomst.

Mariehamns stads uppkomst.

I BÖRJAN AV ÅR 1858 hade „åtskilliga av Finlands skeppsredare och handlande“ uti en till Hans Majestät kejsaren och storfursten i underdånighet ställd och till senaten ingiven skrift anhållit, „att en ut- eller nödhamn måtte för finska och utländska fartyg inrättas vid sydligaste kusten av Åland“. I betraktande av „de väsentligaste fördelar, som härigenom komme att tillskyndas icke allenast Åland särskilt utan ock storfurstendömet handel och sjöfart i allmänhet“, ställde sig senaten genast sympatisk till den nu väckta frågan.

Midsommaraftonen 1858 besökte generalguvernören greve Berg, åtföljd av senatoren S. H. Antell, tullchefen J. A. von Born m. fl., Åland och fann därvid Övernäs bys ägor i Jomala socken bäst lämpa sig till plats för den blivande „hamnen“.

Det djupa och välskyddade vattnet vid inloppet till Sviby-viken föll naturligtvis genast vederbörande i ögonen. Då härtill kom, att de höga herrarne av ortsbefolkningen upplystes om att denna hamn nästan aldrig tillfrös, kan man ju lätt inse, vilket det mest vägande skälet blev för stadens anläggande just på Övernäs bys ägor.

Den 17 juli 1858 hemställde senaten i underdånighet hos Hans Majestät,

att å Övernäs bys mark inom Jomala Socken invid Sviby vik en sjö- och handelsstad med oinskränkt stapelrätt finge anläggas, vilken stad tillika skulle bliva en ut- eller nödhamn för både inhemska och utländska fartyg samt en upplagsplats för alla de handlande i landets övriga städer, som äro berättigade

att idka handel på utländsk ort samt från landet exportera och dit importera varor.

Denna senatens hemställan, som kompletterades med förslag till särskilda åtgärder, nödvändiga för verkställigheten av stadens anläggning, var i sin helhet av följande lydelse:

„Till Hans Majestät Kejsaren, med hemställandet om anläggandet af en stad och nederlagshamn på Åland.

Uti en till Eders Kejsarl. Majt i und^{het} ställd och till Senaten ingifven skrift hafva åtskilliga af landets skeppsredare och handlande, på anförda skäl, anhållit, att en ut- eller nödhamn, med uppremmad segelled, försedd med nödiga lotsstationer, måtte för finska och utländska fartyg inrättas vid sydligaste kusten af Åland samt att gross- och kramhandlande uti landets samteliga sjö- och stapelstäder, hvilka tillika reda i skepp, skulle berättigas att i denna hamn, hvarest tullkammare jemväl borde inrättas, icke allenast upplägga finska landtmanna- och skogsprodukter för export, utan ock på nederlag, för import till landets sjöstäder eller utförsel till fremmande ort, hålla alla enligt gällande tulltaxa till införsel tillåtna utländska varor; och sedan fråga i sammanhang härmed blifvit väckt om anläggandet i nämnde landsort af en stad, beräknad likväl endast för ortens eget behof och med en efter detta förhållande lämpad inskränktare handels- och nederlagsrätt, har till följe af deraf vidtagen åtgärd undersökning verkställts i afseende å inhemtande af upplysning om de för dessa anläggningar lämpligaste ställen. Vid denna undersökning har förekommit, hvad först angår stället för inrättandet af den projecterade ut- eller nödhamnen, att Sviby vik i Jomala socken härtill befunnits lämpligast, i anseende såväl till dess mot hafsstormar skyddade läge samt dess djup af minst sju till nio famnar och säkra ankargrund, som ock till hamnens rymlighet och det lätta tillträdet till densamma genom fyra segelbara inlopp från hafvet, hvarutom särdeles tjenlig lastage-plan funnes nära invid å Öfvernäs bys mark i nämnde

socken, vid pass fem verst från dess moderkyrka och allmänlandsväg. Hvad åter den ifrågakomne stads anläggningen beträffar, hafva såsom de enda härtill lämpliga platser blifvit uppgifne Godby by i Finströms socken, Bomarsund samt förenämnde Öfvernäs by. I afseende å Godby by och Bomarsund har likväl anmärkts, att vid den vik af saltsjön, som sträcker sig till Godby, icke funnes någon fullt tjenlig tomtplan för stad, att seglationen dit är ytterst försvårad af trånga sund med grund och klippor samt att säker hamn och god ankargrund för fartyg der saknas, äfvensom att Bomarsund jemväl är i saknad af några bland de stora företräden, för en stads anläggning, som Öfvernäs erbjuder, nemligen: jemn, till grunden fast, med rik tillgång på dricksvatten, sand och lera försedd stadsplan, djup och säker hamn, der de största skepp kunna lägga till några alnar från stranden och ligga säkra för alla vindar, hvarutom Öfvernäs, i anseende till dess geografiska läge och utmärkta inlopp från hafvet, särdeles väl egnar sig till en plats för upplag af landets export samt således skulle fullkomligast uppfylla ändamålet, i det både nederlagshamnen och staden här blefve på en punkt förenade.

Med afseende å den särskilta vikt denna fråga äger för sjelfva ortens framtida förkofran och välstånd, har Senaten beredt befolkningen på Åland tillfälle att äfven yttra sig deröfver genom utsedde deputerade, med hvilket yttrande Guvernören i länet jemväl till Senaten inkommit; hvarhos Senaten anbefallt Öfver Direktören vid tullverket samt Direktören för lotsväsendet att i samråd med hvarandra inkomma med fullständigt utlåtande i ärendet, hvilket bemålde Direktörer, efter det farvattnet till Sviby hamn och närmaste omgifning blifvit genom anställda sjömätningar närmare undersökt, numera fullgjort.

Vid det Senaten i dag till slutlig öfverläggning förehaft detta ärende, har Senaten, med afseende å hvad upplyst blifvit angående den utmärkta ankarplats, som finnes i Sviby vik, och de djupa och farbara inloppen till densamma, hvilka vanligen endast under en kortare tid af vintern äro tillfrusne, samt nn-

der öfvervägande af de äfven i öfrigt förmånliga förhållanden för en stads anläggande, som förekomma å Öfvernäs bys i Jomala socken mark, å landtudden emellan Sviby vik och viken Slemmern, ansett, att inrättandet af en sjö- och Handelsstad å denna plats, hvarom fråga jemväl härförinnan varit väckt, och hvilken stad kunde tillika blifva en ut- eller nödhamn för både inhemska och utländska fartyg samt en upplagsplats för öfriga städers handlande, otvifvelaktigt komme att blifva af väsendtlig nytta icke blott för Åland enskilt, utan ock för Finlands handel och sjöfart i allmänhet. — Om likväl den nya stadens handels- och sjöfartsrättighet skulle, på sätt föreslagit blifvit, inskränkas dertill, att dess handlande finge från utrikes orter importera och vid stadens tullkammare klarera endast det belopp af allmänna förbrukningsartiklar, som för Ålands innevänares behof pröfvades erforderligt, hvaremot alla öfriga utländska varor, som de dock kunde till salu hålla, borde af dem uppköpas ur andra hand eller hos handlande från landets öfriga städer, komme sådant, enligt Senatens tanke, icke allenast att gifva anledning till flere olägenheter och förvecklingar, utan ock att blifva ett väsendtligt hinder för stadens möjliga uppkomst och förkofran samt motverka förmögnare och driftigare personers nedsättning derstädes. Den Åländska allmogen har i alla tider idkat skeppsbyggeri jemte sjöfart och frakthandel inom Östersjön, och det synes således vara naturligt, att den nya staden borde få göra sig till godo dessa orters hufvudnäringar, men någon egentlig export och sjöfart på aflägsnare utländska platser är icke möjlig utan dermed förenad importrättighet samt frihet att få såväl för egen som ock på frakt för andra städers räkning till landets hamnar importera de utländska varor, som hvarje plats kan erbjuda. Hvarförutom, derest de i den nya staden vid Sviby antagne handlande icke vore berättigade att tullklarera mera än ett visst belopp af utländska varor årligen, det följakteligen icke heller kunde vara dem tillåtet att taga befattning med samt ombesörja tullklareringen af sådana inhemska och utländska fartyg, som i följd af iräkadt ha-

veri eller i anseende till påkommen sen årstid vore nödsakade att anlöpa denna nödhamn och der lossa större eller mindre del af deras innehafvande laster, utan komme detta att besörjas genom särskilda kommissionärer för de öfriga Finska sjöstäderna, hvilka, ehuru de kunde idka en lika förmånlig rörelse som ortens egne handlande, likväl icke behöfde draga samma borgerliga tunga eller finna sig i sin import och sina öfriga handelsföretag bundne af samma inskränkningar som desse. Under sådana förhållanden kunde emellertid sjelfva orten icke motse någon förkofran eller dess egentlige invånare komma till anseende och välstånd. Att en oinskränkt stapelrätt för den nya staden vid Sviby skulle kunna menligt inverka på utvecklingen af handeln och sjöfarten i landets äldre städer, tror Senaten för sin del så mycket mindre vara att befara, som, utom att importen alltid måste betingas af det verkliga behovet och en öfverimport, beräknad för afsättning på det öfriga Finland, således vore lika litet vinstgifvande för Sviby som för de andra städernes handlande, de fördelar ortens geografiska läge kunde erbjuda, i thy att laster kunde dit inhemtas och derifrån försändas både sednare på hösten och tidigare på våren än i Finlands öfrige sjöstäder, alltid blefvo lika tillgänglige för både ortens egne och de andre städernes handlande, genom den upplagsrättighet i Sviby, som för de sistnämnde blifvit föreslagen: de spekulationer och handelsföretag, som på omförmälte förhållande kunde grundas, skulle i följd häraf stå lika öppne för den ene, som för den andre. Men härvid bör äfven tagas i betraktande, att om ock inloppet till Sviby kunde vara tillgängligt, medan de fleste af landets öfrige hamnar läge stängde af is, följde deraf icke, att en förskeppning från Sviby till dessa hamnar jemväl vore möjlig under annan årstid, än då de sistnämnde tillika stode öppna för en direkt import från utlandet: ett senare på hösten i Sviby gjordt upplag, med beräkning att vid första öppet vatten förskeppas till en hamn på fasta landet, kunde således i allmänhet icke öfverföras dit tidigare än en annan, direkte från utlandet kommande last. Hvad åter beträffar den för hand-

lande i Finlands samtliga stapelstäder föreslagna nederlagsrätten i Sviby, borde densamma, enligt Senatens åsigt, icke heller inskränkas blott till dem, hvilka tillika reda i skepp, utan medgifvas åt alla de handlande i landets städer, hvilka äro berättigade att idka handel på utrikes ort samt från landet exportera och dit importera varor, emedan en skeppare, som vid återkomsten från utrikes ort, af någon tillfällig orsak nödgas anlöpå Sviby hamn och der lossa sin medhafvande last, svårligen skulle kunna åstadkomma behörig utredning deröfver, att lasten tillhörde endast sådane köpmän, som tillika reda i skepp, utan hvilken utredning den utlossade lasten emellertid ej finge på nederlaget emottagas. Dessutom är det ett känt förhållande, att i de fleste af landets sjöstäder finnas många köpmän, hvilka idka både export- och importhandel, utan att de sjelfve äro fartygsägare eller reda i skepp, och enär för utländska fartyg blifvit föreslaget oinskränkt rättighet att lossa och lasta i Sviby hamn, synes samma förmån väl icke heller kunna vägras landets egne handlande.

Uppå alla dessa skäl anser Senaten sig äga anledning att hos Eders Kejserl. Majestät i under^{het} hemställa, att å förenämnda plats af Öfvernäs bys mark, invid Sviby vik, måtte få anläggas en sjö- och handelsstad med oinskränkt stapelrätt, hvilken stad tillika kunde blifva en ut- eller nödhamn för både inhemska och utländska fartyg samt en upplagsplats för alla de handlande i landets öfrige städer, hvilka äro berättigade att idka handel på utländsk ort samt från landet exportera och dit importera varor: till följe hvaraf de personer, hvilka med behörigt tillstånd sig uti staden nedsätta, för att handel och sjöfart derstädes idka, torde, i afseende å såväl export- som importhandeln samt skeppsfarten i allmänhet, tillerkännas alla de samma förmåner samt fri- och rättigheter, som jemlikt lag och gällande författningar tillkomma handlande och skeppsredare uti landets öfrige sjö- och stapelstäder. Derjemte borde det vara ej mindre andra Finska än Ryska och utländska fartyg tillåtet att anlöpå stadens hamn för att der söka skydd eller vinterläge

samt lossa och lasta varor; äfvensom förenämnda handlande i landets öfrige städer skulle äga att der hafva upplag af Finska produkter och exportartiklar och dessa till inrikes eller utrikes ort förskeppa, samt hålla på nederlag, under tillsyn af den tullkammare, som i staden borde inrättas, alla till införsel lofgifne utländska varor, såväl för import och förbrukning i Finland som ock för ånyo utförsel från landet; och torde i händelse Eders Kejserl. Maj^t i Näder täckes till denna underdåniga framställning bifalla, Senaten tillåtas att i afseende å de närmare bestämmelserna för den nu föreslagna nederlagsrätten jemte öfriga villkor och iakttagelser för dess begagnande samt angående reglerandet af stadens tullväsende m. fl. dermed sammanhang ägande frågor framdeles i und^{het} inkomma med fullständigt förslag i ämnet; äfvensom på Senaten lärers få ankomma att i vanlig ordning utfärda taxa å de hamn-, våg- och öfrige afgifter, som staden ägde uppbära. Staden torde för öfrigt tillerkännas fullkomlig näringsfrihet i afseende å alla lofliga stadsmanna och borgerliga yrken, så att hvar och en välfräjdad och i sitt yrke kunnig person af landets inbyggare, vare sig handlande, manufakturist, konstnär eller handtverkare, som sig i staden nedsätta ville, skulle äga rättighet att, utan hinder af existerande skråordningar och handelsreglementen, der idka hvad näring och yrke, ett eller flere, som han förstode och gittade samt för sig förmånligast funne, sedan han förut sig dertill hos stadens styrelse anmält och faststälde afgifter till stadskassan erlagt samt tillståndsbref erhållit, dock att rättigheten att inom staden eller dess område tillverka och försälja bränvin borde, såsom med stadsmanna rörelsen oförenlig, uttryckligen förbjudas alla stadens innevånare i gemen och bränvinsförsäljningen inskränkas till den rätt, som stadens gästgifvare och spisqvartersvärdar genom författningarne är medgifven.

För verkställigheten af stadens anläggande får Senaten i und^{het} föreslå, att de fyra hemman, om tillsammans 1 $\frac{7}{8}$ mantal, hvaraf Öfvernäs by utgöres, måtte få på statsverkets bekostnad inlösas emot det pris af 4,800 rubel silfver jemte åtskillige andre

förmåner, som för dem betingats, samt sedermera doneras staden till evärdelig ägo och i sådant afseende under densamma afhyssas för att begagnas till tomter och öppna platser, mulbete samt plantager och andre sådane anläggningar, hvaraf staden kunde komma i behof, äfvensom att de staden genom sådane ägor tillfallande inkomster finge till aflönande af dess tjänstemän användas. Under tiden och intill dess staden komme att efter dertill uppgjord och Nådigt fastställd plan bebyggas och dess invånare blefve af hemmanen i behof, kunde dessa för stadskassans räkning utarrenderas antingen till de nuvarande innehafvarene eller till andre personer; men emedan staden till en början saknar tillgångar att sjelf uppföra de för dess handel och sjöfart nödige byggnader och inrättningar, såsom landningsbryggor, köllhningsplatser och moringar, packhus samt nederlagsmagasiner, torde dessa jemte de för tullförvaltaren och tullbetjeningen erforderliga embets- och boningshus på statsverkets bekostnad inrättas samt för begagnandet af nederlagsmagasinerna en viss afgift till Kronan erläggas: om verkställigheten af hvilket allt Eders Kejserl. Maj^t i Nåder torde vilja till Senaten öfverlämna att i sinom tid ingå författning.

Tills vidare och intill dess invånarnes antal i staden hinne tillväxa i den mån, att särskild stadsstyrelse och kyrka der blefve af nöden, torde densamma i afseende å lagskipningen böra underlyda ortens Häradsrätt, samt dess polis och andre angelägenheter, rörande allmän ordning, handhafvas af Krono Länsmannen derstädes, äfvensom staden i ecclesiastiskt hänseende tillhöra Jomala församling.

Till synnerlig lättnad för sjökommunikation emellan Öfvernäs och de östra socknarne på Åland skulle det, enligt Senatens tanke, lända, om, såsom jemväl föreslaget blifvit, det smala näs, benämndt Lemström, som åtskiljer Lemlands och Jomala socknar och hvilket har endast 110 famnars bredd och ganska ringa höjd öfver hafsytan, blefve genomgräfdt och en kanal der anlagd, farbar för så djupgående fartyg, som af ortens innevånare begagnas, på det dessa kunde inlöpa uti den nya stadens

hamn i viken Slemmern. Närmare undersökning om kostnaden för en sådan kanal torde, i händelse Nådigt tillstånd till stadsanläggningen beviljas, böra utan dröjsmål företagas och Senaten tillåtas att nödige medel i och för undersökningens verkställande utanordna.

För öfrigt anser Senaten den Ålands invånare genom Resolution af den 9 September 1846 Nådigt förunnade rättighet att med egne fartyg från utrikes ort importera jern och stål samt arbeten deraf, nödige för fartygsbyggnader, äfvensom den under de sednast förflutna åren någre personer beviljade tillåtelse att tills vidare på särskilda ställen af Åland hålla öppna handelsbodar böra upphöra å den tid efter stadens anläggning, Senaten torde få närmare bestämma. Deremot tror Senaten sig böra i und^{het} tillstyrka, att den å Godby by i Finströms socken stationerade provincialläkare äfvensom den derstädes befintliga skola samt sjukhus och apothek, med afseende å berörde bys centrala läge och då afståndet emellan Godby och Öfvernäs ej heller är särdeles betydligt, må tills vidare å förstnämnde ort qvarblifva; likasom Senaten anser Eckerö tullkammare icke kunna för närvarande indragas, oaktadt tullkammaren i den nya staden blefve inrättad, i anseende till postförbindelsen emellan Eckerö och Grislehamn och nödvändigheten att, i och för visitation af de båtar, som med posten färdas emellan Sverige och Åland, samt klarering af de tullbara effekter, som kunna medföras af resande, hvilka åtfölja posten, der hafva en ansvarig uppbördsman anställd.

För den händelse att denna Senatens underdåniga hemställan lyckas vinna Eders Kejserl. Maj^t Nådiga bifall, utbeder sig Senaten att framdeles få i und^{het} inkomma med förslag till fundationsbref för staden, äfvensom till Senaten torde i Nåder öfverlemnas att vidtaga åtgärd om upprepning af nödig segelled till hamnen, byggande af sjömärken och inrättande af lotsstationer vid nämnde segelled m. m.

Hvad åter angår stadens namn, finner Senaten sig böra denna omständighet till Eders Kejserl. Maj^t Nådige godtfinnande i und^{het} öfverlämna.

Alla till detta ärende hörande handlingar och kartor jemte General Guvernörens under den 18/30 nästförlidne Juni i ämnet aflåtna skrifvelse, äfvensom protokollet öfver den vid ärendets handläggning i Senaten deri förelupna omröstning bifogas underdånigst, under anhållan att nämnda handlingar och kartor jemte Eders Kejserl. Maj^{ts} Nådiga förordnande i ämnet Senaten meddelas och Senaten framhårdar etc.

J. M. N[ordenstam]. B. F[ederley]. F[abian] L[angenskiöld].
M. V. N[ordenheim]. A. L. B[örn]. V. F[uruhjelm].
R[obert] T[rapp].

Carl Björkman.“

Den 8 januari 1859 föredrogs ärendet i S:t Petersburg, och vid samma tillfälle förordnade Hans Majestät i Nader „att en stad, som kommer att benämnas Mariehamn, skulle å föreslaget ställe anläggas“.

Tillika anbefalldes, att de fyra hemman, om tillsammans ett och sju åttendedels mantal varav Övernäs by utgjordes, skulle på finska statsverkets bekostnad inlösas samt sedermera doneras den blivande staden till evärdelig ägo och i sådant avseende under densamma avhysas; varande staden i följd härav berättigad att desse ägor till tomter, öppna platser, mulbete, plantager och andre slike för staden behöflige anläggningar begagna, ävensom de av sagde ägor inflytande inkomster till avlönande av stadens tjänstemän använda.

Med fäst avseende å vad Senaten i ämnet yttrat och tillstyrkt stadgades i sammanhang härmed beträffande den nya stadens anläggning och framtida bestånd följande:

1:o) De personer, vilka med behörigt tillstånd sig uti Mariehamn nedsätta för att handel och sjöfart därstädes idka, skola, i avseende å såväl export- som importhandeln samt skeppsfarten i allmänhet tillerkännas alla de förmåner samt fri- och rättigheter, som jämlikt lag och gällande författningar tillkomma handlande och skeppsredare uti landets övriga sjö- och stapelstäder.

2:o) Ej mindre finska än ryska och ulländska farlygg är det tillåtet att anlöpa stadens hamn för att där söka skydd eller vinterläge samt lossa och lasta varor.

3:o) De handlande i landets övriga släder, som äro berättigade att idka handel på utländsk ort, äga uti Mariehamn hava upplag av finska produkter och exportartiklar samt dessa till inrikes eller utrikes ort förskeppa samt hålla på nederlag under tillsyn av den tullkammare, som i staden kommer att inrättas, alla till införsel lovgivna utländska varor såväl för import och förbrukning i Finland som ock för ånyo utförsel från landet.

4:o) Mariehamn tillerkännes fullkomlig näringsfrihet i avseende å alla lovlige stadsmanna och borgerliga yrken, så att var och en välfräjdad och i sitt yrke kunnig person av landets inbyggare, vare sig handlande, manufakturist, konstnär eller hantverkare, som sig i staden nedsätta vill, skall äga rättighet att, utan hinder av skråordningen och handelsreglementen, där idka vad näring och yrke, ett eller flere, han för sig förmånligast finner, sedan han förut sig därtill hos stadens styrelse anmält och fastställt avgifter till stadskassan erlagt samt tillståndsbrev erhållit; dock vare tillverkning av brännvin inom staden eller dess område uttryckligen förbjuden och brännvinsförsäljningen inskränkt till den rätt, som stadens gästgivare och spiskvartersvärdar genom författningarna är medgiven.¹⁾

5:o) Emedan staden till en början saknar tillgångar att själv uppföra de för dess handel och sjöfart nödiga byggnader och inrättningar, såsom landningsbryggor, kölhavningsplatser, packhus samt nederlagsmagasiner, skola dessa ävensom de för tullförvaltaren och tullbetjeningen erforderliga embets- och böningsrum på statsverkets bekostnad inrättas samt för begagnandet av nederlagsmagasinerna en viss av Senaten bestämd avgift till Kronan erläggas.

¹⁾ Icke många år efter Mariehamns grundläggning finna vi emellertid både destillationsverk och brännvinsbutiker i staden.
Förf.

6:o) *Tillsvidare och intill dess invånarnes antal i staden hinner tillväxa i den mån, att särskild stadsstyrelse och kyrka där bliva av nöden, kommer densamma att i avseende å lagskipningen underlyda häradsrätten i orten samt dess polis och andra angelägenheter, rörande allmän ordning, handhavas av kronolänsmannen därstädes ävensom staden i ecklesiastiskt hänseende tillhöra Jomala församling.*

7:o) *Den Ålands innevånare genom Resolution av den 9 september 1846 Nådigst förunnade rättighet att med egna fartyg från utrikes ort importera järn och stål samt andra arbeten därav, nödiga för fartygsbyggnader; ävensom den under de senaste åren några personer beviljade tillåtelse att tillsvidare på särskilda ställen av Åland hålla öppna handelsbodas, bör upphöra å den tid efter stadens anläggning, Senaten äger närmare bestämma.*

Guvernören, vilken allt detta till kännedom och efterrättelse av senaten meddelades, anbefalldes tillika „icke allenast att, efter det fullständiga åtkomsthandlingar jämte gravationsbevis blivit vederbörande lägenhetsinnehavare i Övernäs by affordrade, ävensom vad särskilt angick Mellangårds skattehemman i sagde by, vilket förvaltades för omyndigas räkning, sedan domstolens i orten tillstånd till försäljningen utverkats, på de av vederbörande uti skriftlig förbindelse betingade villkor, genom kronofogden i orten på kronans vägnar avsluta köp angående den till den blivande staden donerade jord och behörige köpebrev däröver upprätta; utan ock att uppgöra och till Hans Majestät inkomma med förslag till fundamentsbrev för staden ävensom framdeles med plan för densammas anläggande och bebyggande“, sedan han — guvernören — dock „därförinnan i samråd med överdirektören för tullverket utsett lämpliga platser för de nederlagsmagasiner, bryggor m. m., vilka där komma att för kronans räkning uppföras.“

Guvernören ålades slutligen att „på den därför bestämda tiden till förbemälda lägenhetsinnehavare av omhänderhavande allmänna medel utbetala de för lägenheterne fordrade köpesum-

mor ävensom den sytning, som enligt avtal framdeles tilläventyrs kommer att drabba kronan“.

Skulle större eller mindre del av förenämnda lägenheter tilltydande mark, efter det densamma blivit avträdd, under längre eller kortare tid icke erfordras för stadens bebyggande eller reglering, ålåg det guvernören att hos Hans Majestät i underdånighet föreslå, huru densamma under tiden kunde för stadens räkning på förmånligaste sätt användas.

Senatens skrivelse härom till guvernören är daterad den 4 februari 1859 samt undertecknad av senatorerna C. Cronstedt, B. Federley, Fab. Langenskiöld, M. W. Nordenheim, A. L. Born, V. Furuholm, Robert Trapp och F. Edelheim samt kontrasignerad av Carl Björkman.

Omedelbart efter erhållandet av denna befallning uppdrager guvernören åt länearkitekten att utarbeta det infordrade förslaget till stadsplan för Mariehamn. Och den sistnämnde griper genast verket an. Redan den 6 december samma år kan länets hövding till högsta ort insända icke en, utan tvenne „alternativt uppgjorda planritningar för den nya stadens anläggande å utsett ställe“.

I skrivelse av den 17 juli 1860 underrättar senaten guvernören om att Hans Majestät kejsaren-storfursten „funnit gott i nåder gilla och till efterrättelse fastställa det å planen II angivna förslag för ifrågavarande stads anläggning och bebyggande“. Tillika meddelas Hans Majestäts förordnande,

1:o „att endast stenhus må i den blivande staden uppföras, likväl såhunda att, med undantag av de två nordligaste tomterna emellan Park- och Bergsgatorna, även hus av träd och resvirke få byggas på de övriga för stadens mindre bemädlade befolkning anvisade tomter emellan dessa tvenne gator samt

2:o att tomterna å den plats, som begränsas i öster av Bergsgatan, i norr av Handelstorget och i väster av Torggatan, böra, så länge byggnadstillfälle å övriga på planen utstakade tomter är att tillgå, lämnas odisponerade.

Enligt denna Mariehamns äldsta stadsplan skulle det blivande samhället, vars område naturligtvis sammanföll med dess nuvarande, för den privata byggnadsverksamheten indelades i 48 kvarter. Av dessa skulle dock en del reserveras för framtida behov och icke nu indelas i tomter. Till denna sistnämnda kategori hörde de kvarter, som begränsas av Södra gatan i norr, Linjegatan i söder, Lasarettsgatan i väster och Torggatan i öster: kvarteren 38 och 39, 40 och 41 samt 42 och 43; vidare den del af staden, som omgives av Norra gatan i söder och Nygatan i norr samt Östra Esplanadgatan i väster och Torggatan i öster: kvarteren 44, 45, 46, 47 och 48; slutligen, såsom tidigare nämnts, det av ett jämförelsevis högt berg bestående område, som begränsas i öster av Bergsgatan, i norr av Handelstorget och i väster av Torggatan: kvarteren 35 och 37. De övriga kvarteren skulle indelas i sammanlagt 113 privata tomter. Därjämte reserverades naturligtvis på stadsplanen tomter för offentliga byggnader och inrättningar ävensom nödigt utrymme för gator, torg och planteringar.

Stadsplanen av år 1860 upptager endast följande namngivna gator:

Parkgatan, Strandgatan, Bergsgatan, den sistnämnda dragen väster om och parallelt med Parkgatan från nuvarande Linjegatan till Handelstorget, Torggatan, Brunnsgatan, Östra esplanadgatan, Västra esplanadgatan, Lasarettsgatan, Rådhusgatan och Hamngatan, alla dessa uppräknade i ordning från öster till väster samt gående i riktning från söder till norr; Södra gatan, Södra esplanadgatan, Norra esplanadgatan och Norra gatan, samtliga dessa nämnda, såsom de följa efter varandra från söder till norr och dragna i riktning från öster till väster. Mellan esplanadgatorna skulle planteringar anläggas. Vid östra ändan av de stora i väster och öster dragna esplanaderna utmärktes på kartan en rymlig plats för Handelstorget. Vid västra ändan av samma esplanader skulle ett annat torg, Hamntorget, utstakas. På det nu så kallade Södra hästbetet skulle en allmän promenad med tiden fås till stånd, där skuggrika gångstigar skulle

slingra fram mellan träden. Vid ingången till denna, ungefär mitt emot tullförwalterskan Calonius' nuvarande gård, skulle en restaurang eller, rättare, ett utvårdshus anläggas. Vid stranden av Slemmern, i sydöstra ändan av parken hade man på kartan angivit plats för en blivande „simskola“. I centrum av den öppna plats, som bildas på det ställe, där de fyra esplanaderna skära varandra, skulle stadens kyrka i en framtid uppföras. Vid norra sidan av den öppna platsen mitt emot kyrkan hade anvisats tomt för prästgården och vid södra sidan av samma plats tomt för ett skolhus. Stadens rådhus skulle uppbyggas invid och österom Hamntorget. Endast genom tvenne gårdstomter, nr:is 1 och 2, avskilda från rådhuset, söder om detta, med Rådhusgatan i öster och Hamngatan i väster, tänkte man sig platsen för tullkammaren samt bostäder för tullens tjänstemän och betjante. Söder om tullkammaren skulle invid Västra hamnen packhus och nederlagsmagasiner komma att stå. Ännu längre söderut hade vid samma strand utrymme för upplagsplatser och ett skeppsvarv på kartan anvisats. Längst i nordväst, med Norra gatan i söder, Lasarettsgatan i öster, skog i norr och en skogbevuxen strandslutning i väster finna vi en tomt för lasarett. Öster om Handelstorget samt vettande mot detta ses en tomt, avsedd för gästgiveri och societetshus. Mellan denna tomt och Slemmern skulle ett litet „Fisketorg“ anläggas. Å dettas västra sida skulle skjul för torghandel uppföras. Liknande skjul skulle även byggas längs Handelstorgets södra sida. Till Algrundet, som nu nämnes Lilla holmen, skulle en bro leda från Fisketorgets sydöstra hörn. Begravningsplatsen slutligen skulle enligt denna äldsta plankarta inhägnas på det nu så kallade Östra betet, där garveriet för närvarande står, således i stadens omedelbara närhet i nordnordväst.

Såsom vi av det följande skola finna, blev stadsplanen av 1860 icke länge bestående. Särskilda omständigheter nödvändiggjorde dess omarbetande.

Övernäs bys ägor, bestående av de 4 Övernäs hemmanen, om sammanlagt 1 $\frac{7}{8}$ mantal, hade redan tidigare för den fast-

ställda summan av tillsammans 4,800 rubel silver av statsverket blivit inlösta. Den 14 mars 1860 hade de till kronan avträtts. De hade därvid omedelbart för kronans räkning till fyra särskilda personer på arrende upplåtits. De första arrendatorerna voro de förra åborna. Arrendet gällde endast en kortare tid. Det skulle utgå, då staden efter det fundamentsbrevet på högsta ort blivit stadfäst, kunde anses grundlagd och dess första borgare inflyttat.

Den 21 februari 1861 utfärdas omsider detta *fundamentsbrev för*

„*en sjö- och stapelstad i Jomala socken av Ålands härad och Åbo län, som kommer att benämnas Mariehamn*“.

Staden är i och med detta bliven en verklighet. Med år 1861 begynner den det första året av sin tillvara.

Fundamentsbrevet är av följande lydelse:

„**Hans Kejsarliga Majestätts Mådiga Fundamentsbrev**

för en sjö- och stapelstad i Jomala socken af Ålands härad och Åbo län.

Gifvet den 21 Februari 1861.

§ 1.

Denne stad, som kommer att benämnas Mariehamn, skall anläggas och invättas å Öfvernäs bys mark inom Jomala socken invid Swiby wik samt bebyggas efter i Måder fastställd plan.

§ 2.

Sedan Hans Kejsarliga Majestät i Måder täckts af åboerne inlösa de fyra hemman om tillsammans ett och sju åttiondebels mantal, hvar af Öfvernäs by utgöres, komma dessa hemman att staden förlånas till ewärdelig ägo och i sådant afseende under densamma afhyas; warande staden i följd häraf berättigad att dessa ägor till tomter, öppna platser, mulbete, plantager och andra slike för staden behöflige anläggningar begagna, äfwenom de af sagde ägor inflytande inkomster till aflönande af stadens tjenstemän använda.

§ 3.

Af den jålanda till staden förlånade jord må icke något från staden abalieneras eller till enskild ägo öfwerlåtas, under hwad wilfor och förewändning det wara må, utom hwad angående gårdstamter här nedanföre stadgas. Slike heller må stadens jord användas till åkerbrut eller sådan kultus, som egentligen tillhör landtmanna näringen, utan blott till sådan produktion, som med stadsmanna rörelsen äger gemenskap; till följe hwaraf de till trädgårdar och plantager tjenlige och utom stadsplanen belägna jordstycken endast å wijs tid af högst tjugufem år stola till odling och begagnande öfwerlemnas åt stadsboerne, emot bestämmd årlig arrende afgift till stadskasjan, efter hwilken grund stadens odlingsbara jord i allmänhet administreras och disponeras. Skulle större eller mindre del af förenämnde lägenheter tilllydande mark, efter det densamma blifwit aftrådd, under längre eller kortare tid icke erfordras för stadens bebyggande eller till nödige plantager, trädgårdar och upplagsplatser, med mera, som till stadens reglering hörer, så vill Hans Kejsarliga Majestät, efter af Guvernören afgifvet förslag, förskildt i Måder bestämma, huru densamma tills widare må kunna på förmånligaste sätt för stadens väfning användas.

§ 4.

De enligt stadens fastställda plankarta till enskilda gårdstomter bestämde platser äger stadens styrelse till begagnande för husbyggnad upplåta under full äganderätt åt personer som sig i staden bosätta, emot den lösefälling, som antingen å offentlig auktion eller af stadsstyrelsen, sedan den blifwit organiserad, bestämmes, hwilken lösen jemte årliga tomtören till stadskasjan ingår; dock undantages härifrån icke allenast de tomter, som wid stadens första bebyggande kronan och staden förbehållas, utan ock tomterne å den plats, som begränsas i öster af Bergsgatan, i norr af Handelstorget och i wester af Torggatan, hwilka tomter böra, så länge byggnadstillfälle å öfrige på planen utstakade tomter är att tillgå, lemnas odisponerade; hwarutom kronan och staden äge rätt att, wid tilläfwenoms förefallande behof få slike tomter och lägenheter efter måttismamma wärde inlösa. Enskilda tomter stola af ägarene inom wijsa utstakade är bebyggas med stenhus, enligt de ritningar som af stadens styrelse blifwit godkände och af Guvernören gillade samt efter den bygg-

nadsordning som för staden warder utfärdad, likväl sålunda att med undantag af de två nordligaste tomterna emellan Park- och Bergsgatorne, äfwen hus af trä och reswirke få byggas på de öfrige för stadens mindre bemedlade befolkning anvisade tomter emellan dessa twenne gator. Och så stadens tomter icke till plantager eller annat jordbruk användas; ej heller må desamma i framtiden styckas eller klyfwas eller en del af en tomt med närgränsande tomt sammanslås, eller nabo tillåtas att under någon förewändning större eller mindre andel af närliggande tomt inlösa och sig tillägna, utan böra slika tomter innehafwa den widd, som enligt stadens karta för hwar och en finnes utfatt.

§ 5.

Till följe af hvad ofwänföre stadgadt är, kunna några köp eller dylika afhandlingar om stadens plantage- och trädgårdsjord eller annan derunder lydande mark icke aflutas eller gälla; men nyttjorätten eller arrendet är innehafwaren berättigad till annan man öfwerlåta med stadsstyrelsens bifall, äfwen som han efter behag äger disponera om den åbyggad, som å slika platser tilläfventyrs finnes uppförd.

§ 6.

Staden Mariehamn tillerkännes härigenom oinskränkt stapelrätt och skall tillika blifwa en ut- eller nödhamn för både inländska och utländska fartyg, äfwen som en upplagsplats för alla de handlande i landets öfrige städer, som äro berättigade att idka handel på utländsk ort samt från landet exportera och dit importera waror.

§ 7.

De personer, hvilka med behörigt tillstånd sig uti Mariehamn nedjätta för att handel och sjöfart derstädes idka, skola till följe häraf, i afseende å såväl export- som importhandel samt skeppsfarten i allmänhet, tillkomma alla de förmåner samt fri- och rättigheter, som jemlikt lag och gällande författningar tillkomma handlande och skeppsredare uti landets öfriga sjö- och stapelstäder.

§ 8.

Ej mindre Finska, än Ryska och utländska fartyg är det tillåtet att anlöpa stadens hamn för att der föka stydd eller vinterläge samt lossa och lasta waror.

§ 9.

De handlande i landets öfriga städer, som äro berättigade att idka handel på utländsk ort, äga uti Mariehamn hafwa upplag af finsta produkter och exportartiklar samt dessa till inrikes eller utrikes ort förskeppa, samt hålla på nederlag under tillsyn af den tullkammar, som i staden kommer att inrättas, alla till införsel lofgifna utländska waror såväl för import och förbrukning i Finland, som och för ämno utförsel från landet.

§ 10.

Mariehamn tillerkännes äfwen fullkomlig näringsfrihet i afseende å alla löfliga stadsinnanna och borgerliga yrken, så att hwar och en målsfräjdad och i sitt yrke kunnig person af landets inrebyggare, ware sig handlande, manufakturist, fabrikant, konstnär eller handtverfare, som sig i staden nedjätta vill, skall äga rättighet att utan hinder af skrödningsgar, handelsreglementen och andra stadgar, utan eller med legda biträden eller arbetare der idka hvad näring och yrke, ett eller flere, han för sig förmanligast finner, sedan han förut sig dertill hos stadens styrelse anmält och fastställt afgifter till stadskassan erlagt samt tillståndsbref erhållit; dock ware tillverkning af brännvin inom staden eller dess område uttryckligen förbjuden, och skall med brännvinsförsäljningen derstädes förhållas enligt hvad författningarne derom i allmänhet stadga.

§ 11.

Emedan staden till en början saknar tillgångar att själf uppföra de för dess handel och sjöfart nödige byggnader och inrättningar; såsom landningsbryggor, förlägningsplatser, packhus samt nederlagsmagasiner, skola dessa äfwen som de för tullförvaltaren och tullbetjeningen erforderlige embets- och boningsrum på statsverkets befohnad uppföras och tills vidare underhållas samt för begagnandet af nederlagsmagasinerne en viss afgift, som af Senaten bestämmes, till kronan erläggas; men för framtiden bör staden widtännas kostnaden för slika byggnaders och inrättningars uppförande och underhåll, med undantag likväl af nederlagsmagasiner äfwen som boningsrum för tullförvaltaren och tullbetjeningen, hvilka kronan, så länge och intill dess derom anordnats, widmakthåller.

§ 12.

Tills vidare och intill dess innerwånarenes antal i staden ligger tillwäxa i den mån, att försild stadsstyrelse och kyrka der blifwa af nöden, kommer staden att i afseende å lagsskipningen underlyda häradsrätten i orten samt dess polis och andra angelägenheter rörande allmän ordning handhafwas af Kronolänsmannen derstädes, afwen som staden i eklesiastiskt hänseende att tillhöra Sömla församling.

§ 13.

Den Ålands innerwånare genom resolution af den 9 September 1846 nådigst förunnade rättighet att med egne fartyg från utrikes ort importera jern och stål samt arbeten därpå, nödige för fartygsbyggnad, afwen som den under de jenast förflutna åren några personer bewiljade tillåtelse att tills vidare på försilda ställen af Åland hålla öppna handelsbodas, skall upphöra å den tid efter staden Mariehamns anläggning, Senaten äger närmare bestämma.

§ 14.

En allmän frimarknad skall årligen i staden hållas och fortfara i högst två dagar. Denna frimarknad äga samtliga Finska städernes handlande och borgare besöka och sin handelsrätt, enligt lag och författningar, derwid utöfwa ej mindre än Finlands allmoges, som det skall vara obetaget att å alla tider såväl land- som sjövägen till staden afföra deras afwel och tillverkningar, dem der föruttra och deremot förse sig med nödige waror till eget behof. Stadens egne handlande och borgare äga jemväl idka handel och köpenskap wid samtliga marknader å Finlands försilda orter.

§ 15.

När staden förses med eget Apotek, skall till Apotekaren af donationsjorden utan afgifter upplåtas tvenne tunnland till odlande af medicinalväxter, hwilken mark sedan ej må från apoteksrörelsen stillas.

§ 16.

I enlighet med den förmån andre städer åtnjuta, tillägges afwen staden Mariehamn rättighet att till bestridande af dess enskilda utgifter och påkostnader uppbära bursgifter, tomtören, hamn-, grund-, bro- och

lastpenningar samt wägar-, mätare- och packarepenningar jemte wäghus- och tolagsavgift, afwen som afgift för stånd och salubodar under marknader, med flere dylika städerna tillhörande inkomster efter de försilda taxor, som komma att utfärdas och fastställas.

§ 17.

Stadens innerwånare och gårdsägare tillägges, räknadt ifrån och med år 1861, tjugu års befrielse från all slags militäriske inqwartering i fredstid, oberoende af den gårdsägare i stad, som uppföra stenhus af två eller flere wåningar, uti författningarne tillförsäkrade rätt att i längre tid åtnjuta befrielse från dylik inqwartering.

§ 18.

Från alla reella och personella utfyller till kronan njuta stadens Handlande, Borgare, Sandtwerkare, Näringsidkare, Formän och Arbetskarlar, ej mindre för sig sjelfwe, än för hustru, barn och tjenstefolk samt lärodrängar, fullkomlig befrielse i tio år, räknadt från och med år 1861.

§ 19.

Sålledes skall staden och dess förlänta fundationsjord i ewärdeliga tider wara befriad från båtsmanshåll; afwen som rotewakans afgiften ej mindre än grundräntan och hyrad från förenämnde fyra hemman härintills till kronan utgått, för framtiden skall i räknelskaperne affriswas och affortas.

§ 20.

Nuwarande civile och eklesiastiske tjenstemän i orten böra under deras tjenstetid af staden tillgodonjuta de löneinkomster, som dem från hemmanen i Öfwerås by härintills tillflutit, men efter deras afgång komma slike afgifter att upphöra.

§ 21.

Staden och dess innerwånare skola wara pligtige att, utom torgs-, gators-, hamnars och allmänna platfers widmakthållande, enligt lag och allmänna författningar framdeles uppföra och underhålla hus och byggnader såsom kyrka, rådhus, stadshäfte m. m., afwen som att i behörigt stiel widmakthålla vägen öfwer dess mark och område samt upprätthålla gästgiveriet inom staden. Men stjutsningar för resande komma derstä-

des tills vidare att bestridas af allmogen, hvarhos staden åligger beförja fängslige personers vård, bewakning och underhåll i stadshäftet samt sådane fångars fjutsning och transport till närmaste fångvårdare å landet.

§ 22.

Sedan med stadsanläggningen i någon mån framfördit, kommer ett postkontor att på kronans befostrnad i staden inrättas och underhållas.

§ 23.

Till Landtdagarne i Finland skall staden äga rättighet att på dess befostrnad affända en representant; och kommer i öfrigt stadens vapen samt klassifikation och ordnings nummer framdeles att bestämmas.

Det alle, som vederbör, till kännedom och underdånig efterrättelse länder. Helsingfors, den 21 Februari 1861.

Enligt Hans Kejsarliga Majestäts Egget Beslut och i Dess Högas Namn,

Dess tillförordnade Senat för Finland:

J. M. NORDENSTAM.

B. FEDERLFY.

M. W. NORDENHEIM.

F. EDELHEIM.

C. CRONSTEDT.

FAB. LANGENSKIÖLD.

A. L. BORN.

Carl Björkman.

Stadens läge.

Mariehamns (Navigationsskoleternets) geografiska läge har nyligen av professorn vid Pulkova observatorium Wittram fastställt till:

latitud N 60° 5' 45''7

longitud O 19° 56' 40''5

Såsom utgörande medeltalet av ett stort antal stjärnobservationer, anställda med förstklassiga instrument, bör denna bestämning otvivelaktigt uppfattas såsom praktiskt taget fullt exakt.

Stadens vapen.

Mariehamns stads vapen utgöres av en av blått och silver delad sköld inom en bård, delad av samma färger i omvänd ordning. I övre fältet ses ett krönt gyllene M, i det nedre en springande hjort. Bakom skölden, som uppbär en murkrona av silver, skönjas två korslagda silverankaren, omslingrade av ett skölden omgivande blått band, varå nedtill läses årtalet 1859.

Sent erhöill staden detta sitt vapen. Det fastställdes av Hans Majestät kejsaren först våren 1881. Senatens meddelande härom är dagtecknat den 1 juni sistänförda år.

Redan långt tidigare hade särskilda förslag till vapen för staden uppgjorts och även insänts till högre ort.

Den 12 maj 1873 anhåller ordningsmannen i Mariehamn F. D. Scheffer hos guvernören, att denne „hos Hans Kejsarliga Majestät måtte göra framställning om stadsvapnets bestämmande för Mariehamn, på det att erforderligt pischafft för staden sedan må kunna bliva anskaffat“.

År 1878 anländer till myndigheterna i Mariehamn från guvernören en skrivelse, dagtecknad Åbo den 5 mars s. å., med anmodan „att låta uppgöra och därefter till guvernörsämbetet insända förslag till vapen för staden Mariehamn, börande detta förslag vara så prydligt uppgjort, att det kan Hans Kejsarliga Majestäts egen höga prövning underställas“. Guvernören hade själv kort förut av senatens civilexpedition uppmanats att skynda på saken.

Denna brevväxling hade till följd det sedermera fastställda vapnets tillkomst.

På en av väggarna i det rum, där ordningsrätten i Mariehamn håller sina sammanträden, hänger sedan många år tillbaka ett på duk målat vapen, i det närmaste likt det officiella, men avvikande från detta däruti, att det blåa bandet bär årtalet 1861. Huru och varför detta vapen tillkommit, kan tyvärr icke numera utrönas. Sannolikt är dock, att det utgör det äldsta förslaget, som dock sedan av en eller annan orsak icke godkändes. Vapnet, som är synnerligen illa och

klumpigt utfört, har likväl ända till allra senaste tider av de flesta mariehamnare ansetts såsom det riktiga.

Ännu må nämnas, att i en å Finlands statsarkiv förvarad samling stadsvapen även finnes ett förslag till vapen för Mariehamn. En rysk tecknare, Neumin, är dess upphovsman. Av en skrivelse framgår, att ifrågavarande förslag av generalguvernören blivit Hennes Majestät kejsarinnan Maria Alexandrowna företett och av henne godkänt. Skölden bär ryska riksvapnet, fläkterörnen, i ena fältet och Hessens randade lejon i det andra. I övre vänstra hörnet visar den Åbo och Björneborgs läns vapen förutom ett antal M med kejsarlig krona i sköldkanten.

Såsom vi redan veta, var det dock icke detta förslag, som slutligen blev gällande.

Bokens titelplansch framställer det vapen Hans Majestät kejsaren och storfursten omsider fastställde för staden Mariehamn.

III.

Övernäs by. —
Mariehamns första utseende.

Övernäs by. —
Mariehamns första utseende.

UR EN AV ÅLANDS fattigaste och minsta byar hade Mariehamn, tack vare den ypperliga, sällan eller aldrig tillfrysande hamnen vid Sviby viken, uppstått.

Innan vi gå att skildra stadens öden, synes det nödvändigt att i stora drag söka måla en bild av det forna samhället Övernäs, sådant det framträder för oss i den mycket sparsamma belysning, några få oss till buds stående gamla handlingar sprida över detsamma.

Redan i början av 1600-talet, sannolikt tidigare, bestod byn av 4 gårdar, vilkas husbönder enligt 1661 års jordebok „i jordeboks- och mantalsränta utom förvandlingen“ hade att till kronan betala sammanlagt 75 daler 22 öre silver. Men skatten var överhövan tung, och övernäsborna dignade under densamma. I början av 1730-talet hade de, nu efter Stora ofredens hemsökelser mer utblottade än någonsin, anhållit om ny skatteläggning. Deras hemman, klagade de, hade i forna tider blivit belagda med för stora mantal och räntor, vilka i anseende till den årliga dryga förvandlingen stigit allt högre. Därav hade det hänt, att både deras förfäder och de måst fördjupa sig i fattigdom och skuld. „Härförutan hade Strömmings- och Fjällfisket i anseende til uplandningar och vattenminskning allt mer och mer aftagit, hvilket the förmene varit grunden til theas Skatteläggning i fordna tider; utom dess skola the lidit ansenlig minskning i theas med Grannarne ägande samfälte Mulbete igenom thet, at thesse gijort åtskillige intagor af Skogen, så at the nu

med mycken kostnad måste underhålla dragare och sine Boskaps Kreatur“.

Övernäsböndernas nödrop förklingade icke ohört. På grund av Kongl. Maj:ts brev av den 2 mars 1736 verkställdes nämligen år 1767 den 18 och följande dagar i maj av häradshövding Gaddelius jämte nämnd skatteläggning av byns ägor.

Vid detta tillfälle intygade nämnden, „at thenna By omöjeligen kan draga sin gamla ränta och at thet högsta, Byen nu skulle kunna tåla och skatteläggas til, voro Fyratijo Dahler Srmt.“

Övernäsbornas jord var dålig och mager. Av skatteläggningsinstrumentet framgår, att i hagar och på ängar växte i myckenhet starr och fräken. Ängarna voro mestadels mossbelupna, åkerjorden var sandblandad, stenig och grund. Talrika kärr funnos, och marken var för den skull mångenstädes genomsur. Skörden var på grund av allt detta oftast „felslagen“, sällan „medelmåttig“, aldrig god.

Av nyss återopade skatteläggningshandlingar få vi veta, vilka byns ägor då för tiden voro och vad de hette: „Söderåkern“, „Södergårdan“, „Norråkern“, „Norrgårdan“, tre „kålgårdar“, „Bergsveden“, „Hemgårdan“, „Echobacksgårdan“, „Mosshagen“, „Norra slätterhagen“, „Nyäng“, „Topphagen“, „Norrsveden“, „Österhagen“, „Söderhagen“, „Råhagen“ och „Hopen“ samt dessutom tre hagar utan namn.

Mulbetet var mycket dåligt. Lövbrott fanns dock tillräckligt. Skogen, bestående av gran och tall, förslog till gärdsel och störfång samt till några famnar brännved årligen till avsalu. Det mesta virket till husbyggnad måste emellertid köpas, ty den egna stockskogen hann icke till. Av hemmanen, vilka i handlingarna benämndes efter sin nummer, 1, 2, 3 och 4, men av bysborna Mellangård (n:o 1), Mansas (n:o 2), Norrgård (n:o 3) och Södergård (n:o 4), ägde n:o 1 och n:o 3 var sin hummelgård „till 5 à 6 markers avkastning årligen“. Fjällfisket var, såsom redan av det tidigare nämnda framgått, dåligt, strömmingsfisket något bättre. Strömming erhöles både till husbehov och

till avsalu. Övernäsborna idkade sitt skötfiske i havet vid Boskär. Not både efter fjällfisk och strömming drogs i egna stränder. Då uppköp skulle göras eller någonting fanns att avyttra, seglade man över till Stockholm och gjorde där sina små affärer.

Vederbörande togo i betraktande övernäsbornas armod. Hela byns skatt reducerades till 40 daler 26: 7 ²¹/₃₂ srmt.

Sjuttonhundratalet hinner gå till ända och ännu därtill sex årtionden av följande sekel, utan att välståndet i Övernäs tillväxer. Försättningsvis giver jorden dålig avkastning. Fisket synes ej heller vara synnerligen lönande. De sista övernäsbönderna äro lika utfattiga, som deras förfäder varit det i många generationer före dem. Allt är sig likt. Endast skogen har rätt anseeligt tillvuxit.

Övernäs bys ägor utgjorde som tidigare framhållits, sammanlagt 1 ⁷/₈ nya mantal. Byn omfattade 605 tunnland jord, därav vid tiden för stadens uppkomst 30 tunnland åker, 87 tunnland äng samt resten mer eller mindre oländig mark.

Varje bonde orlade vid slutet av byns tillvara i skatt till kronan: ordinarie ränta 19 rubel, efter markegångsförmedling; kronotionde i nu gällande mått 61,8 liter spannmål.

Själva byn var belägen på den nu så kallade Öhbergsska eller Observatoriibacken. Där befunno sig tätt invid varandra de fyra bondgårdarna, gamla och förfallna, omålade, grå och dysra. Där stod också byns enda kvarn, mossbelupen och fallfärdig, även den. Vid stranden av Slemmern, å nuvarande societetshusets tomt, fanns ett litet torp.¹⁾

Då de ovannämnda gårdarna samt torpet även kommo att inrymma de första borgarhemmen i Mariehamn, kan ju en ingående beskrivning²⁾ av desamma under det sista året av byns existens vara intressant nog. Låtom oss då först göra ett besök hos husbondefolket på övernäshemmanet n:o 1, Mellangård. Boningsbyggnaden med sitt näver- och takvedstak består av tvenne stugor med förstugukammare och förstuga. Vi träda

¹⁾ Detta — Österlunds torp kallades det — hörde under hemmanet n:o 3.

²⁾ Enl. ett syneinstrument av den 23 maj 1862.

alltså först in i den trånga, mörka förstugan. Därifrån stiga vi in i förstugukammaren, trång även den, endast 6 $\frac{1}{2}$ alnar lång, men på långt när icke så bred. Genom av ålder gröna, söndriga och ånyo hopkittade fönsterrutor silar en matt dager in. Unken och osund är luften här. Gårdsfolkets kläder, som hänga på väggarna, sprida omkring sig en frän lukt, som det blir oss omöjligt att längre inandas. Vi skynda oss därför in i ett av de större rummen. Det råkar vara den västra stugan. Rätt rymlig är den. Ty den mäter 11 alnar i längd och lika många i bredd. Men intrycket är föga gladare för det. Fattigdomen gapar oss till mötes från alla knutar och vrår och breder en dyster otrevlig stämning över det hela. Den östra stugan, något, ehuru icke mycket, mindre än den förra, gör icke heller den ett gladare intryck. Måhända skall vårt begrepp om vidden av de rådande bristfälligheterna ytterligare stadgas, då vi i gamla handlingar läsa, att hela byggnaden värdesattes till endast 58 rubel silver.

Vi skynda ut på gården. Där står ett 7 alnar 8 tum långt, 6 $\frac{3}{4}$ alnar brett „visterhus“ under ett ruttet takvedstak. Även väggarna äro „av röta skadade“. Ett stycke från „visterhuset“ varsebliva vi en annan lika förfallen byggnad, „bestående av två bodar med ett lider emellan sig, vardera boden 5 alnar samt lidret 4 alnar långt, alla 6 alnar breda och försedda med golv“. Men, såsom antytts, även här äro „väggar och tak delvis ruttna“. „Hemliga huset är treväggat, i förfallet skick, saknande golv, tak och dörr; värde 10 kopek“, läsa vi i sammanhang härmed i syneinstrumentet.

Ladugården befinner sig i samma tillstånd. Det finnes i gården visserligen både stall, fähus, foderlada, lona, fårhus och åtminstone tre lider. Men samtliga dessa byggnader äro halm-täckta. Väggarna äro angripna av röta. Dörrar och portar saknas. Taken äro ruttna. Allt gör ett intryck av djupt förfall. Byggnadernas uselhet karaktäriseras för övrigt med all önskvärd tydlighet av det penningevärde synemännen uppskatta dem till: stallet 7 rubel, fähuset och lonan 12 rubel, ladan

6 rubel, fårhuset 5 rubel, de tre lidren resp. 1 rubel, 50 kopek och 25 kopek.

Ytterligare nämnas: „en rierad, bestående av varnhus och loga under förfallet halmtak, delvis ruttet, men ugnen i försvarligt skick; allt värt 10 rubel“; samt „en ruttan halmtäckt halm-lada, värd 50 kopek“. Slutligen finnes en badstuga, värd 10 rubel. Husbonden, Gustaf Lindeman, som ledsagar oss på vår vandring i gården, nämner, att han nyss från tomten bortflyttat en lada till „västra stranden“. Där gör den nu tjänst som sjöbod.

Byggnadernas å hemmanet n:o 1 sammanlagda värde stiger till knappa 122 rubel 60 kop.

Under vårt samspråk med bonden upplyser denne oss om att Mellangård räknar $\frac{15}{32}$ -dels mantal och att för övrigt alla byns fyra hemman äro lika stora. Han meddelar oss även, att hans familj består av 11 personer — många munnar för en så liten och fattig gård. Vårdinnan, som deltagit i samtalet, heter Erika.

På Mellangård ha vi emellertid sett nog. Vi taga avsked av bonden och vandra vidare omkring i byn. Hemmanet n:o 2, Mansas, befinner sig i om möjligt ännu ömkligare skick än den nyss av oss besökta granngården. Samma gråa väggar, samma halvruttna näver- och takvedstak på boningshuset, halmtak på uthusen. Gårdens badstuga med lava befinner sig „under bristfälligt halmtak och här bristfällig ugn“. Den värderas också icke högre än till 2 rubel 75 kopek. „Hemlighuset“, i hög grad förfallet, anses även här vara värt endast 10 kopek. På hemmanets gårdstomt finnes emellertid en källare, något, som vi i granngården saknade. Den är „välvd av sten och överbyggd med träd“. Men våra illusioner ramla, när vi i fortsättning härmed höra, att den „i sitt förfallna skick“ ej är mer värd än — 10 kopek.

Värdet av det fattiga hemmanets samtliga byggnader stiger blott till 60 rubel silver.

Mansas husbonden heter Karl Andersson, hans hustru Anna. Familjen är jämförelsevis liten. Den består av endast 4 personer.

En åbyggnad på Mansas hemman.¹⁾

en bättre källare, värd 3 rubel". Badstuga saknas icke heller. En sådan finnes, ehuru icke värderad högre än till 4 rubel. „Hemlighus" anses tydligen i denna gård vara obehövt och onödigt. Ty sådant saknas här helt och hållet. Karakteristiskt i sanning för den ståndpunkt, på vilken hyfsning och upplysning befinna sig i Övernäs by, något år förrän ett kultursamhälle med benämningen „stad" här uppstår.

Totala värdet av byggnaderna på hemmanet n:o 3 stiger till 75 rubel.

Bonden på Norrgården heter Matts Mattsson. Hans familj utgöres av 7 personer. Mattsson meddelar, att under hans hemman lyder ett torp. Detta innehaves för närvarande av Erik Österlund. På tal om torparfolket, få vi veta, att Österlunds hustru heter Anna. Torparfamiljen utgöres av 6 personer.

Återstår ännu för oss att besöka även hemmanet n:o 4, Södergård. Vi finna detta uti jämförelsevis presentabelt skick. Boningsbyggnaden är ny och rymlig. Den innehåller en större stuga, en förstugukammare, en vinds-kammare och en förstuga. Övernäsborna uppgiva för oss, att byggnaden gott kan värderas till 600 rubel silver. Dessutom finnes på gårdstomten en

¹⁾ Huset, som under tidernas lopp undergått många remonter, är det enda som i våra dagars Mariehamn finnes i behåll av de forna bondgårdarna. Det användes under första tiderna av stadens tillvara såsom häkte. Bilden är tagen i september 1911.

På hemmanet n:o 3, Norrgård, erbjuder tavlan samma dystra färger, grått i grått. Om boningshuset med dess två „boningsstugor" och två kamrar, konstatera vi, att även här „allt är mer eller mindre förfallet". Uthusen befinna sig i uselt skick. Gården „äger dock

mindre boningsbyggnad, inrymmande en stuga, en „mycket liten kammare" och en förstuga. Hela den lilla byggnadens värde stiger dock knappast till 25 rubel. Ty den är gammal och ganska förfallen.

Uthusen på hemmanet n:o 4 äro dock icke bättre än de övriga hemmanens. Överallt se vi halvruttna halmtak och av röta angripna väggar, spruckna fönsterrutor, dörrar, som äro vinda och sneda. „Hemlighuset är värt 25 kopek".

En av sten välvd källare uppskattas till 3 rubel.

Badstugan är användbar och i ganska gott skick. Byamännen taxera den emellertid till endast 10 rubel.

Åbo på Södergården är bonden Johan Jakobsson. Hans hustru heter Brita. Familjen består av 8 personer.

Inom den nuvarande stadsplanen finna vi under övernäs-tiden ännu det tidigare flyktigt omnämnda torpet vid Slemmern. Om det i bondgårdarna är fattigt och eländigt, så är det här ännu bedrövligare beställt. Lågt är det till det sotiga taket. Och lätt räknade äro i sanning de hårda brödkakorna, som hänga under detsamma. Med en viss om en betydande grad av självkänsla vittnande säkerhet möter oss emellertid torparfar vid dörrtröskeln. Ett historiskt minne sammanhänger med detta torp och med familjen, som bor i detsamma. Då ålänningarna år 1808 om våren reste sig och förjagade ryssarne från sina öar, tillfångatogs här i övernästorpet en kosack. Den nuvarande torparens far utförde bragden. Med stolthet omtalar husbonden för oss händelsen.

Ytterligare finnas några invånare i Övernäs. I „slutet av byn" bo, höra vi vid vårt samtal med bönderna, sockneskräddaren Karl Mattsson med hustru, Anna, och tvenne barn¹⁾ samt inhyssesmannen Erik Karlsson med hustru, Stina, och ett barn.

I Övernäs by äro alltså (år 1859) 43 personer bosatta.²⁾

¹⁾ Där har nu — vid „Ytternäsgrinden" — Katarina Eriksson sin gård.

²⁾ Vid 1861 års mantalsskrivning, den sista med Övernäs by, hade åbon å hemmanet n:o 4, Johan Jakobsson, bortflyttat jämte sin familj. I längden saknas dessutom tvenne av den lösa befolkningen. Invånarnas antal uppgår därför då till 33 personer.

Innan vi avsluta beskrivningen av Övernäs, ha vi att nämna några ord om vägarna.

Färdevägen, som från Dalkarby fortsattes till Ytternäs, var naturligtvis dragen genom Övernäs bys ägor. Dess riktning var dock icke fullt densamma som nu. I närheten av den plats, där garveriet i Mariehamn för närvarande står, avvek den något från den nuvarande landsvägen, strök fram ungefär där nu grunden till Norra kobetet är belägen, krökte åt sydsydost ned till torpet, gick sedan i det närmaste i samma sträckning som Bergsgatan, tangerade övernäsgårdarna och byskräddaren Mattssons stuga samt fortsatte därifrån vidare längs den nuvarande ytternäsvägen till Ytternäs by.

Vägen ifråga befann sig emellertid uti ett mycket bristfälligt skick. Stenig och knagglig var den i allra högsta grad och ägde dessutom icke „den erforderliga bredden, varken enligt lag eller eljest för ändamålet“.¹⁾

En annan dålig körväg var dragen från Övernäs by genom dess södra och Ytternäs bys norra skog till de västra torpen i Ytternäs. Ännu i dag finna vi i skogen söder om Mariehamn lämningar av denna väg.

Primitiva färdevägar och stigar ledde naturligtvis från gårdarna i Övernäs till byns åkrar och ängar samt till både Slemmen och Svibyiken.

Av dessa kom sedermera den, som från byn förde ned till sjöbodarna vid västra stranden, att bliva av ganska stor betydelse för Mariehamnu under flere år av detta stadssamhälles tillvara. Den kunde i nödfall användas såsom körväg, ehuru dock stora svårigheter voro förenade med att på densamma färdas med häst och åkdon. Den blev i själva verket, så eländig den än var, det äldsta Mariehamns enda samfärdselled mellan den östra delen av staden och den västra.

* * *

¹⁾ Enl. ett uttalande, gjort i början av 1860-talet av t. f. ordningsmannen i Mariehamn F. Scheffer.

Det var alltså på den fattiga byn Övernäs område Mariehamn anlades.

Paragraf 4 i stadens fundationsbrev stadgar:

„Enskilta tomter skola af ägarena inom vissa utstakade år bebyggas med stenhus — — — likväl sålunda att med undantag af de två nordligaste tomterne mellan Park- och Bergsgatorne, äfven hus af träd och resvirke få byggas på de öfrige för stadens mindre bemedlade befolkning anvisade tomter emellan desse tvenne gator“. Denna bestämmelse — sedermera, såsom vi skola finna, ändrad — avskräckte till en början stadsborna från varje tanke på byggnadsverksamhet. Ända till år 1864, då den första stadsgården uppföres, erbjuder därför Mariehamn i det allra närmaste samma utseende, som kännetecknat Övernäs by.

Borgerskapet inlogerade sig i de 4 f. d. bondgårdarna, där flere rum genom avplankningar av de större stugorna åstadkommits. Sålunda hade den östra stugan på f. d. hemmanet n:o 1 nu genom planksättning fördelats uti tre kamrar. Likaså hade på samma sätt storstugan å f. d. hemmanet n:o 4 förvandlats till tre små boningsrum. I de trånga kamrarna funno stadens första borgare tak över huvudet. Anspråken på livets bekvämligheter voro icke stora. Och sänjan gav rum. Lokalerne hunno dock icke till för alla. En del måste söka sig husrum i Ytternäs, andra i Dalkarby. Ännu så sent som 1864 omnämnde stadens styresman i en skrivelse till guvernören, att av de 83 personer, vilka då utgjorde Mariehamns folkmängd, „största delen måstat för bristande tillgång på boningsrum inhyra sig uti närbelägna byar“.

Men icke blott med avseende å byggnaderna gjorde Mariehamn under de första åren av sin tillvara intryck av bondby. Åkrar och ängar bebrukades. Handelstorget t. ex. var ännu sommaren 1873 åker, varav — i förbigående sagt — de i närheten boende stadsborna tidtals hade rätt stora obehag. Märkelig och för situationen betecknande är en skrivelse, i vilken rektor K. M. Kandolin, i augusti år 1870 hos ordningsmannen beklagar sig över torget. Han säger, att detta „under in-

nevarande heta sommar t. ex. ej erbjudit någon annan anblick för de kringboende än den av en utbredd dynghög utan någon grönska, vilken dynghög, åtminstone under varna sommardagar utbreder en högst vidrig och sannolikt ej hälsosam lukt“.

Åkerfält, ängsmarker och trädgårdstäppor funnos för övrigt många.

Handlanden S. G. Ahlfors' nuvarande tomt vid Parkgatan var ett källand. Där Nordiska aktiebankens tomt nu är belägen fanns en träsartad vattensamling, som tidsvis befors med båt. I gräset vid dess stränder trivdes änderna utmärkt. En och annan ännu levande mariehamnare kan berätta, att han skjutit sjöfågel därstädes. Esplanaden var ett skogbevuxet kärr, där barnen plägade plocka hjortron.¹⁾ Även annorstädes på stadsplanen växte skogen tät och, på sina ställen, grov. På tomterna n:o 1, 2, 3, 4, 5 och 6, till exempel, frodades ännu år 1865 en så tät gran- och tallskog, att denna hindrade utsikten från nämnda tomter till västra hamnen. Ordningsman Scheffer lät därför sommaren 1866 nedhugga „en del“ av denna skog och erhöll därav 7 famnar grov ved. I de delar av staden, där nu Privata fortsättningsklassernas och Sjömanshemmets tomter äro belägna, växte skog ännu i medlet av 1870-talet.

De gamla, dåliga vägarna, både landsvägen och vägen till västra hamnen, måste länge begagnas, utan att några förbättringar gjordes. Allmogen drog sig på grund härav för att komma till Mariehamn. Och stadens handlande hade ofantligt svårt att, i synnerhet under menförestid, få sina varor hemforslade från packhusbron vid västra stranden. Övriga vägar i det äldsta Mariehamn voro, om möjligt, ännu sämre.

En gammal mariehamnare skriver härom:¹⁾

„Någon med åkdon farbar väg mellan gårdarna å östra och västra sidan fanns ej, och till och med var det ej ringa svårighet att däremellan till fots komma torrskodd sommartiden.

¹⁾ Ännu i dag växa och mogna hjortron i Mariehamns esplanader.

²⁾ „Mariehamn för år tillbaka“, Abraham Öhberg. „Åland“, n:o 77, den 26 sept. 1894.

Det yngre släktet har kanhända icke heller kännedom därom, att man då måste föra till och avhämta sin post från postkontoret i Sund socken och medicin från apoteket i Godby; eller för att från stadens östra sida komma till ett bröllop, som hölls i en av gårdarna på den västra, man först gick till fots ned till bron vid packhuset, satte sig där i båt och färdades därmed till stranden under bröllopgården, till vilken vägen från stranden ej heller var den bästa; eller att det under våren skulle kunna inträffa, att så högt vatten skulle kunna finnas i närheten av det ställe, där byggmästar Lindmans gård nu (d. v. s. år 1894) är belägen,¹⁾ att man måste stå på sittbrädet i en vanlig åksläde, emedan vattnet steg över bottnet i släden, då man åkte fram där; mera dylikt kunde från förgångnen tid ännu åberopas“.

Men åren svunno hän. Boningshusen på övernäshemmanens mark revos ned, ett efter annat. Nya byggnader uppfördes. Gator anlades. Mariehamn erhöll småningom ett utseende, som i någon mån motsvarade dess värdighet.

En av deltagarna i den av Finska fornminnesföreningen sommaren 1871 till Åland och trakten kring Åbo utsända konsthistoriska expeditionen skriver om det lilla stadssamhället, då endast föga mer än 10 år gammalt, följande:²⁾ „— — — Mariehamn är, vad man ock må säga om detsamma, en ganska prydlig stad. Åtminstone har det icke att skämmas för någon rad av så fula ruckel, som t. ex. Norra esplanadgatan i den finska huvudstaden. Husen äro här nya, nästan alla målade, och stadens snart sagt enda snörräta gata, vilken blott på ena sidan är bebyggd, under det att den andra sidan sköljes av havsvågorna, äger i „byggnadsstil“ ett nära släkttycke med de avlägsnare nybyggda delarna av Wladimirsgatan i Helsingfors. Från denna gata utgå några tillstymmelse till breda bigator med 2 å 3 gårdar på vardera sidan, likaledes bebyggda med nya boningshus.

¹⁾ För närvarande kapten August Trobergs gård.

²⁾ *Sommarresor i Finland. E. N. Helsingfors 1872. Pag. 40.*

Så ung staden är, äger den redan försköningsplaner, icke nöjd med det mått av naturlig fägring, varmed Ålands havomflutna kuster utrustat den. Man anlägger promenader, man planterar träd och man söker att småningom till en park förvandla en nära liggande något sumpig, men skuggrik hage, och i alla dessa strävanden skall man helt visst inom kort lyckas. I denna park har redan länge funnits en kägelbana, här ser man även ett simhus, och här plägar stadens ungdom om Johanneaftonen uppresa en „midsommarstång“, utsirad enligt det på Åland rådande sättet med blommor och blad samt fina, blomsterprydda nät och andra grannlåter. — — —“

IV.

Stadens område.

Stadsplanen samt förändringar och anordningar med avseende
å densamma. Dess bebyggande och förskönande. —
Hamnarna. — Vägarna. — Mulbetet. —
Skogen. — Arrendejorden.

Stadens område.

Stadsplanen samt förändringar och anordningar med avseende å densamma. Dess bebyggande och förskönande.

EN 17 JULI 1860 hade, såsom i ett tidigare sammanhang nämnts, meddelande från senaten avlåtits, att Mariehamns stadsplan av H. M. kejsaren, storfursten faststälts.

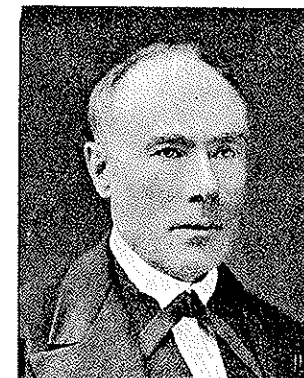
I överensstämmelse med denna plan utpålade ordinarie kommissionslantmätaren J. Aug. Stadius, biträdd av lantmäteriauscultanten Carl Åström, den 27, 28, 29, 30 och 31 maj samt den 1 och 3 juni 1861 stadens gator och torg. Den 4 juni samma år försågos kvarter och tomter med nummer. Den 8 och 10 juni upprättade Stadius för att förtydliga utpålningen vederbörligt instrument över förrättningen.

Staden kunde alltså härefter byggas.

Den 30 september samma år (1861) höll därefter t. f. ordningsmannen, kronolänsmannen Fr. Scheffer i närvaro av nämndemannen Carl Gustav Andersson och brofogden Ulrik Konstantin Sundblom den första tomtauktionen i Mariehamn. För spekulanterna, de blivande gårdsägarna, uppställdes därvid till kännedom och iakttagande följande bestämmelser och villkor:

1:o. Anbuden skulle underställas guvernörens prövning och godkännande.

2:o. Tomterna skulle med full äganderätt tillträdas vid början av år 1862.

Fr. Scheffer, stadens första ordningsman.

3:o. Den 30 november (1861) skulle köpeskillingen av köparne erläggas till Scheffer.

4:o. Köparne skulle, vidkommande bebyggandet av sina tomter, ställa sig den blivande byggnadsordningen till efterrättelse.

På spekulanternes uttryckliga anhållan inflikades i det vid auktionstillfället förda protokollet, att de „ville göra inrop å denna auktion i förhoppning att af H. K. M:t undfå Nådig tillåtelse till bebyggande med trähus af äfven sådana tomter, hvilka jämligt stadens Nådiga fundtionsbref böra med hus af sten förses, helst stadens framtid enligt spekulanternas förmenande, ännu vore alltför oviss för att där redan bekosta stenhusbyggnader“.

Detta förbehåll var mer än väl på sin plats. Huru regeringen tänkt sig möjligt, att en nyanlagd stads självfallet jämförelsevis fattiga invånare skulle kunna uppföra kostsamma stenhus är svårt att fatta, helst förutsättningarna för att staden hastigt skulle uppblomma i själva verket voro mycket små. Visserligen väntade man sig mycket av „dess utmärkta hamnar, dess förmånliga handelsläge såsom nederlag för vidsträckta i samband stående haf och handelsplatser“. En entusiastisk idealist — kontraktsprosten Fr. v. Knorring — utropade: „Med vida större anledning än Rom, den eviga staden, anlades Mariehamn!“ Man umgicks redan kort efter den tid staden grundlagts med planer att göra Mariehamn till en badort av rang. „Allt skäl vore“, säger Knorring i sina anteckningar, „att här inrättades ett badhus för hälsovård, för det salta vattnets och för den för bröstsjukdomar välgörande luftens skuld“. Men allt detta var endast drömmar utan någon reell grund — åtminstone tillsvidare.

Den drakoniska bestämmelsen i fundtionsbrevet, att staden skulle bebyggas med stenhus, var ingalunda motiverad av några svärmares utopier. De första borgarne i Mariehamn, vilka hade den prosaiska verkligheten in på livet, gjorde klokt och rätt uti att vara försiktiga. Stadens historia ända till våra dagar har mer än tydligt ådagalagt detta.

Men vi återgå till tomtauktionen.

Sedan borgarne gjort sitt ovannämnda förbehåll, begåvo sig auktionsförrättare och spekulanter „ut på marken, hvarest herr ordinarie kommissionslandtmätaren Johan August Stadius, som på kronolänsmannen Scheffers begäran för upplysningars meddelande äfven tillstädeskommit vid denna förrättning, nu utvisade de tomter, som utbjödos och försålde“.

Inalles skulle vid detta tillfälle 38 tomter bortauktioneras, men endast 26 funno köpare.

Dels för att vi må kunna bilda oss en föreställning om tomtprisen i staden vid tiden för dess uppkomst, dels ock för att för läsaren presentera Mariehamns första gårdsägare eller rättare tomtägare — ty många av dem, som nu gjorde inrop, byggde aldrig något hus — må vi i detalj återgiva resultatet av denna intressanta auktion.

Den förnämsta spekulanten var *fabrikanten Edvard Schreitman* från Petersburg. Han inropade: 1:o, tomten n:o 94 i 29 kvarteret (vid Torggatan, i det närmaste fru M. Engbloms tomt för närvarande) för 36 rubel silver; 2:o, tomten n:o 63 i 21 kvarteret (vid hörnet av Brunnsgatan och Norra gatan, en del av nämndeman E. H. Karlssons nuvarande tomt) för 28 rubel; 3:o, tomten n:o 60 i 21 kvarteret (vid Norra gatan, en del av K. Rusks arvingars nuvarande gård) för 3 rubel; 4:o, tomten n:o 59 i 21 kvarteret (vid Norra gatan, kapten A. Melanders nuvarande gård) för 3 rubel; 5:o, tomten n:o 110 i 24 kvarteret (vid Parkgatan, polis K. W. Markströms nuvarande gård) för 11 rubel. Schreitman blev således ägare av 5 tomter i Mariehamn för sammanlagt 81 rubel silver. Han inlöste emellertid aldrig sina gårdstomter och flyttade ej heller till Mariehamn.

Guld- och silverarbetaremästaren Johan Fredrik Lagerl från Bamböle inropade trenne tomter: 1:o, tomten n:o 92 i 29 kvarteret (vid Torggatan, forman Viktor Erikssons nuvarande gård) för 40 rubel; 2:o, tomten n:o 96 i 30 kvarteret (vid Strandgatan, herr J. Lunds nuvarande gård) för 50 rubel; 3:o, tomten n:o 104 i 34 kvarteret (vid Parkgatan, P. Androsoffs arvingars

nuvarande gård) för 20 rubel; alltså betalade han för sina tre tomter in summa 110 rubel.

Kyrkoherden Gustaf Adolf Justin från Sund köpte två tomter: 1:o, tomten n:o 95 i 29 kvarteret (vid Torggatan, bagaren E. W. Borenius' nuvarande gård) för 40 rubel; 2:o, tomten n:o 97 i 30 kvarteret (vid Strandgatan, handlanden E. Björklunds nuvarande gård) för 45 rubel; således två tomter för tillsammans 85 rubel.

Handlanden Nikolaj Sittkoff från Ämnäs, två tomter: 1:o, tomten n:o 98 i 30 kvarteret (vid Strandgatan, redaktör J. Sundbloms nuvarande gård) för 50 rubel; 2:o, tomten n:o 99 i 34 kvarteret (i hörnet av Strandgatan och ekonomiegatan, handlanden V. Stareks nuvarande gård) för 65 rubel; således köpte Sittkoff två tomter för inalles 115 rubel.

Arrendatorn Johan Fogelström från Rödhamn köpte likaså två tomter: 1:o, tomten n:o 93 i 29 kvarteret (vid Torggatan, guldsmeden A. Wiréns nuvarande gård) för 21 rubel; 2:o, tomten n:o 111 i 34 kvarteret (vid Parkgatan, enkan K. Bomans nuvarande gård) för 9 rubel 50 koppek; alltså två tomter för inalles 30 rubel 50 koppek.

Även *kofferdiskepparen Wilhelm Söderblom* från Åbo inropade två tomter, nämligen: 1:o, tomten n:o 64 i 22 kvarteret (i hörnet av Brunnsgatan och Norra gatan, läderhandlaren K. Ekströms nuvarande gård) för 5 rubel; 2:o, tomten n:o 105 i 34 kvarteret (vid Parkgatan, magister W. Sjöbloms nuvarande gård) för 52 rubel. Han betalade således för sina två tomter sammanlagt 57 rubel.

Övriga köpare voro:

Marktentaren Mikael Kuffschinoff från Eckerö, tomten n:o 69 i 22 kvarteret (i hörnet av Torggatan och Norra gatan, handlanden I. Rosténs arvingars nuvarande gård) för 11 rubel;

handelskontoristen Sven Gustaf Ahlfors från Mariehamn, tomten n:o 62 i 21 kvarteret (vid Norra gatan, återstoden av nämndeman E. H. Karlssons nuvarande gård) för 25 rubel;

navigationsskoleläraren Mathias Sjögren från Godby, tom-

ten n:o 61 i 21 kvarteret (vid Norra gatan, återstoden av den nuvarande Rusk'ska tomten) för 8 rubel;

apotekaren Otto Wilhelm Montell från Godby, tomten n:o 39 i 14 kvarteret (i hörnet av Norra gatan och Västra esplanadgatan, kapten A. Janssons och fru M. Fallströms nuvarande gårdar) för 20 rubel;

handlanden Pehr August Sviberg från Åbo, tomten n:o 7 i 8 kvarteret (i hörnet av Rådhusgatan och Norra gatan, Svibergssons arvingars nuvarande tomt) för 7 rubel;

skomakaremästaren Matts Eriksson från Strömme, tomten n:o 106 i 34 kvarteret (vid Parkgatan, J. Nyströms nuvarande gård) för 57 rubel;

lotsälldermannen Johan Sjöblom från Björsboda, tomten n:o 107 i 34 kvarteret (vid Parkgatan, tullförvalterskan E. Calonius' nuvarande gård) för 65 rubel 50 kop.;

lotslärlingen Daniel Danielsson från Björsboda, tomten n:o 108 i 34 kvarteret (vid Parkgatan, A. Erikssons nuvarande gård) för 58 rubel;

timmermannen Carl Petter Henriksson från Kumlinge, tomten n:o 109 i 34 kvarteret (vid Parkgatan, enkan B. Lindbloms nuvarande gård) för 20 rubel 80 kop.;

bondesonen Anders Carlsson¹⁾ från Mariehamn, en f. d. övernäsbo, tomten n:o 112 i 34 kvarteret (den nästsista, arbetaren A. Vikström tillhöriga gården vid Parkgatan) för 15 rubel 50 koppek.

Från hela tomtauktionen hade således till stadskassan bort inflyta 766 rubel 30 koppek. Så blev emellertid icke fallet. Endast 665 rubel 30 koppek inlevererades i själva verket. Ty 8 av de inropade tomterna blevo aldrig inlösta. Petersburgaren Schreitman lät icke vidare höra av sig. Guvernören vägrade att stadfästa anbuden å de av honom inropade tomterna n:o 59 och 60. Tomterna n:o 63, 94 och 110 återbördades till staden „på grund af uraktlåten betalning af köpeskillingen“. Hand-

¹⁾ Uppgifterna äro hämtade från det för tillfället förda auktionsprotokollet, som förvaras i stadens arkiv.

landen Svibergs inrop för tomten n:o 7, navigationsskoleläraren Sjögrens för tomten n:o 61 och skepparen Söderbloms för tomten n:o 64 fastställdes icke av guvernören.

Högsta priset, som vid auktionen bjudits för en tomt, hade varit 65 rubel 50 kopek, lägsta 3 rubel.

Vi se, att samtliga tomter vid Park- och Strandgatorna så när som en å den förra och två å den senare funnit köpare samt att för dem betalats de högsta prisen. Vid dessa gator uppstod också det äldsta Mariehamn. Närheten till allmänna vägen, till Handelstorget samt till Slemmern synes hava varit orsaken därtill. På Västra hamnens betydelse för en blivande livlig sjöfart tyckes ingen mariehamnsborgare då hava tänkt. Endast åbohandlanden Per August Sviberg synes hava haft sin uppmärksamhet fäst vid denna omständighet. Vi erinra oss, att han är av spekulanterna den enda, som önskar sig en tomt i västligaste delen av staden. Han inropar nämligen tomten n:o 7. Ingen konkurrerar, och han stannar för — 7 rubel!

För övrigt inropas alla disponibla tomter vid Torggatan från Handelstorget norrut, likaså några tomter vid Norra gatan längs dess södra sida ett stycke västerut, räknat från hörnet vid Torggatan. Här spelade naturligtvis handelsläget in. Allmänna farvägen nådde ännu vid denna tid staden i den punkt, där Torggatan i sin nordligaste del tager sin början. För den återstående delen av stadsplanen intresserar sig ingen.

Det dröjer dock ännu någon tid, innan tomtägarna våga inlåta sig på att begynna uppföra sina gårdar. Orsaken därtill framgår av det vid auktionstillfället gjorda, tidigare av oss påpekade förbehållet.

Under sommaren 1862 infann sig ånyo äldre kommissionslantmätaren Stadius i Mariehamn. Han avvägde därvid den till stadens anläggning utsedda planen samt bestämde läget och sträckningen för de avledningar, „som kunde finnas nödiga för stadsplanens hållande fritt från vattenflöden och fuktighet“. Och han föreslog därvid, att den förnämsta vattenavledningen skulle dragas från rådhusTomten till en punkt ett stycke in på Södra

esplanadgatan, därifrån till en punkt på ekonomiegatan.¹⁾ Där krökte sig det föreslagna avledningsdiket och drogs till en punkt på Södra gatan, ifrån vilket ställe det ledde åt öster till en punkt längre fram på samma gata, sedan åt norr längs Brunnsgatan o. s. v. tills det över Handelstorget söder om nuvarande societetshuset drogs ut till Slemmern.²⁾ Denna huvudsträckning fick också det stora avledningsdiket, som sedan grävdes för att torrlägga stadsplanen.

Emellertid måste sedermera mångt och mycket av det arbete, Stadius härtils nedlagt på stadens planerande, göras ånyo.

Regeringen insåg sitt misstag med avseende å bestämmelsen att största delen av staden skulle med stenhus bebyggas.

Den 28 juli 1862 avsändes från guvernörsämbetet till t. f. ordningsmannen i Mariehamn, kronolänsmannen Fr. Scheffer en skrivelse av följande innehåll:

„Sedan hos Kejserliga Senaten blifvit anmält ej allenast att staden Mariehamns bebyggande särdeles långsamt framskrider samt att orsaken dertill torde vara att tillskrifva den genom 4 § uti fundamentsbrevet meddelade föreskriften, att staden i allmänhet och endast med vissa nämnda undantag borde med stenhus bebyggas, utan ock att stadens hastigare tillväxt möjligen vore att förvänta, i händelse till en början tillstånd till vidsträcktare uppförande af byggnader utaf trä medgifves, dock med förpliktelse, att desamma böra efter förloppet af tjugu eller trettio år ersättas med stenhus, varder kronolänsmannen, jämlikt Kejserliga Senatens förordnande, anbefalld att, efter inhämtad erforderlig utredning rörande ofvan uppgifna förhållanden, deröfver höra stadens borgerskap samt sedan hit inkomma med förslag, om och i hvad mån skäl kan förekomma till efterföljd af förberörda stadgande angående stadens bebyggande, äfvensom

¹⁾ Denna gata återfinnes ej å nuvarande stadsplanen, men skulle enligt den äldsta planen dragas parallelt med Norra esplanadgatan och Norra gatan, mitt emellan båda dessa.

²⁾ Denna av lantmätaren Stadius bestämda riktning för det stora avlopps-diket finnes utsatt på stadens äldsta plankarta.

med ofvannämnda utredning och vederbörandes yttrande jämte eget underdånigt utlåtande.“

Scheffer sammankallade med anledning härav den 25 augusti 1862 borgerskapet och tomtägarne till möte, *det första i sitt slag i Mariehamn*. Närvarande vid detta voro handlanden Sven Gustaf Ahlfors, guld- och silverarbetarne Johan Fredrik Lagert och Gabriel Silander, kyrkoherden Gustaf Adolf Justin, apotekaren Otto Wilhelm Montell, lotsåldermannen Johan Sjöblom, Johan Fogelström (eller Fagerström?) samt arbetskarlarne Anders Carlsson och Carl Petter Henriksson, samtliga tomtägare.

Både ordningsman Scheffer och de övriga närvarande ansågo, att orsaken till stadens långsamma tillväxt berodde på att densamma måste med stenhus bebyggas, vilket emellertid „på grund af osäkerheten hvad stadens framtid beträffar och borgerskapets fattigdom ej lät sig göra“. Man uttalade den förhoppningen, att tillstånd skulle meddelas till uppförande av träbyggnader, åtminstone för de närmaste 30 åren framåt.

Den 30 september samma år ingick sedan till senaten en hemställan om saken.

Regeringens svar lät icke länge vänta på sig. Den 17 mars följande år (1863) meddelades invånarne i Mariehamn tillåtelse att överallt i sin stad uppbygga boningshus av trävirke, med villkor dock, att dessa inom 30 år därefter, om förhållandena då så påfordrade, måste bortskaffas och ersättas med stenhus.

Ett hämmande band för stadens utveckling och tillväxt var härmed avlägsnat. Förvisso undslapp vid underrättelsen om detta medgivande en uppriktig suck av lättnad stadens bekymrade tomtägare. Det är också från denna stund det unga samhället kan anses vakna till liv.

Förbehållet, att stadsborna inom 30 år skulle ersätta sina trähus med byggnader av sten, har visat sig vara endast en död bokstav på pappret. Ty i den dag, som är, finnes i Mariehamn intet större boningshus av sten.

Den nya bestämmelsen om sättet för stadens bebyggande nödvändiggjorde emellertid åtskilliga förändringar med avse-

ende å stadsplanen. Tomterna, ursprungligen avsedda för stenhus, befunnos för trånga nu, då träbyggnader fingo å dem uppföras. Tillåtelsen att bygga trähus i Mariehamn hade givits med det villkor, att „föreskrifterna i Nådiga Förordningen af den 18 mars 1856, angående allmänna grunder för städernas i landet reglering och bebyggande samt öfriga i ämnet utkomna stadganden“ noga skulle iakttagas. Men alldenstund åberopade förordning i § 7 påbjöd, att „af tomt, som med trädhushus bygges, böra minst 25 alnar å en sida emot angränsande gård lämnas öppna för att med löfträd planteras“, samt uti § 15, att „till minskande af eldfara och underlättande af brandredskapens användande dessutom skall emellan hvarje träd- eller resvirkeshus lämnas en brandgata af minst 10 alnars bredd och än vidare en 5 alnars bred öppning mot tomtens andra gränslinje“, „fördenskull och emedan staden Mariehamns 113 tomter, som, på sätt ofvan förmäldt blifvit, ursprungligen varit afsedde att bebyggas med stenhus, hvilka åter få enligt redan nämnda nådiga förordning af 1856 med hvarandra sammanbyggas utan något mellanrum ens mot närgränsande tomt, följaktligen äga de inskränkta omfång stadens nädigst fastställda planritning utvisa“, ansåg sig stadens ordningsman Fr. Scheffer förpliktad att göra guvernören uppmärksam på förhållandet. I skrivelsen, som är daterad den 19 mars 1868 påpekar Scheffer, „att flertalet af tomterna äro så små, att de, ehuru visserligen för stenhus tillräckliga, likväl ej kunna med nödiga trähus bebyggas i öfverensstämmelse med föreskrifterne uti anberörda 1856 års Kejserliga Förordning, allra minst för en trafikant, som har för sin rörelse behof af en mångfaldig och rymlig åbyggnad“. I staden hade redan å 24 tomter hus uppförts. Innan flere hunnit byggas, var det nödvändigt, att den invecklade frågan hänsköts till guvernörens prövning.

Biläggande tvenne teckningar över spridda tomter i Mariehamn „för att därmed åskådliggöra omöjligheten att med trähus författningsenligt bebygga staden efter den indelning i tomter densamma nu äger“, hemställde Scheffer, om icke guvernören „till följd

af ofvananmärkta förhållande kunde finna det nödigt och lämpligt att hos Hans Kejserliga Majestät göra sådan underdånig framställning, att Hans Kejserliga Majestät nådigst ville, med ändring af sista momentet i 4 § af stadens fundationsbref, förordna till jämkning af tomterna å Mariehamns stadsplan sålunda, att af de för bebyggande med trädhush olämpligt små och staden tillhörige tomterne göras tre till två, då däremot de, som vid jämkningen finnas innehafva erforderligt utrymme, liksom äfven de till enskilda personer försålde 35 tomterna¹⁾ finge förblifva vid sina nuvarande gränslinier, hvilket sistnämnda förhållande så mycket mera förtjänar iakttagas, som bland näst sagde slags tomter finnas några, hvilka jämte deras åbyggnader blifvit vid ortens domstol för privata fordringar intecknade“.

Ägarna till de tomter, som redan blivit bebyggda, „utan att sådant kunnat ske i fullkomlig öfverensstämmelse med gällande byggnadsföreskrifter till följd af tomternas otillräckliga utrymme“, borde — föreslår Scheffer — „berättigas att, på grund af ömsesidig öfverenskommelse, tillösa sig af hvarandra och förena med sina förra tomter hälften af enderas närliggande tomt, med villkor att andra hälften samtidigt lägges till bredvidvarande tredje tomt, då sålunda, utan förnärmande af någons rätt, ofvan föreslagna jämkning med de obebyggda tomterna äfven kunde i tiden komma att inträffa bland de bebyggda.“

Även borgerskapet hade av Scheffer blivit tillsport angående denna sak. Dess åsikt sammangick med ordningsmannens nu uttalade mening.

Vid Scheffers framställning fästes vederbörligt avseende. År 1869 uppgjorde länearkitekten C. J. von Heideken förslag till en ny plankarta för Mariehamn. Den 4 februari 1870 föreslogo stadsborna kartan till nådig fastställelse, den 27 januari följande år godkändes den på högsta ort, och sommaren 1872 utpålade kommissionslantmätaren J. A. Stadius enligt den nya planen torg, tomter och gator i staden.

¹⁾ Flere tomtauktioner hade, såsom vi skola finna, under de gångna årens lopp förekommit i Mariehamn.

Det är enligt denna plan Mariehamn i våra dagar ter sig för oss på följande sätt:

Staden är genom de tvenne varandra i rät vinkel skärande esplanaderna delad i fyra stadsdelar: *A*, *B*, *C* och *D*.

Stadsdelen *A*, vilken ligger åt sydväst, är delad i 4 kvarter. Av dessa innehåller 1:sta kvarteret endast 3 tomter, men 2:dra, 3:dje och 4:de kvarteren vardera 6. Tomternas antal är sammanlagt således 21.

Stadsdelen *B*, belägen i nordväst, är den minsta. Den omfattar 4 kvarter. Tomterna äro få: i vardera av 1:sta och 4:de kvarteren 3, i 2:dra kvarteret 4 och i 3:dje kvarteret 6 tomter. Tomtantalet är, såsom synes, endast 16.

Den i nordost liggande stadsdelen *C*, består av inalles 30 tomter, fördelade på 6 kvarter sålunda, att 1:sta kvarteret omfattar 6, 2:dra 6, 3:dje 3, 4:de 4, 5:te 6 och 6:te 5 tomter.

Stadsdelen *D* ligger i sydost. Den är störst. Här äro tomterna till antalet 42. Dessa fördelas på 8 kvarter sålunda, att vart och ett av de sex första kvarteren innehåller 6 och vardera av de två återstående 3 tomter.

Stadens hela tomtantal är sålunda enligt den nya planen 109. Av dessa äro dock 7 ännu obebyggda.

Tomterna äro överallt i kvarteren åtskilda medelst 14,8 m. breda brandgator.

I alla väsentliga stycken överensstämmer Mariehamns nya stadsplan med den äldre med avseende å gatornas namn och riktning samt torgens och planteringarnas namn och läge. Gatorna å den nya äro dock flere till antalet.

Den nya planen upptager ej de båda icke namngivna ekonomiegator, som finnas å den gamla¹⁾ men i stället äro å den angivna förutom de tidigare nämnda: norr om Norra gatan samt parallelt med denna Nygatan, som sträcker sig från Real-

¹⁾ Den ena ekonomiegatan var på den gamla stadsplanen dragen emellan och i samma huvudsträckning som Norra gatan och Norra esplanadgatan, den andra ekonomiegatan åter på samma sätt emellan Södra gatan och Södra esplanadgatan. Dessa ekonomiegator motsvarade ett slags breda brandgator.

läroverkets sydöstra hörn till Strandgatan. Mariagatan, söder om Södra gatan samt parallelt med denna, och Linjegatan, söder om Mariagatan och löpande i samma riktning som denna. De båda sistnämnda gatorna äro dragna från Öhbergsska backen till Lasarettsgatan.

Å nya planen har Kyrkotorget såsom sådant bortfallit. De för rådhus, kyrka, prästgård, tullkammare och tullpersonal reserverade tomtplatserna å gamla planen äro visserligen å den nya för samma ändamål utmärkta, men hava dock sedermera för annat syfte disponerats. Gårdstomterna å den nya stadsplanen äro, såsom för övrigt redan av det tidigare sagda framgått, större än å den gamla.

Länge var emellertid Mariehamn i själva verket en stad utan gator. Sådana funnos väl, såsom sagts, på pappret, men kommunens och borgerskapets små tillgångar medgävo icke deras upptagande. Man nöjde sig med de gamla byvägarna samt upptrampade själv stigar, där man behövde sådana.

År 1865 uppgjorde dock agronomen J. R. Chydenius kostnadsförslag för planeringen av Strandgatan och Parkgatan samt Södra esplanadgatan. Men då utgifterna för dessa gators istandsättande härvid beräknades till 19,912 mark och 40 penni samt stadskassan icke innehöll mer än 5,098 mark 47 penni, kunde staden för sin del icke tänka på arbetets upptagande. Det enda, som kommunen detta år gjorde för att förbättra sina vägar, var att ordningsman Scheffer på erhållet uppdrag lät upphjälpa „en urgammal öfver stadsplanen ned till hamnen ledande väg för att göra kommunikation med hamnen ifrån landsidan möjlig“. Kostnaderna härför stego till 58 mark.

Ehuru vi icke återfunnit i stadsarkivet något beslut om saken, synes det dock, som om tomtägarne vid Strand- och Parkgatorna sistänförda år skulle förpliktats att upptaga gata utanför sina tomter. Ty den 24 oktober 1866 anhåller Scheffer om guvernörens handräckning mot „guld- och silfverarbetaren Johan Fredrik Lagert uti Bamböle by, hvilken allaredan hösten 1861 tillhandlat sig tomten n:o 96, men ännu icke anlagt eller be-

byggt den del af Strandgatan, som löper förbi hans tomt“, och den 25 oktober vidtager ordningsmannen samma åtgärd mot ägaren av tomten n:o 108, lotslärlingen Daniel Danielsson i Björsboda, som icke heller han „anlagt och bebyggt sin andel af Parkgatan“. Då endast nämnda tvenne personer anmälas hava uraktlåtit bygga sina andelar av de ifrågavarande gatorna, framgår således med tillräcklig tydlighet, att dessa hösten 1866 voro till större delen av sin utsträckning anlagda. Strandgatan och Parkgatan äro följaktligen de äldsta gatorna i Mariehamn. År 1866 anlägges väg emellan de båda gatorna „af lika bredd med dem“. Dessa gator måtte dock i sitt ursprungliga skick varit ganska primitiva och lämnat mycket övrigt att önska. I sin berättelse över stadens tillstånd för år 1867 säger Scheffer: „Torg och gator ha på grund af stadens medellöshet ej kunnat anläggas“.

År 1869 planeras på stadens bekostnad Hamngatan. Diverse broarbeten, som vid denna tid begynna i Västra hamnen, synas varit orsaken till att denna gata jämförelsevis tidigt ådrager sig borgerskapets intresse och uppmärksamhet. Först 1876 är dock gatan färdig.

År 1871 utstakade lantmätaren J. Aug. Stadius „den esplanad, som enligt den af H. K. M. år 1860 stadfästa plan för stadens reglering och bebyggande skulle leda från Handels- till Hamntorget“. Därvid uppgjorde han kostnadsförslag till „esplanadens planering och försättande i sådant skick, att densamma kunde för trafiken begagnas“. Först „utpälades de på båda sidor om denna esplanad blifvande gatorna“ (Norra och Södra esplanadgatorna). Vid granskning av marken fann emellertid Stadius, att esplanadens planering och gatornas försättande i trafikabelt skick bleve ogörligt, „förän det afloppsdi- ke, som finnes utmärkt å den år 1860 af H. K. M. fastställda planritningen öfver staden blifvit uppgräfdt och försatt i sådant skick, att det fullkomligen afleder vattnet från de sankta markerna, öfver hvilka esplanaden kommer att sträcka sig“. Grävningen av detta dike skulle enligt Stadius kalkyler kosta 2,766

mark 40 penni. Vid samma tillfälle utarbetades av Stadius kostnadsförslag till diverse andra planeringsarbeten.

För Hamntorget's iståndsättande beräknades åtgå 11,114 mark. Torget skulle i längd mäta 230 och i bredd 110 alnar. Det var ännu år 1871 „uppfyllt af stora och små stenar“.

Handelstorget, som skulle bli 169 alnar långt och 136 alnar brett, skulle komma att kosta, då det var färdigt, 2,302 mark 10 penni. Det utgjordes ännu av en åker.

Södra esplanadgatan skulle, om åt densamma gavs en bredd av 20 alnar, erfordra 17,144 mark 80 penni och Norra esplanadgatan, till samma bredd som den förra, 16,370 mark 50 penni. Till esplanaden (om 60 alnars bredd) beräknades åtgå 34,425 mark.

Till ett 228 alnar långt och 5 1/2 alnar brett lock över det från Rådhusgatan längsåt Södra esplanadgatan till Lasarettsgatan gående vattenavledningsdiket erfordrades 1,096 mark 50 penni. En trumma om 100 alnars längd och 5 alnars bredd över det i norr och söder tvärs över esplanaden och båda esplanadgatorna ledande avloppsdiket skulle kosta 455 mark. Till en bro om 240 alnars längd och 6 1/2 alnars bredd över det längs Norra esplanadgatan gående avloppsdiket skulle åtgå 1,324 mark samt till täckning av en del av avloppsdiket ytterligare 1,791 mark 25 penni.

Stadius hade sålunda kommit till en för den lilla och fattiga staden svindlande hög summa. Esplanaden, de båda esplanadgatorna samt de båda torgen skulle i anläggning och byggande kosta staden 88,789 mark 55 penni.

Med egna medel kunde staden naturligtvis ej ens tänka på att utföra arbetet. Kraftig handräckning från regeringens sida erfordrades, för att någonting skulle kunna åvägabringas.

Redan Stadius' nyss omförmälda resa till Mariehamn och förrättning därstädes hade skett på statsverkets bekostnad.

På grund av gjord underdånig framställning beviljade senaten år 1872, den 2 oktober, 4,000 mark i ett för allt till utdiknings- och planeringsarbeten i Mariehamn, och den 3 mars 1873 erhöll Scheffer av guvernören order att „vidtaga åtgärder till

upprödning, torrläggning och planering af den mellan Handels- och Hamntorgen i Mariehamn belägna och till esplanad samt gator längsåt den bestämda marken.“ Detta skulle utföras „med de därtill och för några andra ändamål anslagne allmänna medel, 4,000 mark“.

Arbetet med de ifrågavarande gatornas, esplanadens och torgens iståndsättande begynner nu oförtövat. Det skrider dock mycket långsamt framåt. Den 2 juni 1873 anmäler Scheffer hos guvernören, „att det förhållande uppenbarat sig“, att, ehuru nämnda esplanad och gator enligt föreståndaren för länebyggnadskontoret arkitekten C. J. von Heidekens beskrivning över stadens planritning borde innehålla i bredd, „jämte parterrer och trottoarer“, tillsammans 120 alnar, planritningen dock anvisar därtill endast 113 1/2 alnar, vilken bredd kommissionslantmätaren Stadius för övrigt även vid sin utpålning (1872) av stadens torg, tomter och gator tillmätt nämnda esplanad. Emedan skillnaden, 6 1/2 alnar, följaktligen måste träffa antingen gatorna eller planteringen emellan dem, då de komme under anläggning, hemställer Scheffer hos guvernören, om icke nämnda plantering, som kartabeskrivningen upptager till 50 alnar bred, kunde få inskränkas till 43 1/2 alnars bredd, men gatorna däremot erhålla sin i beskrivningen angivna bredd, 20 alnar vardera. Den 18 juni bifaller guvernören på länebyggnadskontorets tillstyrkan till Scheffers hemställan.

Med den erhållna summan 4,000 mark kom man icke långt. Den 4 april 1874 anhöll Scheffer hos guvernören, det denne ytterligare måtte söka utverka av senaten 1,800 mark statsmedel, dels för grävande av diverse vinkeldiken, nödiga för stadens torrläggning, dels för fullbordandet av Södra esplanadgatan. Med den summan skulle man, enligt Scheffers mening, komma till rätta för nyssnämnda ändamål. I sin skrivelse till guvernören meddelar ordningsmannen, att „Esplanadgatan erfordrar en ofantlig massa sand, innan den kan blifva farbar.“¹⁾ Den 16 mars

¹⁾ I det påståendet måste våra dagars Mariehamn giva Scheffer rätt. Ty fortsättningsvis slukar Södra esplanadgatan stora kvantiteter sand och grus.

1875 beviljade senaten på guvernörens framställning icke 1,800, utan 2,000 mark för det framhållna ändamålet. År 1876 blev Södra esplanadgatan äntligen färdigbyggd. Även staden hade för sin del bidragit till detta arbete.

Samma år fullbordades också vägbyggnadsarbetena å Hamngatan.

År 1876 hade staden ännu endast fem gator i sådant skick, att de kunde trafikeras: Strandgatan, Parkgatan, Södra esplanad-

Vy av Parkgatan på 1870-talet.

gatan och Hamngatan samt Torggatan, vilken sistnämnda gårdsägarna till största delen av dess sträckning byggt färdig då. Arbetet med de övriga gatorna har gått lika långsamt framåt. Ännu i den stund, som är, finnas gator eller gatudelar, vilka äro på stadsplanen utstakade, men icke rödjade eller byggda. Norra esplanadgatan, till exempel, befinner sig i det allra närmaste i samma tillstånd, i vilket den tedde sig för Stadius, då han år 1871 utpålade densamma. Ej heller Bergsgatan, Linjegatan, Torggatan¹⁾ samt delvis Västra och Östra esplanadgatorna äro ännu färdigbyggda.

¹⁾ Torggatan, som enligt stadsplanen är dragen från Södra till Norra köbet, är färdigbyggd endast från Öhbergsska backen till sin norra ändpunkt.

I detta sammanhang må tilläggas, att den stora genom staden i riktning öster och väster dragna esplanaden nu har en bredd av 66,8 m., den andra i riktning söder och norr gående esplanaden en bredd av 54 m. De i riktning ost och väst löpande gatorna äro 25,25 och de i riktning syd och nord 14,8 meter breda.

Vad torget beträffar, iståndsattes de nödortfeligen år 1873. Hamntorget fick aldrig någon betydelse av „torg“ för staden. Handelstorget var ännu sommaren 1873, såsom i ett tidigare sammanhang nämnts, åker. Men hösten samma år hölls det oaktat Mariehamns första marknad därstädes. Förutom under de årliga marknaderna, nyligen officiellt avskaffade i Mariehamn, men ändå på sätt och vis på grund av gammal tradition fortlevande i smått, användes torget i våra dagar icke vid handel. Det utgör nu sommartid en grönskande med trädplanteringar prydd gräsmatta, om vintern ett snöfält, genomkorsat av stigar för fotgängare.

Vi hava förut omnämnt, att äldre kommissionslantmätaren Stadius redan sommaren 1862 bestämt riktningen för det stora avloppsdike, vilket, draget genom staden, skulle avleda det vatten, som ställvis i överflöd fanns inom stadsplanen och omöjliggjorde såväl väg- som husbyggnad. Vi hava redogjort för den sträckning, Stadius gav detta dike.

Länge räckte det dock, innan man begynte med dikesgrävningen. Samtidigt med arbetet på Södra esplanadgatans iståndsättande vidtog anläggningen av det stora utfallsdiket. De av senaten år 1872 anslagna medlen, 4,000 mark, och de till denna summa senare lagda 2,000 mark avsågo ju även detta företag. År 1873 togs alltså det första spadtaget. Redan samma år var diket provisoriskt uppgrävt, men arbetet var likväl långt ifrån färdigt. Det pågick under de närmast följande åren. Ända till år 1884 var utfallsdiket, även där det gick fram över Handelstorget, öppet. Men sistnämnda år börjades med täckningen av denna del. Arbetet härmed var slutfört i början av 1890-talet. Ännu i dag är större delen av detta dike obetäckt. Endast sträck-

ningen från Brunnsgatan ned till utloppet vid societetshuset går under jordytan.

År 1890 påbörjades grävningen av ett dike mellan K. E. Ekboms och H. Mattssons gårdar och leddes i riktning mot Västra hamnen. Detta avsåg att bortleda vattnet från västra sidan av staden. Arbetet blev dock gjort endast till hälften. Den 26 juni 1893 påyrkade assessor Abraham Öhberg inför stadsfullmäktige, att „utfallsdiket till Västra hamnen ändtligen borde förärdigas“.¹⁾ I själva verket blev det icke fulländat.

Avloppsledningarna i staden lämna mycket övrigt att önska. Åtskilligt återstår ännu i den vägen att göra. Denna fråga sammanhör dock närmast med kapitlet om hälsovården. Den skall därför i det sammanhanget ytterligare belysas.

* * *

Vi hava nämnt, att den första tomtauktionen försiggick i Mariehamn den 30 september 1861 samt att därvid 26 tomter av enskilda personer inropades, men att av särskilda orsaker dock 8 av dessa kommo att återfalla till staden. Det var faktiskt således endast 18 tomter, som vid detta tillfälle avyttrades.

Allteftersom befolkningen tillväxer, befinnas emellertid nya tomtauktioner nödiga. Redan den 11 mars 1865 försäljas på auktion 16 nya tomter. Nu har mariehamnarnes uppfattning om Västra hamnen förändrats. Borgarne hava lärt sig inse dess stora betydelse. Av tomterna i västra delen av staden finna 11 köpare och betinga sig jämförelsevis höga pris, isynnerhet de, som gränsa till Hamntorget. Dessutom bortauktioneras 1 tomt vid Torggatan, 2 tomter vid Strandgatan och 2 vid Parkgatan. Men i mitten av staden vill ännu ingen slå sig ned.

Auktionen giver för övrigt följande resultat: tomten n:o 1 i 3:dje kvarteret (i hörnet av Hamntorgets södra del och Hamngatan, nuvarande bryggerigården) inropas av *tulluppsyningsmannen Henrik Hedlund* från Mariehamn för 100 mark; tomten n:o 2 i samma kvarter (i hörnet av Rådhusgatan och Hamntor-

¹⁾ Enl. A. Öhbergs anteckningar.

get, enkan H. Mattssons nuvarande gård) av *tullvaktmästaren Johan Lindström* från Mariehamn för 100 mark; tomten n:o 3 i 5:te kvartet (i hörnet av Hamntorgets norra del och Hamngatan, nuvarande Badhotellets och enkan J. Sjöbloms tomter) av *lotsåldermannen Johan Sjöblom* från Mariehamn för 100 mark; tomten n:o 4 i sistsagda kvarter (i hörnet av Hamntorget och Rådhusgatan, kapten J. W. Gustafssons nuvarande gård) av *lotslärlingen Anders Johan Appelblom* från Mariehamn för 40 mark; tomten n:o 5 i 6:te kvarteret (i hörnet av Hamngatan och Norra gatan, kapten W. Montells nuvarande gård) av *extra tullvaktmästaren Gustaf Adolf Sundblom* från Mariehamn för 101 mark; tomten n:o 6 i samma kvarter (i hörnet av Norra gatan och Rådhusgatan, kapten A. Öströms nuvarande gård) av *tullvaktmästaren Karl Mattsson* från Mariehamn för 40 mark; tomten n:o 13 i 10:de kvarteret (i hörnet av Rådhusgatan och Södra esplanadgatan, en del av kapten K. E. Ekboms nuvarande gård) av *biträdande stadstjänaren Ulrik Konstantin Sundblom* från Önningeby för 40 mark; tomten n:o 14 i samma kvarter (följande tomt närmast österut vid Södra esplanadgatan, en del av K. E. Ekboms och lyceivaktmästaren C. Vallgrens nuvarande gårdar) av *timmermannen Simon Engström* från Munsala för 50 mark; tomten n:o 15 i samma kvarter (i hörnet av Södra esplanadgatan och Lasarettsgatan, en del av C. Vallgrens nuvarande gård) av *målaren Petter Sundlöf* från Mariehamn för 30 mark; tomten n:o 94 i 29:de kvarteret (vid Torggatan, fru M. Engbloms nuvarande gård) av *tullvaktmästaren Karl Mattsson* från Mariehamn för 166 mark; tomten n:o 100 i 31 kvarteret (vid Strandgatan, handlanden E. Nylunds nuvarande gård) av *snickaren Robert Isidor Silander* från Mariehamn för 301 mark; tomten n:o 101 i samma kvarter (vid Torggatan, fru E. Seipels nuvarande gård) av *målaren Petter Sundlöf* från Mariehamn för 301 mark; tomten n:o 102 i 34 kvarteret (i hörnet av Parkgatan och Handelstorget, fröken E. Nordins nuvarande gård) av *handlanden H. F. Tamelander* från Mariehamn för 300 mark; tomten n:o 103 i samma kvarter (vid Parkgatan, handlanden

S. G. Ahlfors nuvarande gård) av *torparen August Andersson* från Ingby för 151 mark; tomten n:o 110 i samma kvarter (vid Parkgatan, polis K. W. Markströms nuvarande gård) av *slöjdskoleeleven Gustaf Ström* från Godby för 36 mark ¹⁾ samt tomten n:o 113 i samma kvarter (den sydligaste och sista gården vid Parkgatan, arbetaren F. Laitinens nuvarande gård) av *timmermannen Simon Engström* från Munsala för 83 mark. ²⁾

Auktionen inbragte inalles 1,939 mark i stadskassan. Högsta priset för tomt hade varit 301 och lägsta 30 mark. Samtliga tomter vid Parkgatan hade nu ägare, likaså vid Strandgatan, om vi undantaga hörntomten vid Handelstorget. Även av Torggatans tomter å dess sträckning från Handelstorget norrut voro med undantag av de båda hörntomterna vid Handelstorget alla, för den närmaste tidens byggnadsverksamhet avsedda, disponerade.

Varför hörntomterna på norra sidan av Handelstorget icke nu eller redan tidigare bortauktionerats, hava vi icke lyckats utgrunda. Med avseende fäst vid nämnda tomters utmärkta läge vågar man väl förutsätta, att spekulanter ingalunda skulle saknats.

Redan följande år, den 8 december, försäljas dock tvenne av dessa hörntomter. *Apotekaren Otto Vilhelm Montell* från Godby inropar för 350 mark tomten n:o 91 i 28 kvarteret (nuvarande apoteksgården) och *rektorn Karl Mikael Kandolin* från Mariehamn köper för 301 mark tomten n:o 90 i samma kvarter (guldsmid A. Wiréns nuvarande gård, där Mariehamns bokhandel är inrymd). År 1867 försäljas på samma sätt den 7 mars tre tomter: n:o 101 i 31 kvarteret ³⁾ inropas av *nämndemannen Carl Carlsson* från Ödkarby för 300 mark, tomten n:o 75 i 23 kvarteret (i hörnet av Torggatan och Norra esplanadgatan vid Handelstorget, Nordiska aktiebankens nuvarande gård)

¹⁾ Schreilman inropade den tidigare för 11 rubel. Den hade således ej stigit i pris, utan tvärtom fallit.

²⁾ Tomterna äro uppräknade enligt äldsta stadsplanen.

³⁾ Mälaren Petter Sundlöf, som år 1865 inropat tomten, hade icke kunnat erlägga auktionsskillingen, varför köpet återgått.

av *handlanden Nikolaj Sittkoff* i Mariehamn för 199 mark och tomten n:o 74 (närmaste gård västerut vid Norra esplanadgatan, en del av Nordbankens nuvarande gård) av *handlanden Carl Johan Ingman* från Mariehamn för 100 mark. År 1871, den 21 mars, försäljes tomten n:o 113 i 34 kvarteret ¹⁾ för 83 mark. *Tullvaktmästaren Karl Mattsson* köper densamma.

Sedan den nya stadsplanen blivit godkänd och tomterna enligt denna blivit utstakade, förrättades nya auktioner för „husbyggnad“. Den 12 februari 1872 säljes 1 tomt, den 30 augusti samma år 10, den 15 januari 1873 1, den 7 mars 1874 3, den 5 november samma år 4, den 9 mars 1875 3 och så undan för undan. Från och med 1872 börja borgarne köpa tomter i centrum av stadsplanen, främst längs Södra esplanadgatan, som ju nu skulle byggas, men även annorstädes. För närvarande återstå av de å stadsplanen utpälade tomterna, såsom även av det tidigare nämnda framgått, endast 7 osålda.

Tomtprisen i Mariehamn hava efterhand stigit. År 1874 betalades redan 505 mark för en tomt (n:o 3, kvarteret 2 stadsdelen D, nya planen). Tomten, konsul Robert Mattsons nuvarande gård vid Handelstorget, köptes då av *mamsell Ingeborg Husberg*. ¹⁾ Följande år betingade sig n:o 2 i kvarteret 1, stadsdelen C, 475 mark och tomten n:o 1, kvarteret 1, stadsdelen C, 630 mark. Den förra, kapten A. Trobergs nuvarande gård, köptes av *arrendatorn Anders Husberg* från Mariehamn, den senare, doktorinnan Ursins nuvarande gård, av *skeppsbyggmästaren Carl August Lindeman* från Tranvik.

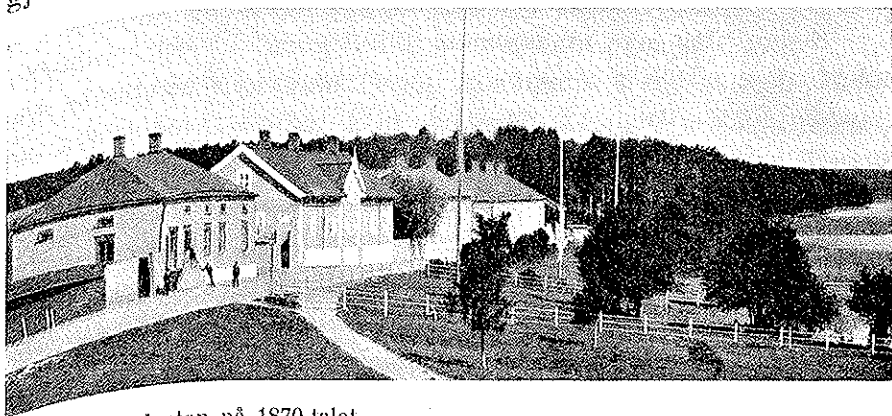
Nu betalar man för de stora obebyggda centrala tomterna i staden, ända till c. 3,000 mark.

I sammanhang med frågan om tomtauktionerna i Mariehamn torde ännu en omständighet böra påpekas. Ända till år 1874 hade de vid auktionstillfällena gjorda anbudet hänskjutits

¹⁾ Timmermannen Simon Engström, som år 1865 inropat tomten, hade ej kunnat belata den, varför den återföll i stadens ägo och ånyo försålles.

¹⁾ Tomten övergick omedelbart därefter till arrendatorn Anders Husberg, som sedermera sålde den till konsul Robert Mattson.

till guvernören, som godkände eller förkastade desamma. Men sistnämnda år vidtogs sådan förändring härutinnan, att avgörandet berörande inropen helt och hållet överlämnades åt staden. Den 5 november 1874 pröva för första gången stadsborna själva gjorda anbud för de fyra samma dag utbudna tomterna.

Vy av Strandgatan på 1870-talet.

Under de första åren av stadens tillvara är den privata byggnadsverksamheten synnerligen matt. Därtill är § 4 i fundationsbrevet orsaken. Största delen av staden måste ju enligt denna anmärkningsvärda paragraf bebyggas med stenhus. Oviss och dunkel tedde sig till en början Mariehamns framtid för dess fattiga borgare. Dessa hade varken råd eller lust att inlåta sig på ett så halsbrytande äventyr, som det utan tvivel var att inom området för Övernäs kärrmarker, beteshagar, åkergälor och ängslappar uppföra mer eller mindre ståtliga palats av sten. De flesta av stadsborna slogo därför tillsvidare all tanke på byggnadsverksamhet ur hågen och sågo tåligen framtiden an.

Fundationsbrevet hade emellertid, såsom vi redan veta, gjort ett undantag med de flesta tomterna vid Parkgatan. Å dessa skulle, utom på de två nordligaste, „hus af träd och resvirke“ få byggas. På detta undantagsområde tillkommo också de första boningshus, som upptimras i Mariehamn. Guldsmed Lagert gör början. På tomten 104 i 34 kvarteret börjar han redan år 1862

uppföra bonings- och uthus av trä. Huruvida byggnaderna redan detta år eller först under det följande blevo färdiga, är icke numera känt. Vi veta endast, att Lagerts byggnadsritning sändes till guvernörens stadfästelse den 20 februari 1862; vi veta ock, att ifrågavarande ritning kort därpå blev vederbörligen godkänd och att byggnadsarbetet omedelbart därefter vidtog. De byggnader, som befinna sig å den nuvarande Androsoff'ska tomten vid Parkgatan, äro således de äldsta av dem, som uppförts i staden Mariehamn.

Lagerts exempel följdes snart av en annan borgare. Den 27 februari senast nämnda år skickas skepparen, sedermera lots-äldermannen Johan Sjöbloms ritningar, avsedda för 107:de tom-

Bild av en byggnad vid Norra gatan.

ten i 34 kvarteret, till länestyrelsen för att granskas. Även de godkännas. Sjöblom är den andra mariehamnaren, som bygger. Husen, som nu tillhöra tullförvalterskan Calonius, följa i ålder såsom n:o 2. Därefter bebygger handlanden Emil Frithiof Strömberg tomten n:o 105, som han tillhandlat sig av skepparen Wilhelm Söderblom. Hans byggnadsritningar godkännas i april 1862, varefter även han oförtövat börjar uppföra sina hus. Byggnaderna å magister Sjöbloms nuvarande gård följa därför i ordningen såsom n:o 3. Den fjärde tomten, som bebygges, är n:o 109.

Ritningarna insändas till fastställelse den 23 juni 1862 och återkomma behörigen godkända följande månad.

Följande år meddelar senaten sin tillåtelse, att hela Mariehamn tillsvidare får bebyggas med trähus. Nu uppstår i staden den ena byggnaden efter den andra. År 1864 uppfördes ett, år 1865 fyra, år 1866 tre och år 1867 tolv byggnader. I mars 1868 uppgives, att hus då funnos i Mariehamn på tjugufyra tomter. År 1875 har staden fyratiosex tomter bebyggda och år 1876 femtio. Endast långsamt hade Mariehamn således under de 15 första åren av sin tillvara i byggnadsväg utvecklat sig och lika långsamt, ja, ännu trögare tillväxte staden under den följande tiden. Av det lilla antal tomter, som stadsplanen upptager, äro ju ännu i den dag som är 7 obebyggda.

Stadens publika byggnadsverksamhet har, även den, tillsvidare varit ganska obetydlig.

Länge var Mariehamn i avsaknad av ett societetshus. Ett sådant var av många orsaker behöfligt.

Alltsedan stadens begynnelse år 1861 hade gästgiveriet varit inrymt i gamla övernäshemmanet n:o 3 Norrgårds åbyggnad, där „tvenne bekväma och snygga rum“ skulle för resandes behov upplåtas samt dessutom „härbarge reserveras för hållkarlar med deras hästar och fordon“. Men boningshuset därstädes var redan, då staden övertog detsamma, mycket bristfälligt, och värre blev det för varje år som gick. Gästgiverilokalen var således i själva verket allt annat än „bekväm och snygg“.

Vid möte med stadens borgerskap den 10 mars 1868 framhöll ordningsman Scheffer, att han „jämte åtskilliga stadsbor funnit gästgiveriets boningsbyggnad vara så af röta skadad, att de vidtomfattande och kostsamma reparationer, som erfordrades, lämpligen borde undvikas, helst ändå det nuvarande gästgiveriet komme att blifva för trångt“. Scheffer föreslog, att man därför nu borde bygga ett societetshus å den för detta ändamål avsedda och å stadsplanen utmärkta tomten. Det talrikt församlade borgerskapet beslöt enhälligt, att societetshuset „utan något uppehåll“ skulle uppföras. Förutom det av ordningsman-

nen framburna skälet förefunnos åtskilliga andra orsaker till borgerskapets nu preciserade ståndpunkt. Den unga staden behövde ämbetsrum för sina tjänstemän och dessutom lokal för borgerskapets nöjestillställningar. Frågan var för övrigt redan av stadsborna tidigare diskuterad och förberedd. Ty man hade färdig en ritning, som nu företeddes och även av de närvarande godkändes. Man meddelade, att stadens skog undersökts och befunnits innehålla erforderlig mängd timmerstock för den blivande huvudbyggnaden. De av gästgiveriets uthus, som ännu voro användbara, skulle flyttas till societetshustomten. „Med afseende å dessa materiella tillgångar“ beräknades utgifterna för nybyggnaderna uppgå till 9,000 mark. Byggnadsföretaget ansågs därför, „utan att stadskassans bestånd därigenom äfventyrades“, kunna genomföras. Så brådslande ansåg man ärendet vara, att Scheffer redan samma dag i ämbetsskrivelse meddelade guvernören det, som i saken förehafts och beslutits.

Den 30 mars höll borgerskapet ett nytt sammanträde. Därvid erhöilo handlandena N. Sittkoff och S. G. Ahlfors samt agnomen J. R. Chydenius i uppdrag att efterse byggnadsarbetet, uppköpa och anskaffa material samt lega och likvidera arbetsfolket. Chydenius utsågs att vara företagets ekonom.

Den 8 april avgår från ordningsmannen i Mariehamn en ny skrivelse till guvernören. Scheffer anmäler, att han, „medan slädföre ännu rådde, vidtagit åtgärd om byggnadsmaterialets framskaffande till stadens gästgiveritomt“ (= societetshustomt) samt underrättar om det, som vid mötet den 30 mars beslutits. Å stadens vägnar anhåller han tillika om att ur stadskassan, som ännu förvarades på länestyrelsen i Åbo, skulle i förskott för arbetets räkning utanordnas 2,000 mark. Den 4 maj begär han ytterligare för samma ändamål 2,000. Båda beloppen sändas också till Mariehamn. Men den senare summan behöves icke för tillfället och återsändes därför.

Guvernören godkände emellertid icke de av Scheffer insända ritningarna, utan önskade att societetshuset skulle uppföras i överensstämmelse med en av länearkitekten C. J. von Heideken utförd

ritning. Denna förevisades borgerskapet den 3 juni. Innan man uttalade sig om den, tog man sig en kortare betänketid. Några dagar därefter, den 16 juni, sammanträdde man ånyo. Nu beslöts, att Heidekens förslag icke skulle antagas. Borgerskapet ansåg detta „omfatta större och mångfaldigare utrymme än resandes och stadsbornas billiga anspråk både nu och i när-
maste framtid påkallade, ty liksom staden för närvarande vore obetydlig till följd af sin nybildning, så komme den äfven framdeles att förblifva det genom den tillåtna landthandelsfriheten. Den ritning för en gästgifveribyggnad i staden, som den 10 mars sändes till guvernören, trodde borgerskapet däremot erbjuda för ändamålet tillräckligt utrymme och bekvämlighet, hvar-
för borgerskapet ock önskade, att gästgifveribyggnaden kunde i enlighet därmed uppföras, likväl med sådant slags facadutstyrsel, hvarmed den större ritningen vore försedd. Skulle dock i tiden den af borgerskapet äskade gästgifveribyggnaden tilläfventyrs blifva otillräcklig, så kunde utrymmet förmeras genom uppförande af flygelbyggnader. Stadskassans tillgångar voro dessutom alltför knappa för ett byggnadsföretag enligt arkitekten von Heidekens ritning, helst hans kostnadsförslag i de allra flesta fall innefattade otillräckliga prisuppgifter, oberäknadt saknaden af källare och transportkostnad för tegel, hvilka för öfrigt arkitekten von Heideken oriktigt sagt kunna köpas från Bomarsunds fästningsruin för 10 mark per mille, änskönt ruinet, uppgrädda ur gruset och renskrapade, kosta 28 mark“.

Så förgick någon tid. Men på höstsommaren anlände till Marihamn landssekreteraren och lagmannen Fredrik Gejtel samt länearkitekten von Heideken. Dessa höllo nu ett sammanträde med — såsom det i handlingarna säges — „några få stadsbor“. Vid detta möte uttalades den åsikten, att, „om borgerskapet i staden icke för närvarande kunde förena sig om societetshus-
tomtens bebyggande med sådant hotell och gästgifveri jämte nödiga uthus, hvarmed mera afsågs framtida än närvarande behof samt jämväl billiga fordringar på nödig bekvämlighet och yttre utseende tillfredsställes“, såsom Heidekens vid samman-

trädena den 3 och 16 juni företedda och i nyssnämnda avseende uppgjorda ritningar utvisade, „så och på det att societetshus-
tomten icke måtte blifva bebyggd med hus, som motsvarade allenast nuvarande behof, men sedan i tiden stode till hinder för planens fria ändamålsenliga bebyggande, vore det alltså lämpligare, att staden bebyggde någon af sina oförsålda tomter med en för nuvarande behof afsedd gästgifveribyggnad för att, sedan nödig bekvämlighet icke mer där kunde vinnas, till skäligt pris föryttras“.

Frågan var, såsom synes, svårlöst. Detta var för övrigt alldeles naturligt, ty stadskassans behållning var vid slutet av år 1868 endast 10,771 mark 25 penni. Med borgerskapets kostnadsförslag (9,000 mark) hade man alltså väl rätt sig, men icke med von Heidekens, som med åtskilliga tusen översteg de disponibla tillgångarna. Och på några större lån vågade staden icke då ännu, så osäker som ju framtiden var, inlåta sig.

Den 7 oktober sammanträder borgerskapet för att få del av förhandlingarna från det av landssekreteraren hållna nyssnämnda mötet. Borgerskapet förmäler därvid, att det enligt dess uppfattning bleve både olämpligt och för stadskassan betungande att uppföra den erforderliga gästgiveribyggnaden på annan plats än på den å plankartan därtill bestämda, helst mycket material redan blifvit till detta sistnämnda ställe släpat. Efter många „om“ och „men“ faller man slutligen undan för den ganska starka påtryckningen ovanifrån. Sedan man en stund livligt diskuterat frågan, förklarar man sig nämligen omsider „villig att, därest den af staden uppgjorda och jämväl i denna angelägenhet allaredan framhållna ritningen till gästgifveri-
och societetshusomtens bebyggande fortfarande af guvernören betraktades såsom olämplig, då antaga von Heidekens uppgjorda ritningar och i öfverensstämmelse därmed bebygga tomten med stadskassans medel“.

Så långt hade man alltså hunnit.

Följande år (1869) påbörjades societetshusbyggnaden och ficks även under årets lopp under tak.

För att komplettera byggnadsmaterialet inköptes den 19 januari 1869 å auktion i Godby det kronan tillhöriga därstädes befintliga skolhuset, en träbyggnad i två våningar. Staden fick byggnaden för mycket billigt pris. Stadskassan erlade därför endast 1,126 mark.¹⁾

Följande år inreddes societetshuset. År 1871 var det fullt i ordning. Det hade kostat staden inalles 13,338 mark 28 penni.²⁾ Priset hade, såsom vi se, icke nämnvärt överstigit den summa staden ursprungligen tänkt anslå för ändamålet. Härtill bidrog väsentligen den ringa kostnaden för skolbyggnaden i Godby. Därjämte hade byggnadskommittén förstätt att på ett utmärkt sätt hushålla med stadens medel.

Husen på societetshustomten bestodo nu av:

1:o huvudbyggnaden, som innehöll 2 salonger och 8 kamrar samt 1 kök och 2 tamburer ävensom 2 källare; vidare av

2:o bagarstugubyggnaden, som omfattade drängkammare, hållstuga och magasin; dessutom av

3:o uthusbyggnaden med 1 redskaps- och 1 vedlider, 3 stall, därav 2 för hästar och 1 för kor, ävensom 2 latriner.

Den 30 oktober 1872 beslöto stadsfullmäktige, att societetshuset skulle brandförsäkras.

År 1888 uppfördes ytterligare ett lider på societetshustomten.

Den 24 september 1894 beslöto stadsfullmäktige insätta nya tidsenliga fönster i hela societetshuset.

Lång tid hann emellertid ej förflyta, innan det befanns nödigt att utvidga societetshusbyggnaden. Härtill medverkade i främsta rummet den omständigheten, att staden under de närmast föregående åren utvecklats sig till en badort av rang. För de talrika kurgästernas skuld måste ett hotell med rum för resande uppföras.

Den 20 januari 1898 förelades frågan om societetshusets utvidgning första gången stadsfullmäktige. I en till desse in-

¹⁾ Societetshuset byggdes faktiskt enligt en tredje ritning, som lämpades efter den inköpta byggnaden.

²⁾ Sistnämnda uppgift är hämtad ur assessor Abraham Öhbergs anteckningar.

lämnad skrivelse föreslog postmästaren Uno Godenhjelm samt handlandene Victor Starck, J. O. Rothberg och S. G. Ahlfors att staden skulle på societetshustomten uppföra „en särskild byggnad med ett antal rum, däraf en del inredas så, att de äfven kunna användas under den kallare årstiden, och en del iordningställas endast för sommarmånaderna“. ¹⁾ Den nya byggnaden skulle sedermera överlämnas åt innehavaren av societetshuset, vilken hade att „möblera och sköta den“. Arrendet för den på detta sätt utvidgade societetshuskomplexen skulle höjas „i den proportion man ansåg att arrendatorn kunde hafva nytta af den ökade hyresfrekvens, han därigenom kunde erhålla“. Förslagställarne anhöllo om att ordningsrätten skulle sammankalla allmän rådhusstämma för val av förstärkta stadsfullmäktige, vilka ju i första hand hade att uttala sig om en fråga, sådan som denna.

Den gjorda framställningen motiverades med följande i densamma inryckta kläm: „Enda sättet att få badinrättningen att bära sig, så att den själf framdeles kan bekosta icke allenast driften utan äfven underhållet, är att få orten allt mer och mer besökt af badgäster och främlingar. Men härtill fordras, att staden gör allt sitt till, för att de besökande icke allenast inom badinrättningen, utan äfven utom densamma måtte kunna påräkna all den bekvämlighet, som vår tid gör anspråk på. Den enskilda företagsamheten har hittills här nog försökt bereda rum för de besökande, men tillsvidare saknar orten ett hotell, helst något så när tidsenligt, där den resande allmänheten i första hand kan få tak öfver hufvudet, tills den hinner skaffa sig logi hos privata personer i staden“.

De fyra rum, som för ändamålet funnos i societetshuset, voro naturligtvis otillräckliga att ens tillnärmelsevis fylla behovet.

Några för ortens framåtskridande intresserade personer hade visserligen ett par år tidigare uppställt det såkallade badhotellet, en lokal med tio rum,²⁾ „men då denna affär såsom icke

¹⁾ Byggnaden skulle resas nere vid stranden, öster om det nuvarande societetshuset.

²⁾ Badhotellet var inrymt i kapten Janssons nuvarande gård vid Norra gatan.

förbunden med restaurationsrörelse och endast öppen under badsäsongen årligen lämnat ett ganska kännbart minus, så var det ganska naturligt, att den inom kort måste upphöra“.

Stadsfullmäktige bordlade ärendet till den 20 därpå följande februari. Vid detta sammanträde nedsattes en kommitté för att förbereda frågan, införskaffa ritning och kostnadsförslag samt uttala sig om sättet att anskaffa de för ändamålet nödiga medlen. Först i början av november blev denna kommitté färdig med sitt arbete. Den 5 november sammankommo förstärkta stadsfullmäktige för att uttala det avgörande ordet. Kommittén hade inlämnat en planritning eller rättare ett utkast till en sådan och därjämte föreslagit, „att en byggnad med till en början 7 rum med eldstäder skulle uppföras i nedre våningen, som skulle byggas af stock med en af bräder gjord öfverbyggnad för sommarrum“. Det var alltså på sätt och vis en tvåvåningsbyggnad, man nu ämnade bygga. För detta ändamål ansågos „25,000, högst 30,000 mark“ åtgå. Denna summa skulle uppnegocieras såsom amorteringslån.

Slutligen må nämnas, att flertalet medlemmar i kommittén tänkt sig den nya byggnaden uppförd i överensstämmelse med förslagsställarnes åsikt nere vid stranden av Slemmern.

Vid den diskussion, som å sammanträdet utspann sig, motsatte sig ingen av de närvarande behovet av ett hotell. Förstärkta stadsfullmäktige beslöt alltså, att på den föreslagna platsen ett sådant skulle oförtövat uppföras. Därjämte bestämdes, att kommunen skulle för ändamålet låna 30,000 mark att amorteras inom 20 år. Drätselkammaren förstärktes att så snart som möjligt hos Hans Kejserliga Majestät anhålla om tillstånd för staden att upptaga nämnda lån. Vidare anmodades kammaren att för byggnaden anskaffa en detaljerad ritning i enlighet med kommitténs utkast och förslag.

Endast med avseende å det ställe, där byggnaden skulle uppföras, hade meningarna något divergerat. En minoritet, företrädd av fabrikören H. A. Fahler, ville placera den på det ställe, där societetshusets bagarstugubyggnad nu stod. I sistnämnt

avseende besvärade sig herr Fahler och hans meningsfränder över förstärkta stadsfullmäktiges nu fattade beslut. Besväret fullföljdes dock icke.

Frågans lösning blev en helt amman än av det senast anförda skulle framgå.

Den 7 december 1899 inlämnades av handlanden Victor Starek, apotekaren C. A. Furstenborg, konsult H. F. Tاملander, handlandene S. G. Ahlfors, J. O. Rothberg och F. Jaatinen till stadsfullmäktige ett nytt förslag, som gick ut på att en rådhuslokal skulle byggas. Den härtills använda rådhuslokalen hade varit inrymd i folkskolehuset. Men nu blevo stadens ämbetsrum behöfliga för skolans räkning. Petitionärerna föreslog, att den blivande rådhuslokalen, som ansågs böra inrymma rådhus, festivitetslokal samt kansli- och arkivrum, skulle byggas såsom en fortsättning av societetshuset i dettas norra ända. Hotellet skulle upptimras, även det, såsom en fortsättning till societetshuset, men i den gamla byggnadens södra ända. Det var således meningen att, såsom också sedermera i själva verket blev fallet, tillbygga tvenne flyglar. Åter blev det emellertid nödvändigt att höra förstärkta stadsfullmäktiges åsikt i saken. Dessa sammanträdde redan den 27 december. De upphävde därvid det tidigare beslutet om hotellbyggnad samt anslöt sig till det nya förslaget. Det tidigare för ändamålet beviljade lånet om 30,000 mark ansågs själfallet icke förslå. Förstärkta fullmäktige anslog nu 40,000 mark till byggnadsarbetet, d. v. s., förutom de tidigare nämnda 30,000, ytterligare 10,000. Den sistnämnda summan fanns för övrigt redan på sätt och vis disponibel. Ty den hade tidigare av staden beviljats för uppförande av ett brandlöder jämte torn. Nu skulle penningarna i stället användas för de blivande tillbyggnaderna. Brandverkets mest trängande behov skulle tillgodoses sålunda, att ett primitivt brandlöder skulle inrättas på societetshustomten. Summan var i alla fall, såsom vi skola se, alldeles för liten.

Vid sammanträdet den 27 december nedsattes en byggnadskommitté med uppdrag att utarbeta noggranna ritningar samt

övriga nödiga förslag. Medlemmar i denna kommitté blevo handlanden, sjökaptanen J. E. Sundström, byggmästaren D. Öfverström, gårdsägaren J. Lundgren, apotekaren C. A. Furstenborg och drätselkammarens ordförande, tulluppsyningsman H. C. Wikman. De förberedande arbetena gingo denna gång mycket raskt undan. Redan i medlet av januari 1900 hade de kommittéerade sitt förslag färdigt, och den 20 i samma månad behandlade stadsfullmäktige frågan. I huvudsak godkändes det inlämnade förslaget, som bland annat innehöll, att tvenne flyglar, den ena avsedd för ämbetsrum och festivitetslokal, den andra för hotell, på samma sätt som tidigare hos stadsfullmäktige föreslagits, skulle tillbyggas; att under hotellbyggnaden skulle inredas varmrums för stadens brandredskap och att detta förvaringsrum skulle förses med tvenne inkörsportar; att i källaren under kansli- och arkivrummen skulle inrättas lokaler för häkte — 4 rum — samt ett rum för „bondkrogen“. Gästgiverihållningen ansåg kommittén böra „lämnas i entreprenad och placeras hos någon lämplig arrendator i staden“. Stadsfullmäktige gjorde endast smärre ändringar i kommitténs förslag.

Byggnadsarbetet vidtog genast och fortgick snabbt. Under året 1900 hade på societetshustomten blivit uppförda samtliga föreslagna byggnader:

- 1:o hotellbyggnaden jämte i dess grundvåning tvättstuga, drängkammare och hållstuga samt ett varmt brandluder;
- 2:o rådstugubyggnaden samt i dess grundval stadshäkte ävensom för restaurationens räkning tvenne „krogkällare“ och kallskänk.

Den senare byggnaden var ännu vid ingången av år 1901 ej fullt färdig, men blev det efter någon månads förlopp.

Ritningarna till de byggnader, som nu uppförts, voro gjorda av länearkitekten Helge Rancken. Såsom arbetsledare hade byggmästaren D. Öfverström funktionerat. Denne hade därvid biträts av timmermannen J. E. Nordin.¹⁾

¹⁾ För att bereda rum åt rådhusflygeln såg man sig tvungen att nedriva den gamla bagarstugubyggnaden.

Societetshusets nybyggnader blevo för staden oerhört dyra, i förhållande till vad de ursprungligen beräknats komma att kosta.

Inalles hade under år 1900 utbetalats 60,804 mark 14 penni. Dessutom funnos vid årets utgång obetalda räkningar för c. 6,000 mark. Ännu under följande år kosta nybyggnaderna staden åtskilligt. Emedan utgiftsposterna för societetshuset rätt ofta, utan att därom särskilt i räkningarna anmärkes, äro sammanblandade med övriga utgifter, som stadskassan under åren

Rådhus- och societetshusbyggnaden.

1900—1901 måst vidkännas, blir det numera omöjligt att noggrant fixera den summa, som föll enbart på societetshusets andel.

Med säkerhet kan dock påstås, att detta belopp översteg 80,000 mark.

Huru litet man i Mariehamn vid den tiden förstod sig på att uppgöra kostnadsförslag och beräkna utgifterna för sina byggnadsföretag, framgår med all önskvärd tydlighet bland annat även därav, att drätselkammaren ännu så sent som den 27 aug. 1900 hade beräknat kostnaderna till endast 48,276 mark 15 penni.

År 1861 uppfördes vid Västra hamnen invid stranden ett litet packhus. Enligt foundationsbrevets bestämmelse byggdes detta av statsverket. Vi kunna bilda oss en ungefärlig föreställning om dess anspråkslösa utseende, då vi erfara, att handlanden N. Sittkoff, då bosatt i Ämås by av Finströms socken, vid

entreprenadauktion åtagit sig att uppföra både packhuset i fråga och därjämte en 13 alnar lång och 10 1/2 alnar bred bro därinvärd för sammanlagt endast 600 rubel.

Den 29 december 1888 anhåller emellertid tullkammaren, som icke längre kommer tillrätta med det gamla packhuset, att detta måtte utvidgas eller — ännu hellre — att ett nytt måtte byggas. Denna gång är det staden, som saken angår. Stadsmyndigheterna vidtaga åtgärd för införskaffande av ritning och kostnadsförslag. Den 10 april 1889 har frågan fortskridit så långt, att man nu anser sig kunna besluta om uppförandet av ett nytt packhus. Plats för detsamma utses vid södra ändan av den då som bäst under förstoring varande bron under Hamntorget invärd Västra hamnen. Kostnadsförslaget stiger till 4,400 mark.

Senatens bifall måste dock utverkas, innan byggnadsarbetet kunde vidtaga. Detta överhettliga medgivande erhöles den 27 februari 1890.

Man fick likväl i tid klart för sig, att varken tullverket eller stadens trafikanter kunde tillbörligen betjänas med en packhusbyggnad av nu föreslagna dimensioner.

Frågan tages ånyo upp till diskussion. Den 20 mars 1895 besluta stadsfullmäktige i förstärkt antal att bygga ett rymligt och tidsenligt packhus av sten. Man skrider genast till verket. Ritningen uppgöres av arkitekten Lars Sonck. År 1896 är det nya packhuset färdigt.

Det hade kostat staden c. 14,000 mark.

Redan år 1891, den 2 april, beslöt stadsfullmäktige att invärd Västra hamnen uppföra ett litet varuskjul, kombinerat med väntrum.

Den lilla träbyggnad, som inrymmer de båda lokalerna, tillfredsställer dock icke mer ens de billigaste anspråk på tidsenlighet. Frågan om byggandet av ett nytt varuskjul har också nu redan en längre tid utgjort föremål för stadens livliga intresse.

År 1875 väcktes fråga om att för den 2-klassiga elementarskolans räkning uppföra ett eget hus. Staten, som saken när-

mast angick, utbjöd arbetet på entreprenad. Handlanden N. Sittkoff åtog sig detsamma för en summa, stor 16,000 mark.

År 1876 blev skolhuset, en enkel träbyggnad, inrymmande några få rum, färdigt.

Med tiden befanns den 2-klassiga elementarskolan icke längre motsvara Ålands bildningsanspråk. Läroanstalten utvidgades efter hand. Och i samma mån gjorde sig även behovet av en större skollokal allt mer gällande. I början av detta århundrade uppförde statsverket åt skolan, nu 5-klassig, ett vackert stenhus. Detta inbegrips till sitt ändamål den 1 september 1903.

Den 8 oktober 1881 beslöt stadsfullmäktige uppföra egen lokal åt folkskolan. Den 1 december samma år uppdrogs åt en kommitté att låta utarbeta ritning samt uppgöra kostnadsförslag till denna byggnad. Den 2 augusti 1882 utsågs tomt för folkskolehuset (n:o 3 i 3:dje kvarteret, stadsdelen B). År 1883 vidtog byggnadsarbetet. År 1884, den 1 september, begynte folkskolan i Mariehamn sin verksamhet i den nya lokalen.

Huset hade kostat c. 40,000 mark.

Snart visar sig emellertid byggnaden vara för trång. Den 16 september 1895 besluta förstärkta stadsfullmäktige att på västra sidan av folkskoletomten uppföra ytterligare en byggnad för skolans räkning. För detta ändamål upplånas 20,000 mark. Grunden lägges i april 1896, och huset är färdigt i slutet av oktober samma år.

I sammanhang med redogörelsen för skolorna och kyrkan i Mariehamn skola vi detaljerat utveckla frågan om skolbyggnadernas tillkomst.

Det ligger i sakens natur, att badorten Mariehamn i sin historia egnar ett särskilt kapitel åt badinrättningen, dess tillkomst och utveckling. I det kapitlet skall utförligt redogöras för de ståtliga och vackra byggnader, som under årens lopp tillkommit för badanstaltens räkning. Så mycket må dock redan i detta sammanhang nämnas, att byggnadsarbetet begynte år 1887 och att badhuset försommaren 1889 ansågs vara i det allra närmaste fulländat. Det öppnades den 20 juni samma år

första gången för badgäster. Emellertid visade det sig, att nya tillbyggnader måste uppföras. Först år 1896 kan man anse att badhuskomplexen är fullt färdig. Den hade då kostat c. 250,000 mark.

Det i modern stil uppförda badhotellet byggdes av ett aktiebolag år 1900.¹⁾ Ritningarna voro gjorda av arkitekten Lars Sonck. Arbetet hade utförts av Sörnäs snickeriaktiebolag. Byggnaden kostade c. 56,000 mark.

Mot slutet av 1880-talet anhöll föreståndaren för Mariehamns navigationsskola, assessor Abraham Öhberg hos regeringen om anslag för uppbyggande av ett observationstorn av trä för nyssnämnda läroanstalts räkning. Nödiga medel anvisades av senaten. Den 28 januari 1888 upplät staden på berget öster om navigationsskolan i södra delen av staden mark för detta ändamål. I juli 1890 var tornet färdigt.

Länge hade behovet av ett epidemisjukhus visat sig för staden högst kännbart.

Den 22 juni år 1900 beslöto förstärkta stadsfullmäktige på framställning av drätselkammaren och hälsovårdsnämnden att åt Sörnäs snickeriaktiebolag överlämna uppförandet av ett sådant. Sjukhuset skulle byggas på stadens södra utmark öster om vägen, som leder till Ytternäs. Ett lån, stort 11,000 mark, skulle för ändamålet upptagas.

Den 14 augusti nyssanförda år uppdrogo stadsfullmäktige åt drätselkammaren att låta nedriva bagarstugubyggnaden på societetshusgården samt köra virket till den för epidemisjukhuset bestämda platsen. Av detta virke skulle byggnaden uppföras. Emellertid åtog sig Sörnäs snickeriaktiebolag icke arbetet. Drätselkammaren och hälsovårdsnämnden fingo då i uppdrag att gemensamt och i samråd med byggmästarne K. Berghlund och D. Öfverström närmare bestämma om bygget.

Huset uppfördes av byggmästaren K. Ohlsson efter ritning av byggmästaren F. Gessler. I februari 1901 var det färdigt.

¹⁾ Badhotellet i Mariehamn är uppfört av cocolit och torde vara det första av detta slags material byggda böningshuset i Finland.

Den ursprungligen för byggnadsarbetet anslagna summan hade icke varit tillräcklig. Den överskreds med c. 5,000 mark.

Under årens lopp hava en mängd brobyggnadsarbeten givetvis befunnits nödvändiga för staden.

Enligt fundationsbrevet skulle staten bekosta „för handeln och sjöfarten nödiga byggnader s. s. landningsbryggor och kölhavningsplatser“. År 1861 lät statsverket därför „vid stadens västra eller skeppshamn“ uppföra „en i vattenlinien 13 alnar lång samt 10 $\frac{1}{4}$ alnar bred landningsbrygga“.

År 1865 byggde handlandena N. Sittkoff, S. G. Ahlfors, H. F. Tamelander och Alexej Hämäläinen på eget bevåg „utan sökt och meddeladt särskildt förordnande om bryggans beskaffenhet och beloppet af kostnaden för densamma“ en landningsbrygga i stadens Östra hamn. Den kostade 2,270 mark. I denna summa deltog N. Sittkoff med hälften. A. Hämäläinen betalade en fjärdedel och S. G. Ahlfors samt H. F. Tamelander gemensamt återstående fjärdedel. De fyra handelsmännen anhöll emellertid „i stöd af 11 § i det för staden utfärdade nådiga fundationsbrevet af den 20 februari 1861“ att få av allmänna medel uppbära beloppet. Vid föredragning inför finansexpeditionen beviljades detta den 21 mars 1866.

Den tidigare omnämnda lilla bryggan i Västra hamnen visade sig ganska snart otillräcklig. Den avsåg för övrigt också endast avhjälpandet „af de mindre behofven, som i förstone kunde uppkomma“. Den 17 januari 1869 skrev stadens ordningsman, Fr. Scheffer, till guvernören bl. a. följande: „Alldenstund Mariehamn i sin egenskap af ut- och nödhamn vid en punkt, där tvenne haf, Östersjön och Ålands haf, förena hvarandra, årligen blifvit af sjöfarande egnad allt större uppmärksamhet samt anspråket på för sjöfarten nödiga inrättningar i hamnen följaktligen uti samma förhållande ökats, motsvarar omförmälda lilla brygga, vid hvilken *ej ens mindre sortens ångbåtar* under måttlig sjögång kunna förtöjas, numera alldeles icke de rättmätiga anspråk, som sättas på hamnar af den större betydelse för sjöfarten, som Mariehamn ovedersägligen äger“.

Scheffer anhåller därför, att guvernören måtte „gå i författning därom, att icke allenast för kölhalningen nödiga inrättningar, utan äfven för lastens lossande och inlastande erforderliga lastkajer kunde“, i stöd av fundationsbrevet, „varda på kronans bekostnad uppförda vid stadens Västra hamn“, isynnerhet som „stadens enskilda penningetillgångar icke ens i någon mån kunna därtill användas för de många andra betydliga utgifter staden har att bestrida, bl. a. till det blifvande gästgifveriet“.

Guvernören finner Scheffers anhållan beaktansvärd samt frambefordrar mariehamnarnes önskningsmål till senaten, där han förordar suppliken.

Den 24 juli 1869 beviljade senaten ett anslag, stort 4,600 mark, „för uppförandet af tvenne loss- och lastningsbryggor i Mariehamn“. I februari 1870 påbegyntes i Västra hamnen dessa brobyggnader. Men arbetet fortgick långsamt. Vid den förut befintliga bryggan tillbyggdes en ungefär dubbelt så stor brygga som den förutvarande. Och ett stycke norr om denna uppfördes en annan brygga för enahanda ändamål. Vattendjupet vid den sistnämnda bryggans yttre sida utgjorde 15 fot. Först år 1872 voro de båda ifrågavarande bryggorna jämte krängningsbron färdiga. Nämnda år, den 25 juli, avsynades de av arkitekten C. J. Heideken och godkändes.

Det av kronan beviljade anslaget hade likväl icke räckt till. Staden måste till kölhalningsbryggans¹⁾ förfärdigande av sina egna medel tillskjuta 1,549 mark.

År 1880, den 29 december, anslog staden 1,000 mark för anläggning av en barlastplats nedan om Hamntorget. Den 29 december följande år höjdes detta anslag till 1,500 mark. Ingen-ting tillgjordes dock på länge. Men den 30 december 1885 bestämdes omsider, att i stället för den nyssnämnda barlastplatsen en kaj skulle byggas. Detta beslut sattes ock i verket. Den ökade ångbåtstrafiken krävde emellertid, att frågan redan år 1888 måste tagas upp ånyo. Den 29 december sistsagda år be-

¹⁾ Kölhalningsbryggan hade byggts ett litet stycke söder om de övriga bryggorna i Västra hamnen.

slöt staden att ytterligare tillbygga bryggan under Hamntorget. Åt drätselkammaren uppdrogs att under följande kalenderår verkställa den föreslagna tillbyggnaden. Kostnaderna för detta arbete stego, då det var färdigt, till c. 2,300 mark.

Slutligen må i detta sammanhang nämnas, att våren 1870 en bro byggdes mellan staden och Algrundet eller den s. k. Lilla holmen. Virket till denna bro erhöles från stadens skog. Men stadsbor bekostade arbetet i övrigt.

Även i Östra hamnen gjorde sig med tiden behovet av goda bryggor starkt gällande.

Vid allmänt sammanträde den 18 april 1876 gavs åt assessorn Abraham Öhberg, handlanden N. Sittkoff och byggmästaren K. Aug. Lindeman, navigationsskoleläraren J. E. Nyberg och lotsältermannen J. Sjöblom i uppdrag att utse lämplig plats för en loss- och lastningsbrygga i Östra hamnen. Dessa herrar avgåvo den 19 januari 1876 ett betänkande, som, ehuru de däri framförda synpunkterna icke vunno beaktande hos dem, för vilka de voro avsedda, dock för framtidens Mariehamn skall vara av stort intresse och åt den generation, som följer efter oss, lämna anvisningar, värda att tagas vara på.

De kommitterade framhöllo såsom sin åsikt, „att någon lämpligare plats för en dylik anläggning icke fanns att tillgå än från nordligaste udden af Algrundet“. Till nämnda udde borde från stadssidan en bro byggas. Enligt kommitténs förmenande „skulle denna bro, helst af sten med en eller tvenne öppningar, taga sin början omkring 117 fot norr om den till Algrundet ledande brons västligaste ända, gå öfver grundet, som ligger emellan — om man så kan säga — fasta landet och Algrundet samt sluta vid nordligaste ändan af sistnämnda ställe, hvarifrån den egentliga loss- och lastningsbryggan skulle taga början och gå i ungefär ostnordost riktning samt byggas af träd på kistor. Längden af brobyggnaden från fastlandet till Algrundet skulle uppgå i det närmaste till 500 fot och från senast nämnda ställe till 10 fots djup 325 och till 11 fots djup 378 fot, räknadt vid ungefärligt sommarvattenstånd“.

De kommitterades förslag godkändes icke. Frågan måste för den gången förfalla. Men på grund av den hastigt skeende uppgrundningen vid den nuvarande bryggan i Östra hamnen skall väl staden förr eller senare vara tvungen att se sig om efter en brygga vid djupare vatten i denna hamn.

* * *

Inom gränserna för Mariehamns stadsplan har i alla tider, en kännbar brist på gott dricksvatten varit rådande. De allra flesta gårdsägare ha visserligen på sina tomter brunnar. Men vattnet i dessa är mer eller mindre kalkhaltigt, i en del ganska orent. Dessutom hava dessa brunnar benägenhet att under regnfattiga somrar uttorka.

Dricksvatten har tidtals hämtats ända från Ytternäs. Särskilt må nämnas, att stadens apotekare, läskdrycksfabrikanter och ölbryggare sett sig tvungna att från en givande källa inom sistnämnda bys område låta forsla allt det vatten, de för sina respektive näringars drivande behöft. Så sker ännu i dag.

Å allmänt möte den 16 juli 1873 klagade stadsborna över „oerhörd vattenbrist“. Vid detta tillfälle beslöts enhälligt, „att med snaraste skulle förfärdigas en brunn, byggd af sten, med pumpinrättning och öfverbyggd“. Åt handlandena S. G. Ahlfors, C. J. Ingman och A. Hämäläinen samt svarvaremästaren, sedermera handlanden Isak Rostén uppdrogs att utse plats för brunnen samt att låta verkställa arbetet. Den nämnda kommittén begynte gräva brunnen på Handelstorget. Men experimentet misslyckades, ty marken var alltför lös. Gropen var redan 12 alnar djup, då den måste igenfyllas. Detta försök kostade staden 600 mark. Och därmed lämnades för en tid framåt hela planen åt sitt öde.

Senare har staden i själva verket återupptagit frågan. Under årens lopp har kommunen låtit gräva och öfverbygga sju brunnar, av dessa tre med pumpinrättning. Av dessa brunnar innehålla dock endast tvenne gott vatten.

* * *

På Mariehamns gator var det länge under den mörka tiden av dygnet rätt svårt att taga sig fram. Under de 18 första åren av stadens tillvara funnos inga lyktor, vilka för vandraren skulle lyst upp gatorna. Men år 1879 om hösten gjordes början till åvägabringandet av gatubelysning. De första ansatserna voro dock rätt anspråkslösa. Ty endast fyra lyktor anskaffades detta år.

I budgetförslaget, som den 31 december 1878 godkändes att gälla följande år, läses denna passus: „Till belysning af stadens å Södra esplanadgatan och Handelstorget varande tre broar äfvensom bron vid Östra hamnen medelst en lykta å hvarje ställe under mörka aftnar, med iakttagande likväl, att berörda hamnbro, endast då någon ångbåt där ligger förtöjd, behöfver belysas, anslogos 300 mark“.

Redaktören för den i Mariehamn sistnämnda år utgivna handskrivna tidningen Mariehamnsbladet omnämner i följande humoristiska ordalag evenemanget med gatubelysningen. „Den 20 september tändes för första gången de fyra till staden anskaffade första gatulyktorna. Den goda staden Heinola har nu existerat i hundraett år, och oss veterligen ha de där ingen annan upplysning på stadens gator än en och annan vandrande 'skolperuk' med sin handlykta. Redan senaste höst gjordes här försök i smått att upplysa staden, men det misslyckades. Det var handelsman Rob. Mattson, som tänkte tända en lykta framför sin butik och sedan låta den brinna hvar kväll. Den tändes ganska riktigt, men brann ner och smälte upp redan första afton“.

Mycken nytta åstadkommo självfallet icke de fyra lyktorna. Men kostsamma blevo de icke heller. Anslaget för gatubelysningen beräknades för år 1880 till endast 150 mark.

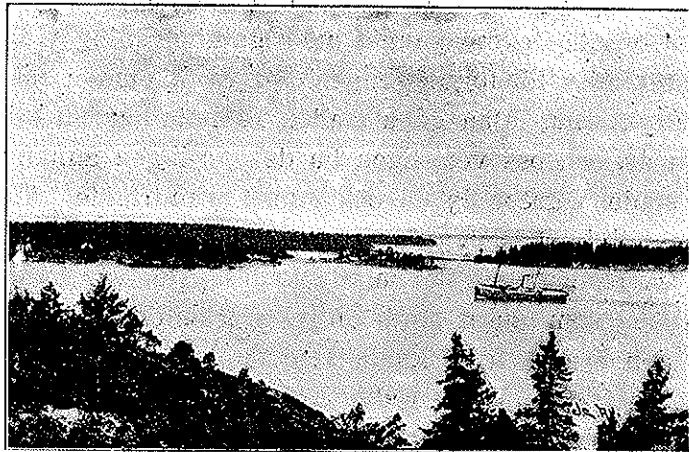
Länge räckte det, innan belysningen blev något så när effektiv. Lyktornas antal ökades emellertid efter hand om också endast småningom. År 1880 inköpas tvenne lyktor, år 1881 tvenne och år 1882 likaledes tvenne. I början av 1880-talet begynner man inse, att hamnarna äro i behov av god belysning. Hösten 1883 placeras en andra lykta i Östra hamnen och följande höst tvenne i Västra. Och så går det undan för undan.

År 1908 hade petroleumlyktornas antal stigit till 52. Gatubelysningen kostade då staden i det närmaste 4,000 mark.

De osande och rykande petroleumlyktorna tillfredsställa dock icke i längden. Vintern 1908 experimenterar man med ett antal moderna „Aladin“- och „Lux-lampor“. De lysa bra. Men olägenheterna vid deras skötsel äro stora, och de anses med tiden bliva staden alltför dyra.

Följande år inrättas på orten ett elektricitetsverk, sedan stadsfullmäktige den 25 aug. 1908 bifallit till redaktören Julius Sundbloms gjorda ansökning om koncession för anläggning av ett sådant. Denna koncession har senare överlåtits åt Aktiebolaget Mariehamns Elektricitetsverk.

Därmed erhåller staden fullständig elektrisk belysning vid gator, hamnar och torg.

Vy från Lotsberget invid Mariehamn.

Få äro i Finland de städer, vilka i avseende å en fager natur kunna tävla med Mariehamn. I väster havet i väldigt majestät, i öster täcka, leende skärgårdsvyer, i söder och norr skogar och berg i växling, inne i den lilla staden skuggande trädgrupper och lummiga, av naturen danade esplanader, vad kan man mer begära!

Mariehamnarne ha därför icke heller behöft nedlägga synnerliga kostnader på anläggning av parker och promenader.

På stadens äldsta plankarta var öster om Parkgatan den vid Slemmern belägna, med lummiga alar och björkar bevuxna äng, där nu det s. k. Hästbetet är ingärdat, reserverad för en blivande park. Stadens första invånare umgingos också med planer att förverkliga denna tanke. Ett aktiebolag, bestående av

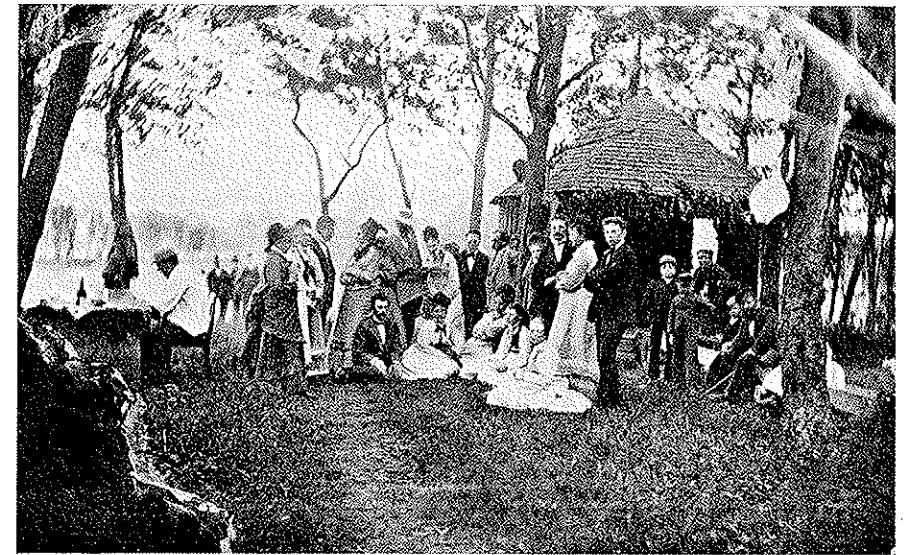

Bild av kägelbanan mot slutet av 1860-talet.

handlandena S. G. Ahlfors, N. Sittkoff, H. F. Tamelander, tullförvaltaren M. Calenius, agronomen R. Chydenius m. fl., uppförde här våren 1863 en kägelbana. Denna existerade några år. Och stadens familjer samlades stundom i vackra vår- och sommarkvällar där till små kafferep och picknicker. Men intresset svalnade småningom. Snart utövade platsen icke mer någon dragningskraft. Den lämnades åt sitt öde. Nu är den stadens hästhage.

Skild från stadens östra strand endast genom ett smalt och grunt sund ligger en liten, men lummig och täck holme. I äldre tider benämndes den Algrundet; nu känner man i Mariehamn knappt till något annat namn för densamma än „Lilla holmen“.¹⁾

¹⁾ Jfr sid. 127.

Vid tiden för Mariehamns grundläggning utgjorde Algrundet ett enda, nästan ogenomträngligt enrissnår, ur vilket här och var en tall, en rönn, en al höjde sina kronor. Men utsikten från Algrundets östra strandremsa var förtjusande. Ty där fannade blicken den vackra Slemmern med de många segelbåtarna, vilka sommartid i alla riktningar ilade över viken fram och åter.

Icke många år hunno heller förflyta, innan stadsborna begynte tänka på att här anlägga en promenad. Och tanken blev snart omsatt i handling. Handlandena S. G. Ahlfors och H. F. Tamelander, tullförvaltaren M. Calenius och agronomen R. Chydenius tillkommer i främsta rummet förtjänsten även av detta initiativ. På lediga stunder rödjade dessa fyra herrar buskarna, bröto sten, anlade gångstigar och planterade träd. Detta skedde mot slutet av 1860-talet.

Ansträngningarna kröntes med framgång. Algrundet vart till en liten täck idyll, dit stadsborna gärna vackra sommar-eftermiddagar drogo sig undan med kaffepanna, handarbete och lektyr. År 1870 byggdes, såsom redan tidigare nämnts, en bro ut till den lilla holmen. År 1873 om våren uppförde de nyssnämnda herrarna, som nu bildat ett bolag, till vilket även ett antal övriga stadsbor anslutit sig, ett simhus vid Algrundet. Detta simhus var rätt rymligt och komfortabelt. Dess uppförande hade kostat bolaget — „simhusbolaget“ som det numera kallade sig — 1,600 mark. Bolaget, vars första „verkställande direktör“ var navigationsskoleföreståndaren, sedermera assessorn Abraham Öhberg, existerar ännu.

Den 23 dec. 1878 besluta stadens borgerskap och gårdsägare, att den kassa, som av dem i tiden bildats „för bekostande af deras gemensamma utgifter“ och som nu ej mer ansågs för sitt ursprungliga ändamål behöflig, „skulle öfverlämnas till det bolag, som har vården om Algrundet, till bekostande af ett ordnadt och värdadt skick åt denna staden tillhöriga holme“. Summan var nog icke stor. Några exakta siffror ha visserligen icke stått oss till buds. Men sannolikt steg den icke högre än till

ett par hundra mark. Borgerskapets beslut ådagalade emellertid, att intresset för holmen var livligt nog.

År 1881, den 29 december, beslöt staden att själv övertaga underhållet av Algrundet. Simhuset förblev i det nyssnämnda bolagets ägo.

Bild av Algrundet eller Lilla holmen på 1870-talet.

Redan föregående år hade staden visat ett gryende intresse för planteringar. Detta år planterades nämligen några träd vid foten av berget invid Handelstorget. Staden hade för detta ändamål anslagit 200 mark. Tyvärr misslyckades försöket. Av de då planterade träden hava endast några få hållit ut till våra dagar. De flesta hava vissnat och förtorkat.

Emellertid har det ovannämnda berget numera helt och hållet förändrat karaktär. Staden har låtit fylla skrevorna och jämna slutningen, som vettar mot Handelstorget. En saftig och mjuk, ögat smekande gräsmatta täcker nu sommartid denna slutning.

År 1881 vaknar tanken att i esplanaden anordna en promenad. Den 29 december s. å. anslås 200 mark för ändamålet. Tyvärr tillgjordes dock under flere följande år intet. År 1885 försökte man åter rycka upp sig. Men intresset var av kort livaktighet. Ett resultat gav emellertid anslaget: några träd planterades längs Esplanadgatan.

År 1887 tillsättes på förslag av navigationsskoleföreståndaren Abraham Öhberg en „planteringskommitté“, vilken får till uppgift att leda och övervaka samtliga arbeten vid stadens park- och trädgårdsanläggningar. Under uppsikt av denna planteringskommitté, som — ehuru naturligtvis med andra medlemmar nä än då — fortsättningsvis existerar, hava samtliga esplanader och parker i staden planerats.

Mariehamns esplanader höra till de allra vackraste av sitt slag i vårt land. Planteringskommitténs medlemmar hava i de flesta fall utgått från den riktiga uppfattningen, att naturen i sitt ursprungliga skick så vitt möjligt bör respekteras och bevaras. Sekelgamla björkar, alar och tallar växa därför här, såsom en gång väder och vind utsatt dem i marken, växa ostört och utan att människohand våldfört sig på desamma.

Under en kortare tid i början av 1900-talet gjorde sig emellertid en annan smakriktning gällande inom kommittén. Här och var i esplanaderna planterades i snörräta rader lindar. Dessa hava under årens lopp vuxit upp till rätt lummiga och stora träd. Det kan icke hjälpas, att de nu genom sina regelbundna linjer verka störande i sin omgivning av konstlad och vacker natur.

I detta sammanhang må slutligen nämnas, att assessor Abraham Öhberg år 1895 på egen bekostnad lät spränga genom berget i Badhusparken en smal och slingrande pittoresk och romantisk promenadväg. „Öhberg'ska vägen“ är en av parkens sevärdheter.

Bild av esplanaden.

Hamnarna.

Mariehamn har tvenne hamnar. Den västra är en av Finlands allra yppersta. Sällan, och då endast för en mycket kort tid, tillfrysar den. Djup är den, så att de största fartyg med lätthet kunna löpa in i densamma. Skyddad är den även för stormarna. Och så rymlig är den, att den utan svårighet skulle kunna mottaga Ålands hela stora handelsflotta.

Den östra hamnen är på långt när icke så djup som den västra, men äger dock tillräcklig vattenmängd för de mindre skärgårdsångare, jakter och galeaser, som anlöpa densamma.

Till dess Lemströms kanal i början av 1880-talet blivit grävd, var trafiken på stadens östra hamn ganska liten. Det c. 214 meter breda näset Lemström lade nämligen stora hinder i vägen för anlöpande av Mariehamn. Ty för att ifrån Lumparfjärden komma till Mariehamn — i våra dagar ett avstånd av endast c. 10 kilometer segelled — måste man, förrän kanalen fanns, göra en 60 à 70 kilometer lång omväg genom Ängösund och förbi Ledsunds fyrbåk söderom Åland. Detta hade till följd, att passagerarbåtarna från Åbo föredrogo att stanna vid Färjsundet i Godby framför att göra den långa kroken till Mariehamn. Förhållandena härutinnan ställde sig naturligtvis helt annorlunda, då kanalen blivit grävd. En stor del av all åländsk skärgårdstrafik är nu dragen till Östra hamnen i Mariehamn.

Under de första åren av stadens tillvara hade man icke klart för sig, vad som egentligen hörde till stadens västra hamnområde. Tvister härom förekomma då och då mellan fartygsbefälhavarna å den ena sidan och den person, som omhänderhar uppbörden av hamnpenningarna å den andra. Saken är föremål för rättslig behandling och hänskjutes omsider till guvernören för att genom dennes åtgärd bringas till slutligt avgörande.

Den 15 april 1868 anmäler ordningsman Scheffer hos länets hövding om detta missförhållande. Skrivelsen är rätt intressant och belyser väl „hamnfrågan“ i Mariehamn i slutet

av 1860-talet. Scheffer skriver bland annat: „Somliga skeppare anse, att stadens västra hamn bildas blott af den obetydliga vattengata, som utgör Mariehamns fiskevatten under dess land, andra mena och medgifva ett något vidsträcktare omfång för hamnen, utan att dock vilja i likhet med ett tredje parti samt undertecknad jämte stadens borgerskap anse såsom hamn *den vattensträckning, hvilken tager sin början innant för Langnös skärs*¹⁾ *södra udde, hvarest seglaren sedan har fullkomligt skydd mot öppen sjö, och fortlöper emellan denna samt Gräggersö holme och Möckelö byalandet i väster ävensom Ytternäs bys, Mariehamns och Sviby bys stränder i öster*“.

Visserligen hade vid avgörandet av ett mål angående denna fråga Lemlands häradsrätt givit den av staden förfäktade uppfattningen rätt. Men Scheffer anholder i alla fall, det guvernören trots rättsfallet ville vidtaga åtgärd därhän, „att båda hamnarna blefve högförverhetligen till sina områden närmare bestämda“.

Och guvernörsämbetet gör omedelbart saken till föremål för undersökning. I dess utslag av den 15 september 1868 bestämmes, att

a) „*Västra hamnen omfattar allt det vatten, som begränsas i väster af Langnäs skär, Gräggersö och Möckelö holmar samt i öster af Svinsö holme, Ytternäs och Mariehamns landområden*“; ävensom att

b) „*Östra hamnen utgöres af allt det Mariehamns stad underlagda vatten å denna sida*“.

Med detta utslag voro emellertid icke strandägarne på landet nöjda. En långvarig process uppstod mellan Jomala prästgård²⁾ samt Möckelö och Ytternäs byamän, kärande, och staden Mariehamn, svarande, angående diverse ersättningsanspråk, som de förra framställt med anledning av det dem härtills tillhöriga vattnet i Västra hamnen. I denna rättegång föll senatens dom

¹⁾ Detta namn stavas i de gamla handlingarna på olika sätt. Riktigast bör det väl skrivas: *Lagnö skär*.

²⁾ Gräggersö eller, rättare, Gregersö tillhör Jomala prästgård.

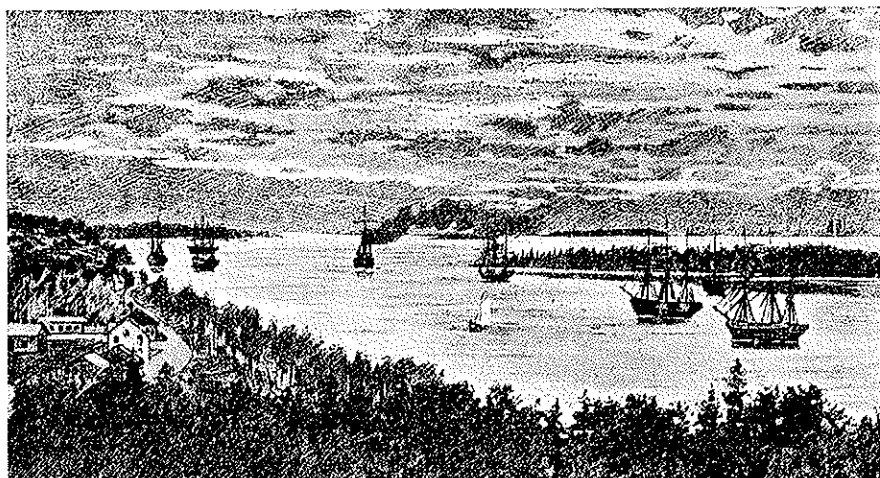
den 28 oktober 1880. Däri fastställdes, att staden, ifall den fortfarande såsom sin hamn ville begagna ifrågavarande vattenområde och därför uppbära hamnumgälder, skulle söka utverka bestämmande i laga ordning av lösen för den skada fiskevatensägarna ansågos lida, och skulle staden från tiden från och med 1869 till och med 1877 årligen erlagga till en var av hemmansägarna i Möckelö by 50 mark.

Redan den 12 juni 1878 hade stadsborna beslutit tillösa åt Mariehamn den del av Västra hamnens vatten, som tillhörde Möckelö, Ytternäs och prästgården i Jomala. Den 27 juli 1881 ingick stadens ombud till guvernören och begärde, att staden skulle få exproprieras det vattenområde, som guvernören genom utslag av den 15 september 1868 bestämt att skulle tilläggas stadens Västra hamn. Den 23 och 24 maj 1882 verkställde lantmätaren Axel Olivier Nordlund syn och värdering å Möckelö och Ytternäs byars samt prästgårdens fiskevatten, som lagts under Västra hamnen. Den 27 februari 1884 meddelades guvernörens utslag, att staden fick exproprieras ifrågavarande vatten. Den 17 december 1885 fastställde senaten detta utslag.

Mot en ersättning av 500 mark åt vardera, avstodo den 25 april 1887 båda bönderna i Ytternäs till staden såsom hamn för fartyg sitt fiskevatten i Västra hamnen. De förbehöllo sig dock rättigheten att i sitt ägande vatten få idka fiske, vare sig sådant kunde ske utan inskränkning i vattnet såsom hamn betraktat. Kontraktet härom undertecknades den 12 juni 1889. Möckelöbönderna tillförsäkrades enligt häradsrättens i Jomala utslag den 26 november 1890, fastställt av hovrätten den 10 augusti 1891 och av senaten den 14 maj 1892, 1,500 mark var för det av denna by avträdde vattnet.

Den 19 oktober 1892 beslöt borgerskapet att hos staten anhölla om att till staden återbetalades expropriationskostnaderna för Västra hamnen. Våren 1895 ersatte statsverket med 14,800 mark staden för dessa kostnader. Häri inbegreps icke lösen för det prästgården tillhöriga vattnet i Västra hamnen. Ty frågan om detta var ännu ej utredd.

Den 30 juni 1896 uppdrogo stadsfullmäktige åt en för ändamålet nedsatt kommitté „att med kyrkoherden i Jomala eller å ort, som vederbör“, underhandla om expropriation för stadens räkning av nämnda vattenområde. Sedan denna kommitté fullgjort sitt arbete, anmodades drätselkammaren den 4 augusti sista sagda år att i expropriationslösen för ifrågavarande vatten ut-

Utsikt över inloppet till Västra hamnen.

betala det av vederbörande myndighet „fixerade beloppet, stort 2,000 mark, samt att sedermera ansöka om utbrytning och kartläggning af kyrkoherdeboställets i Jomala samt Möckelö och Yternäs byars inlösta fiskevatten i stadens Västra hamn“.

Åren 1897 och 1898 verkställde vicelantmätaren A. W. Schönberg den i anledning härav nödiga rågångsförrättningen. Den vid detta tillfälle uppgjorda kartan över Västra hamnen fastställdes till efterrättelse den 25 oktober 1899 vid lagtima tinget i Jomala sockens och Mariehamns stads tingslag.

Enligt denna karta åtföljer hamnens östra gränslinje stadslandet söderut till Lilla Lökskär, går över denna holme till det under Kastelholms kungsgård lydande Svinölandet, löper längs detta ett stycke, tager därpå nordvästlig riktning och drages till Lagnö skärs södra udde, följer slutligen i nordlig riktning

östra kuststranden av Lagnö skär, Gregersö och Möckelölandet och utdrages norrut ända till Sviiby bys ägor.

Vattendjupet i Västra hamnen varierar mellan 9 och 11 famnar. Bottnen utgöres av lera.

De förnämsta farlederna från Västra hamnen äro:

1:o) den, som förbi Kobba klintar leder ut till havs;

2:o) den, som förbi Rödhamn och Degerby leder till Åbo skärgård;

3:o) det s. k. Västra faret, som, i rak, västlig riktning norr om Resningarna för ut till Ålands hav.

Östra hamnen omfattar, såsom tidigare nämnts, „allt det Mariehamns stad underlagda vatten å denna sida“. Härifrån gå över Slemmern och vidare genom Lemströms kanal samt Lumparen ett far norrut till Bottenhavet och ett annat österut till Åbo skärgård.

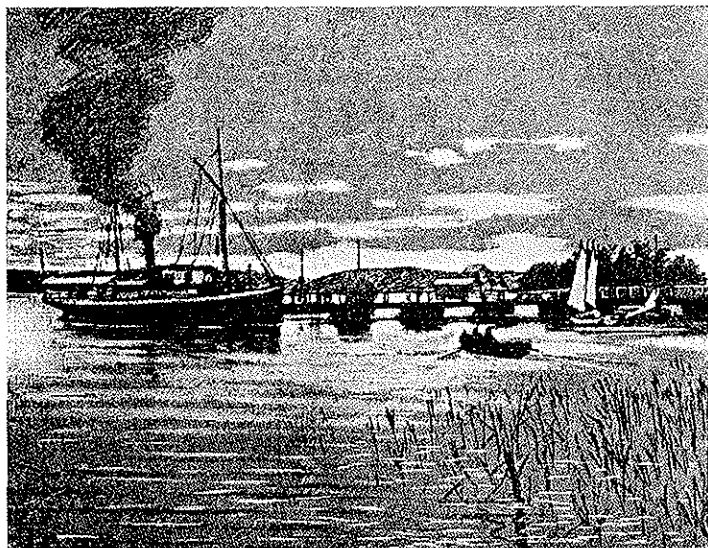
I början av stadens tillvara hade Östra hamnen endast ringa betydelse för orten. Näset vid Lemström var ännu icke genombrutet. Kustskepparne undveko den långa och obekväma vägen till denna hamn. Och fartyg från utrikes ort fingo icke ankra där.

En urgammal segelled förde visserligen hit. Ty redan under heden tid torde denna hamn stundom anlitats av dem, som från Sverige sökte sig genom den åländska skärgården fram till Finland. Men denna farled tillfredsställde icke berättigade anspråk på en tryggad sjöfart.

I början av 1880-talet anhöll Mariehamns stads borgerskap hos senaten om en „ytterligare segelleds“ upplodande och utprickande till Östra hamnen. Borgerskapet önskade, att detta far skulle utgå „från den förbi Nötö¹⁾ holme ledande allmänna segelleden“. På samma gång hemställdes även om rättighet för fartyg, kommande från utrikes ort, att direkte anlöpä Östra hamnen. Både lots- och tullstyrelsen tillstyrkte denna anhållan. Och icke heller marinministern, till vilken frågan

¹⁾ = Nälö.

även hänsköts, hade något att anmärka. Den 27 februari 1873 biföll senaten till borgerskapets hemställan, med villkor dock att borgerskapet vid nämnda hamn för tullverkets behov uppförde lämpligt packhus med vågrum samt försett med nödiga inventarier. Något packhus blev här i själva verket aldrig byggt.

Östra hamnen på 1870-talet.

Utrikesfarare anlöpte aldrig denna hamn. En författning av 1889 stadgade omsider uttryckligen, att alla fartyg, kommande från främmande land, måste gå till Västra hamnen.

Vattendjupet i Östra hamnen varierar mellan 12 och 14 fot. Bottnen består även här av lera.

Innan vi lämna kapitlet om hammarna, förtjänar ännu i detta sammanhang nämnas, att under årens lopp åtskilligt gjorts för att göra inloppet till Västra hamnen bekvämt och säkert. På Kobba klintar byggdes år 1863 för att underlätta inseglingen till staden en båk av trä. År 1883, den 15 oktober, tändes där en fyr, vilken dock år 1890 släcktes. Då sistnämnda år tvenne linjefyrar uppfördes på Korsö holme, ansågs nämligen fyren på Kobba klintar onödig och avlägsnades. Där placerades

i stället år 1903 en mistlur, vilken år 1910 ersattes med en ny, kraftig och fullt tidsenlig mistsirén. På Lotsberget invid staden anbragtes hösten 1890 tvenne gasoljefyrar. Den 28 februari 1893 nedlades i nordligaste delen av Västra hamnen en boj. Strandområdet vid vardera hamnen belyses under dygnets mörka timmar med elektriska båglampor.

Till sist må nämnas, att Mariehamn är landets enda frihamn.

Vägarna.

Landsvägen till Mariehamn var under stadens första år till en halv mils längd ytterst dålig. Stadens handlande lände detta till stort men. Ty bönderna föredrogo på nyssnämnd grund ofta att göra sina uppköp hos lanthandlarne i Ämnäs by, å Kastelholms kungsgård, i Vargata by eller i Eckerö Storby. År 1866 begynte staden vidtaga åtgärder för landsvägens till Mariehamn förbättrande och partiella ombyggande. Allmänna farvägen emellan Mariehamns stadsplan och råskillnaden emot Dalkarby bys ägor innehade icke erforderlig bredd, „hvarken enligt lag eller eljest för ändamålet“. — — — „För att den med minsta möjliga kostnad skulle blifva upptagen till erforderlig bredd och därjämte försatt i fullgodt skick“, överenskom man att bortauktionera vägbyggnadsarbetet. Vägen skulle blifva 10 alnar bred samt i alla avseenden fullgod. Den vägsträcka, som nu skulle byggas, indelades i 10 lotter, en var av dessa mätande i längd 200 alnar. Därjämte bestämdes att vägen „skulle få i södra ändan en ny, östligare riktning, så att den komme att sammanlöpa med Strandgatan“. ¹⁾ Lotterna bortauktionerades den 20 februari 1866 för sammanlagt 4,237 mark. Arbetet vidtog genast. Den 27 juni 1867 kunde ordningsman Scheffer hos guvernören anmäla, att vägen var färdigbyggd.

Sommaren 1866 ombyggdes även vägen från allmänna landsvägen vid Jomala kyrka till råskillnaden mellan Dalkarby bys

¹⁾ Den äldre landsvägen, varav man ännu ser spår, gick i trakten av J. J. Rotz garveri några famnar västligare än den nuvarande.

ägor och stadens betesmark. Samtliga åländska kommuner deltog i detta arbete.

Från och med denna tid bliva kommunikationerna landvägen mellan Mariehamn och den åländska landsbygden drägliga.

Vägen mellan staden och Ytternäs rå ävensom bivägen till Västra hamnen byggdes eller förbättrades i början av 1870-talet. Det var stadens arrendator, så länge en sådan fanns, vägbyggnadsskyldigheten tillkom. För närvarande stå vägarna under drätselkammarens överinseende.

Under de första åren av stadens tillvara vidlådde kommunen en betungande vägunderhållningsskyldighet för den vordna övernäsbyns 4 hemmansandelar i sockne- och tingsvägarna utom staden. Det var stadsarrendatorn som i första hand måste bära detta onus. Men indirekt drabbades stadens ekonomi därav, då ju arrendesumman naturligtvis blev mindre, än den skulle varit utan vägunderhållet.¹⁾

Den 23 augusti 1867 anhöll därför ordningsman Scheffer å stadens vägnar, att kommunen skulle befrias från delaktigheten i att underhålla vägar utom sitt område, och 1870, den 16 maj, beviljades av guvernören denna anhållan.

Hösten 1870 överlämnas i avseende å framtida underhåll alla de utom Mariehamns område befintliga vägar, som staden härtills byggt och underhållet, till vederbörande vägbyggnadsskyldiga lägenhetsinnehavare i häradet.

Mulbetet.

Mariehamnarnes kreatur betade på arrendejorden under de år den av borgerskapet icke disponerade delen av stadens mark var utarrenderad. För varje djur erlades till arrendatorn en viss summa.²⁾

Under de första åren rädde i Mariehamn det oskick, att lösa kreatur drevo omkring i staden „till olägenhet för de stads-

¹⁾ Jfr längre fram avdelningen „Arrendejorden“.

²⁾ Jfr längre fram avdelningen „Arrendejorden“.

besökande, i hvilkas åkdon kreaturen gjorde skada å hö och varor, utom det att de mycket osnyggade gatorna“. Den 19 februari 1872 sammanträdde stadsborna för att besluta om nödiga åtgärders vidtagande till avhjälpande av besagda missförhållande. Vid detta möte föreslog handlanden N. Sittkoff, „att sedan den östra från stadens dåvarande betesmark afstängda delen af stadsplanen blifvit i söder vid stadens förra gästgifverigård afskild från betesmarken genom en med grind försedd gärdesgård, skulle samma del, hvilken utgjorde den mest bebyggda terrängen af stadsplanen, skyddas af en legd grindvaktare under den tid af året stadens kreatur betades å upplåten betesmark. Vid upplegningen af denna vakt, som för sin syssla skulle aflönas af alla stadsbor, hvilka betade sina kreatur i stadens mark, skulle skälig aflöning utfästas, men ej i något fall till högre belopp än en mark för hvarje vårdadt kreatur. Och då grindvaktens vård egentligen icke komme att utföras inom stadsplanen, utan utom densamma“, föreslog Sittkoff, att „ett vite af 4 mark skulle fastställas för den stadsbo, som insläppte sitt kreatur till oanvisad betesmark eller å ifrågavarande del af stadsplanen i annat afseende än för detsammans förande däröfver till och från anvisadt bete. Ägaren borde“, menade Sittkoff, „jämväl vara angelägen därom, att kreaturet, som under vägen skulle af den förre efterses, ej därunder onödigtvis finge uppehålla sig inom stadsplanen“.

Härom förenade sig flertalet av de vid sammanträdet närvarande.

Av vilken kraft och verkan nyss anförda beslut var, därom hava till hands varande handlingar intet att förmåla. Men om man får sätta tro till den muntliga traditionen, torde effekten av detsamma varit ganska minimal. Rätt ofta såg man kreatur på villovägar inom stadsplanen.

År 1876, då jorden övergick till stadens disposition, upplåtos för kreaturens räkning de gamla skogs- och betesmarkerna norr och söder om stadsplanen. Sedermera lades ytterligare „Rossens torpägor“, det n. v. Södra hästbetet, strandområdet sö-

der om detta samt fem vid ytternäsvägen befintliga arrendetomter till detta område.¹⁾

För betet betala stadsborna nu 10 mark för djur och år.

Skogen.

Skog äger staden såväl norr som söder om den egentliga stadsplanen. Skogsmarken sammanfaller, såsom redan framgått till största delen med kreatursbetet. Ehuru de grova timmerträden äro lätt räknade, hava dock stadens skogar ett ansenligt värde. Arealen av skogsmarken med därå växande träd är värderad till 80,000 mark.

Staden är mycket mån om sin skog. Och åverkan å denna straffas strängt, såframt förövaren blott ertappas.

I sammanhang härmed må nämnas, att redan under de första åren energiska åtgärder vidtogos för beivrande av ofog å ägorna.

År 1863 den 9 december anmälde Mariehamns t. f. ordningsman F. Scheffer inför Jomala sockens och Mariehamns stads häradsting, „att enligt hvad protokollet i det vid samma ting § 116 behandlade målet gaf vid handen, åverkan föröfvades å stadens ägor“. Scheffer anhöll, „att häradsrätten måtte för framtiden vid vite förbjuda slikt ofog“. Häradsrätten utsatte också ett vite, stort 40 mark, „förutom laga bot och skadans ersättande för allt olofligt skogshygge, näfverflådd, torf- och mulltägt, olofliga vägars och gångstigars inrättande och begagnande, hägnaders och grindars skadande samt allt annat ohägn, af hvad namn och beskaffenhet det vara må, å nämnda ägor“. Scheffer hade att „befordra denna vitesdom till afkunnande å en söndag i Jomala kyrka samt sedermera minst hvar tredje år om slikt kungörande därå föranstalta“.

¹⁾ Jfr längre fram avdelningen „Arrendejorden“.

Arrendejorden.

Av stort intresse är frågan om Mariehamns stads arrendejord.

Med anledning av senatens underdåniga hemställan av den 17 juli 1858 om en stads anläggande på Åland samt om andra i samband därmed stående frågor hade Hans Kejsrerliga Majestät den 8 januari 1859 funnit gott förordna bl. a. om de fyra övernäshemmanens inlösen på statsverkets bekostnad samt om deras donerande „den blifvande staden till evärdelig ägo“, — — — „varande staden i följd häraf berättigad att dessa ägor till tomter, öppna platser, mulbete, plantager och andra slike för staden behöfliga anläggningar begagna äfvensom de af sagde ägor inflytande inkomster till aflönande af stadens tjenstemän använda“. I sagda skrivelse läses vidare bl. a. följande redan i ett tidigare sammanhang anförda till guvernören adresserade ord: „— — — vele Wi tillika hafva Eder anbefaldt icke allenast att, efter det fullständiga åtkomsthändingar jämte gravationsbevis blifvit vederbörande lägenhetsinnehafvare i Övernäs by affordrade äfvensom, hvad särskildt angår Mellangårds skattehemman i sagda by, hvilket förvaltas för omyndigas räkning, sedan domstolens i orten tillstånd till försäljningen utverkats, på de af vederbörande uti närlagde skriftliga förbindelse betingade villkor, genom kronofogden i orten på kronans vägnar afsluta köp angående den till den blifvande staden donerade jord och behörige köpebref däröfver upprätta — — — — — och ägen I för öfrigt på den därför bestämda tiden till förbemälda lägenhetsinnehafvare af omhänderhafvande allmänna medel utbetala de för lägenheterna fordrade köpesummor äfvensom den sytning, som enligt aftal framdeles kommer att drabba kronan.“

Skulle större eller mindre del af förenämnde lägenheter tilltydande mark, efter det densamma blifvit afträdd, under längre eller kortare tid icke erfordras för stadens bebyggande eller reglering, åligger Eder jämväl att hos Oss i underdånighet föreslå, huru densamma under tiden kunde på förmånlige sätt för stadens räkning användas“.

Såsom förut framhållits, inlöstes de fyra övernåshemmanen av statsverket den 14 mars 1860. Dessa hemman utarrenderades av kronan för åren 1860 och 1861 åt fyra särskilda arrendatorer. Vid sistnämnda års utgång övergick jorden i stadens ägo.

Med anledning härav anlände redan den 11 mars 1861 från guvernersämbetet till kronofogden i Ålands härad en skrivelse med förståndigande att, „i händelse större eller mindre del af den mark, som för staden blifvit inlöst, efter det densamma blifvit till staden afträdd, under längre eller kortare tid icke skulle erfordras för stadens bebyggande eller till nödiga plantager, trädgårdar, upplagsplatser m. m., som till stadens reglering hör, i sinom tid till guvernersämbetet inkomma med förslag, huru nämnda mark må tillsvidare på det förmånligaste sätt för stadens räkning förvaltas“.

Ordningsmannen i Mariehamn, kronolänsmannen i Jomala F. Scheffer föreslår då hos t. f. guvernören i skrivelse av den 25 oktober 1861, att de ägor, staden tillsvidare kunde umbära, måtte till den mestbetalande utarrenderas till en början på 3 års tid, räknat från den 14 mars 1862 till samma tid 1865. Ordningsmannen önskar, att den odisponerade stadsmarken därvid överlåtes endast åt en person. „Detta skall“ — säger han — „blifva både för stad och arrendator förmånligast, emedan, utom åtskilliga andra fördelar, en mängd skiljogärdesgårdar emellan arrendatorernas ägor sålunda göras öfverflödiga och stadens skog samt arrendatorns arbete därutinnan i betydlig mån besparas“. Scheffer bilägger även förslag till arrendevillkor. Den 8 november 1861 hemställer t. f. guvernören hos senaten om godkännande ej mindre av Scheffers förslag om markens utarrenderande på ovannämnd tid än av de av ordningsmannen föreslagna arrendevillkoren.

Finansexpeditionen, som handlägger ärendet, bifaller den 12 februari 1862 till t. f. guvernörens framställning samt förordnar „att med undantag af de 21 till enskilda personer försålda tomterne, å stadens planritning betecknade med numrorna 39, 62, 63 och 69 samt från och med 92 till och med 99 äfven-

som från och med 104 till och med 112“, övrig till staden hörande, för tillfället umbärlig mark skall „jämte det staden tilllydande fiskevatten på tre års tid, räknadt från 14 mars 1862 till 14 mars 1865, till den mestbjudande på arrende utbjudas“.

I huvudsaklig överensstämmelse med ordningsman Scheffers förslag föreskriver senaten följande arrendevillkor:

a) „Arrendatorn får sig boningshus och annan åbyggnad under arrendetiden till begagnande anvisade å Norrgårds hemman n:o 3 inom staden, hvarvid nödiga uthus få med sådana å de tre öfriga hemmanen i staden ersättas, dock sålunda, att dessa hus enligt verkliga behovet komma att för arrendatorn till antal och beskaffenhet bestämmas.

b) Arrendatorn handhar från arrendetidens början gästgifverihållningen inom staden med de skyldigheter och förmåner lag och författningar bestämma, i hvilket afseende arrendatorn bör för resandes behof upplåta tvenne bekväma och snygga rum samt lämna härbärge för deras hästar och fordon.

c) Arrendatorn bör förbättra taken å boningshusen och öfriga för hans behof upplåta hus, så att de ej taga skada genom läkning; han bör för öfrigt försätta och bibehålla dessa åbyggnader i försvarligt skick.

d) Nödigt virke dertill och nödigt bränsle får af arrendatorn tagas från stadens skog, hvarvid dock företrädesvis vindfällerna må till bränsle användas, börande trakten för hygge af växande skog för arrendatorn anvisas, innan dylikt hygge får ske.

e) Stadens reglering och bebyggande får ej hindras af arrendet, hvaremot arrendatorn har att af staden tillgodojuta skälig ersättning, efter mätismans värdering, för den förlust honom kan komma att tillskyndas genom försäljning af tomter samt anläggning af torg och gator m. m., likväl endast i det fall, att åker och äng dertill användas,¹⁾ och liksom ofvanuppräknade försålda tomter från arrendet undantagits, förbehållas äfven de till dem stötande gatorna (Norra gatan, Torggatan, Strandgatan, nordliga ekonomiegatan, Parkgatan samt gatorna mellan kvarteren nr:is 28, 29, 30 och 31) under arrendet, i följd hvaraf någon ersättning för den mark, dessa gators möjligen snara anläggning kan komma att laga i anspråk, ej tillkommer arrendatorn, den der emellertid får till sin nytta disponera nämnda mark.

f) Alla öfriga staden tillhöriga hus, utom de till arrendatorns begagnande upplåtna, disponeras af staden tillika med de gårdsplaner, som tillhöra hemmanen n:o 1, 2 och 4, utan ersättning till arrendatorn; men i händelse staden under arrendetiden skulle försälja något eller alla dessa hus, med skyldighet för köparen att dem bortflytta, öfvergår marken, hvarå det försålda huset stått, tillika med gårdsplanen till arrendatorns förfogande.

g) Arrendatorn ansvarar 1:o) för det årliga arrendet till staden; 2:o) för de allmänna besvär, som vidlåda densamma; 3:o) för de nuvarande civila och ecklesiastika tjänstemännens i orten aflöning i öfverensstämmelse med stadgandet därom i 20 §:en af fundamentsbrevet.

¹⁾ Alltså ingen gottgörelse för betes- och skogsmark.

Den första arrendeauktionen i Mariehamn utsattes till den 14 mars 1862. Vid detta tillfälle stannar tulluppsyningsmannen Henrik Hedlund för högsta summan, 125 rubel silver om året. Senaten, som prövar det gjorda anbudet, godkänner detsamma.

Arrendatorn Henrik Hedlund. sockne- och tingsvägarna utom staden; vidare, 3:o, av skyldighet att underhålla

den genom staden gående vägen till Ytternäs, ytterligare, 4:o, av ansvarighet för den avlöning, som enligt 20:de §:en i fundationsbrevet tillkom de dåvarande civile och ecklesiastike tjänstemännen på orten — ehuru allt detta således lades på hans skuldror, så hade han å andra sidan rätt stora vidder odlad mark att begagna sig av. Ty endast en obetydlig del av Övernäs forna ägor voro ju då ännu reserverade för de tomtäggande borgarnes behov. Av gästgiverihållningen torde arrendatorn för övrigt även väntat sig någon inkomst. Men häruti missräknade han sig. Den gav under det första decenniet av stadens tillvara intet.

Om Hedlund hade någon ekonomisk fördel av sitt arrende, kunna vi således icke nu med bestämdhet säga. Det veta vi, att han till allmän belåtenhet fullgjorde sina arrendet åtföljande skyldigheter. Men å andra sidan veta vi ock, att han icke vid arrendetidens utgång hade lust att förlänga densamma. Därav våga vi väl draga den slutsatsen, att han icke gjort några synnerligen lysande affärer.

Jordmänen på orten är rätt mager. Stadens dåvarande ordningsman ger om den det utlåtandet, att den „består af röd sand

med tre tums svartmylla därpå“ och att den „således är olämplig för odling af andra växter än spannmål och vanliga rotfrukter“. Vi veta, att Hedlund liksom följande arrendatorer odlade vete, råg, korn, havre och ärter. Tyvärr stå inga uppgifter oss till hands om huru mycket den förstnämnde sådde, ej heller om huru mycket han skördade. Ty meddelandena härom begynna först med de årsberättelser, vilka ordningsman Scheffer från och med år 1867 regelbundet varje år avfattar om stadens utveckling och tillväxt under det närmast förflutna kalenderåret. På grund av den första officiella redogörelsen ha vi oss bekant, huru mycket arrendatorn av stadens mark sådde och skördade år 1866, således året efter det Hedlund avträdde. Av olika slags säd utsåddes det året sammanlagt 14 1/2 tunna säd och 1/2 tunna ärter samt inhöstades 64 1/2 tunna säd samt 1 1/2 tunna ärter.

Man vågar väl antaga, att resultatet av Hedlunds jordbruk ställde sig i det närmaste lika med detta.

Arrendatorn beredde sig genom fisket i stadens till honom överlåtna vatten en liten tillökning i inkomsterna. Det gav dock under Hedlunds tid åt sin idkare icke mer än c. 60 mark „behållna inkomster“.

Den 14 mars 1865 bortauktionerades åter arrendejorden på tre år framåt, således till den 14 mars 1868.

Den mestbjudande är denna gång slaktaren Nikolaj Kousoff från Sunds Finby. Han lovar betala i arrende 1,845 mark årligen. Vilken orsaken var, att Kousoff ansåg sig kunna bjuda ett så högt belopp, veta vi icke.

Arrendekontraktet mellan staden och Kousoff var i huvudsak av samma innehåll som det med Hedlund uppgjorda. I Kousoffs kontrakt finna vi nu endast tillagt, att arrendatorn bör låta stadsbornas kor och hästar beta tillsammans med hans egna. Arrendatorn hade härför att upphäva 12 mark för varje häst och 8 mark för varje ko årligen, så länge arrendetiden varade. Dock förbjöds han att i bete mottaga andras än stadsbornas kor och hästar.

Kousoffs oförståndiga arrendeanbud bragte honom, såsom

ock var att vänta, i ekonomisk misär. Han kunde varken betala sitt arrende till staden eller fullgöra sina övriga i arrendet åtagna förpliktelser. Borgesmännen måste hjälpa till vid arrendesummans erläggande. Han utsökes både av häradshövding, präst och klockare för ogulden lön till dessa.¹⁾

Tabell över sådd och skörd å stadens arrendejord samt över fiske i stadens vatten åren 1866 och 1867.

Sädesslag	År	Utsäde	Avkastning	Skördens beskaffenhet
Vete . . .	1866	1/4 tunna	1 1/2 tunna	medelmåttig
„ . . .	1867	1/6 „	2/3 „	felslagen
Råg . . .	1866	8 tunnor	27 tunnor	under medelmåttan
„ . . .	1867	3 „	12 „	felslagen
Korn . . .	1866	3 tunnor	19 tunnor	medelmåttig
„ . . .	1867	1 tunna	5 „	medelmåttig
Havre . .	1866	3 tunnor	17 tunnor	medelmåttig
„ . . .	1867	1/2 tunna	2 1/2 tunna	medelmåttig
Ärter . .	1866	1/2 tunna	1 1/2 tunna	felslagen
„ . . .	1867	1/6 „	1/2 „	felslagen
F i s k e t				
1866 nettovinst				60 mark
1867 „				120 „

År 1866 skördade Kousoff således inalles 66 tunnor säd (15 tunnor i utsäde); år 1867 inhöstade han 20 2/3 tunna (4 5/6

¹⁾ I tingsgästning hade arrendatorn att erlægga 12 kappar om året. Kousoff utsökes för resterande tingsgästning för åren 1865 och 1866: sammanlagt 24 kappar. Kapellänen i Jomala, Johan Victor Hummelin, utsöker sin avlöning från de 4 övernåshemmanen, efter 8 kappar för hemmanet om året eller tillsammans för året 1 tunna och 2 kappar. Kousoff var skyldig Hummelin 3 års avlöning och kräves således nu på 3 tunnor och 6 kappar. Den 10 mars 1868 betalade Kousoff denna fordran och samma dag även klockaren i Jomala Johan August Sundblom det, som denne hade att fordra, nämligen sin lön från Övernäs för åren 1866 och 1867, med inalles 24 kappar. Klockaren uppbar från övernåshemmanen 12 kappar spannmål om året.

tunna i utsäde). Om man av dessa siffror vågar draga någon slutsats, så kan det måhända synas, som om den ganska kläna skörden 1866 skulle varit en av orsakerna till att Kousoff, så snart som skedde, råkade på obestånd.

Såsom av tabellen framgår, såddes och skördades år 1867 icke mycket på Mariehamns stads arrendejord. I någon mån beror väl detta därpå, att Kousoff på grund av sin undergrävd kredit icke lyckats anskaffa tillräckligt utsäde. Men det väsentligaste skälet måste dock sökas i den omständigheten, att den 31 oktober 1866 fem ägolotter av arrendejorden bortauktionerades till enskilda stadsbor. Arrendatorn disponerade således under det sista arrendeåret icke över dessa. Ifrån arrendesumman avräknades å andra sidan honom tillgodo ett mindre belopp.

Kousoff var emellertid, såsom för övrigt redan framgått, ruinerad. Snart nödgades han lämna arrendejorden i andra händer.

Vid nästa arrendeauktion, som hölls den 9 december 1867, stannade handlanden Nikolaj Sittkoff för högsta anbudet. Han bjöd för treårsperioden 14 mars 1868—14 mars 1871 599 mark för året. Sittkoffs arrendeanbud understeg således Kousoffs med 1,246 mark. Differensen var i ögonen fallande stor. Ordningsman Scheffer hemställde i alla fall omedelbart efter auktionen hos guvernören om godkännande av Sittkoffs anbud. Han framhöll därvid, att den tidigare arrendesumman, 1,845 mark om året, „ej hade någon förnuftig grund för sig, utan var ovedersägligen alltför hög, hvaremot det erbjudna nya arrendet, som dock med 99 mark öfverstiger det arrende, som erlades före 1865, torde vara förenligt med de förmåner och skyldigheter, som åtfölja ifrågavarande förvaltning“. Sittkoffs anbud godkändes.

Det mellan honom och staden ingångna kontraktet var till sina huvudpunkter sammanfallande med föregående. Punkten, som angick kreatursbetet, var dock något förändrad. Den innehöll i sin nya redaktion följande bestämmelser:

„Från Västerängen skall för kreatursbetet af arrendatorn afstängas den del, som begränsas i söder af den linjegata, hvil-

ken utlöper emellan tomterna nr:is 101 och 95, samt vidare i öster af den backås, som västerut först inträffar å nämnda gata, vid hvilket förändrade förhållande med betesmarkens omfång nödigt således äfven blifver, att samma mark indelas och af arrendator afhägnas sålunda, att den utlagda delen af Västerängen blifver ett skifte, skogs- eller utmarken norrom staden det andra samt skogs- eller utmarken söderom staden det tredje skiftet¹⁾.

Handl. Nikolaj Sittkoff.

Stadsborna skulle för betet betala till arrendatorn samma pris som därin- till för sina kreatur. Men uttryckligen stipulerades, att icke på betesmarken och icke alls utom hus svin skulle få utsläp- pas. Får fingo icke heller gå ute „på åker och äng, då dessa till bete upp- låtas“.

För får betalades åt arrendatorn, då de utsläpptes på bete å arrendejor- den, 1 mark 50 penni stycket.

Den jord, som Sittkoff nu arren- derat av staden, var till sitt yttnehåll betydligt mindre än den åt Hedlund och Kousoffs utarrenderade marken. Av handlin- garna i denna fråga framgår, att i oktober 1867 redan 35 tom- ter av stadsjorden voro till enskilda personer sålda. Dessa voro således från arrendet undantagna. Likaså de 5 den 31 oktober 1866 till enskilda stadsbor utarrenderade ägilotterna.¹⁾

Då tiden för Sittkoffs arrende skulle utgå, anställdes den 19 januari 1871 ny auktion. Det var bestämt, att arrendetiden nu skulle utsträckas till 6 år. Arrendet av stadens odispone- rade ägor och fiskevatten skulle först bortauktioneras tillsam- mans med gästgiverihållningen, och omedelbart därefter skulle vartdera arrendet utbjudas skilt för sig. Det för stadens vid- kommande fördelaktigaste anbudet skulle sedan bliva gällande.

Handlanden Sittkoff gjorde därvid de högsta anbudet. Han bjöd endast 100 mark för arrendet och gästgiverihållnin-

¹⁾ Jfr sid. 151.

gen tillsammans, men 580 mark för arrendet ensamt, *varvid för gästgiverihållningen intet anbud gjordes*. Såsom synes härav, betraktades gästgiverihållningen som ett odrägligt onus. Ty gästgiveriet gav ingen profit, men medförde i stället åtskilliga besvärigheter.

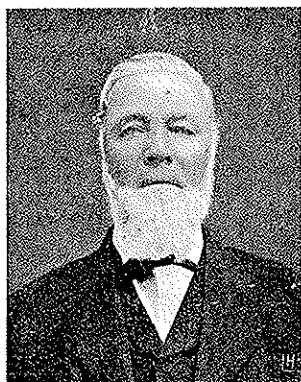
Tabell över sådd och skörd å stadens arrendejord samt över fiske i stadens vatten åren 1868, 1869 och 1870.

Sädesslag	År	Utsäde	Avkastning	Skördens beskaffenhet
Vete . . .	1868	ej sått	—	—
„ . . .	1869	d:o	—	—
„ . . .	1870	d:o	—	—
Råg . . .	1868	3 tunnor	11 tunnor	felslagen
„ . . .	1869	10 1/2 tunna	49 „	felslagen
„ . . .	1870	9 23/30 „	52 13/30 tunna	under medelmåttan
Korn . . .	1868	5 tunnor	17 1/2 tunna	under medelmåttan
„ . . .	1869	3 „	12 tunnor	under medelmåttan
„ . . .	1870	4 1/2 tunna	20 1/3 tunna	medelmåttig
Havre . .	1868	4 1/2 tunna	11 tunnor	felslagen
„ . .	1869	3 1/3 „	14 „	under medelmåttan
„ . .	1870	11 1/2 „	44 1/2 tunna	medelmåttig
Ärter . .	1868	1/4 tunna	1 2/3 tunna	medelmåttig
„ . . .	1869	4/30 „	19/30 „	under medelmåttan
„ . . .	1870	11/30 „	2 1/2 „	medelmåttig
F i s k e t				
1868 nettovinst				60 mark
1869 „				50 „
1870 „				50 „

De av Sittkoff vid auktionstillfället gjorda anbudet anså- gos allt för låga och godkändes därför icke.

En ny auktion utlystes till den 15 februari 1871.

Denna gång spekulerade svenske undersåten, fodermarsken Anders Husherg. Då arrendet och gästgiverihållningen nu till-

Arrendatorn Anders Husberg

sammans utropades, bjöd Husberg därför 800 mark. När sedan arrendet utbjöds skilt för sig och likaså gästgiverihållningen skilt, bjöd Husberg för det förra 812 mark, men för den senare endast 5 mark, „dock under utfäst löfte af stadsborna att ansöka om källarrättighet åt Husberg“.

Omedelbart därefter höjde Husberg själv, synbarligen lockad av de gjorda förespeglningarna om källarrättighet, sitt anbud till 1,000 mark årligen, detta dock med förbehåll, att vissa av honom påyrkade tillägg till kontraktet accepterades. Det tillstådeskomna borgerskapet gick in härpå.

Husbergs anbud godkändes.

Det nya kontraktet avvek i följande punkter från det tidigare:

- a) „Från arrendet undantages, förutom de tidigare nämnda till enskilda personer försålda 35 gårdstomterna äfven Algrundet.
- b) Åt arrendator upplåtes till begagnande icke allenast stadens nya gästgiveribyggnad (= societetshuset) med undantag af nordöstra hörnrummet i hufvudbyggnaden, hvilket kommer att utgöra stadens ämbetsrum, utan äfven å stadens förra hemman n:o 3 boningshuset, visterhuset, tvenne bodar, källaren och fårhuset med ladan därinvid samt å förra hemmanet n:o 1 stallet, lidret därinvid, fårhuset med lona och lada, fårhuset och riebyggnaden samt vidare å förra hemmanet n:o 2 riebyggnaden. Dessutom skall staden lämna åt arrendatorn äldre, lämpligt virke till ett smedjehus, med villkor, att han vid arrendetidens slut återställer samma virke åt staden, å hvars mark därjämte passliga ställen för smedjan och en väderqvarn böra anvisas.
- c) Arrendator bör omsorgsfullt häfda, dika och hägna alla till hans disposition upplåtna, staden tillhöriga ägor, i sistnämndt hänseende följaktligen äfven mot Ytternäs, Dalkarby och Svihy tillstötande ägområden.
- d) Arrendator får årligen från stadens skog förutom vindfällerna taga 8 fannar rieved och 8 fannar annan barr- och löfblandad ved.
- e) Arrendator är pliktig att förutom för det årliga arrendet till staden ansvara ej blott för de allmänna och insockne besvär, som tilläfsventyrs vidlåda staden under arrendetiden, utan äfven för den aflöning till civile och ecklesiastike ämbetsmän och betjante, hvilken för den utarrenderade marken och fiskevattnet bör enligt gällande författningar utgå från staden.

Allt under det häri förekommande uttrycket *allmänna besvär* äfven förstås behöriga iståndsättandet och underhållet af den öfver stadens mark ifrån råskillnaden mot Dalkarby ned till Västra hamnen ledande farvägen samt gårdsvägen

upp till nuvarande gästgifveriet och vidare byavägen mot Ytternäs bys rå, det må här såsom förtydligande tilläggas.

f) Kreaturen må icke gå ute längre än till 1 oktober. Detta stipuleras, för att ej betet må förstöras“.

Stadsborna betalade åt arrendatorn nu såsom förut: betet för en häst 10 mark; d:o för en ko 8 mark; d:o för ett får 1 mark 50 penni.

Då Husberg arrenderade stadens odisponerade jord och fiskevatten, undantogs från detta arrendé 35, enskilda personer tillhöriga gårdstomter; dessutom de gator och gatdelar, som redan i det första arrendekontraktet mellan staden och Hedlund omnämnts; vidare Algrundet; slutligen de 5 ägolotter, som på arrendeauktion den 31 oktober 1866 „till odling och begagnande“ överlätos åt enskilde medborgare.

År 1873 framtogs arrendatorn Husberg ett åkerstycke på Handelstorget. Fältet i fråga, 369 fot långt och 86 fot brett eller av 17 kapplands vidd, behövde staden till marknadsplan. Från och med år 1873 avräknades härför från arrendesumman 23 mark 80 penni årligen.

Genom uppgrävning av det öfver Handelstorget och andra platser inom stadsplanen dragna stora utfallsdiken samt genom flere „brandgatu öfverlåtelse“ framtogs Husberg likaså rätt betydande sträckor arrendejord. Även detta skedde år 1873. Härför frånräknades honom för arrendet sammanlagt ytterligare 53 mark 21 penni årligen. Detta sistnämnda belopp avdrogs från arrendesumman första gången år 1874.

Dessutom bortauktionerades under förra hälften av 1870-talet av arrendejorden åtskilliga gårdstomter till enskilde. För allt detta frändrogos naturligtvis ansevärliga belopp av arrendesumman.

Åkerjorden och ängsmarken minskas således allt mer, ju mer arrendetiden närmar sig sitt slut.

Anders Husberg var stadens sista stora arrendator. Då han lämnade marken ifrån sig, återstod av de fyra övernäshemmanens forna odlingar endast en obetydlighet. Enstaka mindre fläckar odisponerad jord funnos väl ännu. Dessa bortauktionerades, såsom vi längre fram skola finna, åt olika spekulanter.

Men någon „jorddrott“ i den gamla bemärkelsen äger staden efter år 1877 icke längre inom sina råmärken. Huru för övrigt jordbruket å arrendejorden avtager i proportion till minskningen av denna jord framgår tydligt av vidstående tabell.

År 1876 sådde arrendatorn, såsom synes, icke mera någon spannmål på stadens mark. På alla ännu återstående åkrar, som ej användes för potatisodling, växte detta sista arrendeår hö.

Härmed är den idylliska sagan om lantmannanäringarna i staden Mariehamn all. Staden behöver numera själv största delen av sitt jordområde. Endast mindre fläckar utarrenderas framdeles och detta på olika händer. Innan vi beröra dessa små arrenden, nödgas vi emellertid gå några år tillbaka i tiden för att behandla frågan om det arrende, som förekom redan under stadsarrendatorernas tid och som skedde på sidan om det här ovan skildrade stora jordbruksarrendet.

Fundationsbrevets 3:dje § bestämmer, att till trädgårdar och planteringar tjänliga, utom stadsplanen belägna jordstycken skola emot bestämd årlig avgift till stadskassan på viss tid till odling och begagnande överlätas å arrende åt stadsborna. På av ordningsman Scheffer med anledning härav gjord hemställan resolverade guvernören den 3 februari 1865, att några mindre lotter av omförmälda mark skulle under vissa villkor utbjudas på 15 års arrende.

„Enär så många invånare med egentlig bosättning tillkommit i staden, att sådan arrendeauktion kunde ske, förrättades denna den 31 oktober 1866 kl. 1 på dagen“.

För de blivande arrendatorerna av ifrågavarande jordstycken, fem till antalet, voro följande bestämmelser fastställda och upplästes före auktionen:

1:o Arrendetiden för de fem ägolorterna utgör 15 år, och räknas denna tid från 1 november 1866 till samma år 1881.

2:o Arrendena, som för ägolorterna bjudas, beräknas för året och böra, ifall arrendeanbuden varda antagna, årligen å första helgfria dag i november månad uti landets laglige mynt till stadens kassa inbetalas, men uraktlåtes denna skyldighet och fullgöres icke ens inom utgången af samma månad, så är arrenderättigheten till lotten, för hvilken arrendet sålunda lämnats oguldet, att anses förverkad af arrendatorn och denne således skyldig att genast därefter från nyttjo-

Tabell över sådd och skörd å stadens arrendejord samt över fiske i stadens vatten åren 1871—1876.

Sädesslag	År	Utsäde	Avkastning	Skördens beskaffenhet
Vete . . .	1871	Ej odlat		
” . . .	1872			
” . . .	1873			
” . . .	1874			
” . . .	1875			
” . . .	1876			
Råg . . .	1871	4 1/2 tunna	16 tunnor	under medelmåttan
” . . .	1872	2 tunnor	14 ”	medelmåttig
” . . .	1873	2 ”	14 ”	medelmåttig
” . . .	1874	Ej odlad		
” . . .	1875			
” . . .	1876			
” . . .	1876			
Korn . . .	1871	Ej odlat	—	— — —
” . . .	1872			
” . . .	1873			
” . . .	1874			
” . . .	1875			
” . . .	1876			
Havre . . .	1871	12 tunnor	60 tunnor	medelmåttig
” . . .	1872	12 ”	37 ”	under medelmåttan
” . . .	1873	11 ”	33 ”	under medelmåttan
” . . .	1874	24/30 tunna	3 1/2 tunna	medelmåttig
” . . .	1875	5 1/2 ”	30 tunnor	medelmåttig
” . . .	1876	Ej odlad	—	— — —
Ärter . . .	1871	Ej odlade	—	— — —
” . . .	1872	1/6 tunna	1 tunna	medelmåttig
” . . .	1873	1/6 ”	20/30 ”	under medelmåttan
” . . .	1874	Ej odlade	—	— — —
” . . .	1875			
” . . .	1876			
” . . .	1876			
F i s k e t				
År 1871 nettovinst 200 mark				
” 1872 ” 200 ”				
” 1873 ” 180 ”				
” 1874 ” 180 ”				
” 1875 ” 180 ”				
” 1876 uppgift saknas.				

och besittningsrätten till berörda lott vika samt densamma till stadens fria disposition upplåta, om stadsstyrelsen äfven därvid sådant äskar.

3:o. Arrendatorerna af ägolotterna böra af den spannmål de därifrån inberga utgöra till kyrkoherden i Jomala församling i mån af hvad gällande författningar sådant påbjuda. Detta anses vara själfvallet.

4:o. Genom svedjande och brännande, utan erhållet tillstånd af stadsstyrelsen, samt andra jorden försämrande åtgärder, såsom matmyllans afförande och annan förstörelse eller vanhäfd, förverkas besittningsrätten, men däremot äro arrendatorerna berättigade att genom rödning eller uppodling göra lotterna bördiga och vinstgivande, utan att de därför hafva att undfå någon ersättning från staden eller efterträdarna. Den skog, som för dessa rödnings- och odlingsföretag stå å lotterna till hinder, må innehafvarena nedhugga och sig till nytta använda utan ersättning därför till staden, i hvars fiskevatten detta arrende däremot alldeles icke berättigar till något fiskes idkande.

5:o. Sina ägolotter äro arrendatorerna själfva skyldiga att kringhägna, utan att stadens delaktighet däri får i någon måtto påräknas, skolandet alltså innehafvarena af de till hvarandra liggande ägolotterna däremellan till hälften hvardera hålla skiljehägnad, hvari de få taga del genom lottnings, ifall de ej annorlunda om delningen åsämjas.

6:o. Arrendatorerna af ägolotterna äro det icke tillåtet att därå uppföra bopningshus, därest de ej hafva sitt egentliga hemvist inom staden. Uppför arrendator likväl slikt hus å sin ägolott, är han pliktig att på stadsstyrelsens tillsägelse detsamma åter nedtaga. Icke heller få andra än arrendatorerna, deras familjer och tjenstehjon samt de arbetare, som för ägolotternas bebrukande oundgängligen erfordras, bebo de hus, arrendatorn är vid antydt förhållande berättigad att å lotten uppbygga. Tillåter arrendator likväl obehörig person att hafva sitt tillhåll uti ägolotternas hus, om sådant befinnes lända stadens uppkomst till men eller vara för sedlighet och god ordning störande, låter stadsstyrelsen bevisligen förståndiga en sådan arrendator att genast ställa sig det här ofvan i denna punkt uttryckta förbudet emot hysande af folk, som hvarken böra till familjen eller utgöra hans arbets- och tjenstehjon, till ofelbar efterlefnad; men följer icke heller på slik tillsägelse nödig rättelse, har arrendatorn då förverkat all rätt till den lott, hvarpå det anmärkta ofoget ägt rum, och lotten öfvergår till stadens oinskränkta disposition.

7:o. De hus, som finnas å ägolotten, vid det den af arrendator afträdes, få och böra då af honom borttagas, därest han ej med efterträdaren till lotten kan om husens inlösande öfverenskomma. De fruktträd och bärbuskar åter, som arrendator möjligen planterat å ägolotten, må han vid sitt afträde därifrån medföra, om han så för godt finner, men vill han det ej, utan önskar däremot att undfå af efterträdaren lösen för dessa träd och buskar, då skall afträdaren också tilläggas en sådan af tillträdaren till det belopp, de kunna åsämjas om; men träffa de ej därutinnan förening, anställs besiktning och värdering å besagda planteringar af tre synemän, af hvilka en utses af stadsstyrelsen, en utaf afträdaren och en af tillträdaren. Det värde denna syn sedan åsätter planteringarna bör tillträdaren utbetala till afträdaren, ifall ej denne sednare, missnöjd jämväl med detta värde, hellre vill afföra planteringarna, hvilket äfven då skall vara honom obetaget. De af arrendatorerna uppförda hägnaderna omkring ägolotterna skola däremot åtfölja jorden och således vid arrendetidens utgång tillfalla staden såsom dess tillhörig-

het, utan ersättning, särdeles som arrendatorerne vid rödnings- och odlingsföretagen få tillgodogöra sig den skog, som å hvars och ens lott står till hinder däremot.

8:o. Jämlikt nådiga stadgandet i § 5 af ofvan återopade fundamentsbref får arrendatorn med stadsstyrelsens bifall sin besittningsrätt till ägolotten å annan öfverlåta. Aflider arrendatorn, medan arrendet varar, så äro hans arfvingar eller rättsinnehafvare berättigade att den återstående arrendetiden tillgodonjula, emot det att de fullgöra de med arrendet förenade villkor.

9:o. För arrendenas behöriga betahing och öfriga här föreskrifna skyldigheters fullgörande under de fem första arrendeåren ställa arrendatorerna hvar för sig vid denna auktion två vederhäftige personers proprieborgen, skriftligen ingången. Efter förloppet af dessa år aflämnas till stadsstyrelsen ny enahanda slags borgen för därpå följande fem år och sedan dessa jämväl förgått, för de därefter återstående fem åren. Skulle tilläfventyrs en eller bägge löftesmännen aflida eller komma på obestånd, medan de i borgen stå, åligger arrendatorn att annan vederhäftig borgen genast anskaffa; men åsidosätter han denna skyldighet och fullgör den icke ens inom en månad, efter det stadsstyrelsen låtit honom om ny borgens anskaffande tillsäga, så är arrenderättigheten för arrendatorn förverkad och stadsstyrelsen berättigad att öfver den sålunda till stadens fria disposition återfallna ägolotten efter förgodtfinnande förfoga.

10:o. När den i punkt 1 bestämda tiden tilländalupit, åligger det arrendatorn af ägolotten att genast utan föregången uppsägning afträda densamma till stadens fria disposition. För öfrigt skall väl vid denna auktion arealen af ägolotten för spekulanten uppgifvas ur instrumentet öfver den undersökning af berörda lotters beskaffenhet äfvensom affattning å karta och utpålning, som t. f. läneagronomen Jakob Reinhold Chydenius den 19 i denna månad (okt.) verkställt, men om tilläfventyrs ägolotterna det oaktadt skulle befinnas i verkligheten innehålla andra arealvidder, än dem instrumentet angifver, eller beskrifningen om och kartaaffattningen öfver dem i ett eller flere afseenden är afvikande från de egentliga förhållandena, så få sådana omständigheter icke efter auktionen verka till någon förändring i de beting, som nu blifva gjorda, särdeles som spekulanterna härvid äro i tillfälle att taga kännedom om lotterna såväl på marken som å den härvid tillhandavarande kartan och instrumentet.

Sedan dessa noggranna stipulationer blifvit för spekulanterna upplästa, verkställde stadens ordningsman auktionen.

Ägolotten n:o 1, som enligt instrumentet höll i areal 3,456 tunnland, gränsade i söder till rålinjen mot Ytternäs bys ägor, i väster, med 8 alnars mellanrum, till vägen åt samma by, i öster till Slemmern och i norr till ägolotten n:o 2. Den inropades av handlanden Sven Gustaf Ahlfors för ett årligt arrende av 27 mark.

Ägolotten n:o 2, i areal 3,852 tunnland, gränsade i söder till lotten n:o 1, i väster, med 8 alnars mellanrum, till byavägen åt Ytternäs, i öster till Slemmern och i norr till lotten n:o 3.

Arbetskarlen i Mariehamn Carl Petter Henriksson inropade den för ett årligt arrende av 30 mark.

Ägolotten n:o 3, areal 4,238 tunnland, gränsade i söder till lotten n:o 2, i väster, med 8 alnars mellanrum, till ytternäsvägen, i öster till Slemmerna och i norr till lotten n:o 4. Den inropades av skräddarmästaren i Mariehamn Johan Ulrik Lindström för 27 mark i årligt arrende.

Ägolotten n:o 4, i areal 4,010 tunnland, gränsade i söder till ägolotten n:o 3, i väster, med 8 alnars mellanrum, till ytternäsvägen, i öster till Slemmerna och i norr till lotten n:o 5. För ett årligt arrende av 35 mark inropades den av rektorn Carl Michael Kandolin.

Ägolotten n:o 5, areal 2,844 tunnland, gränsade i söder till lotten n:o 4, i väster med 8 alnars mellanrum till ytternäsvägen, i öster till Slemmerna och i norr till en med råstenar utmärkt rålinje, inropades av handlanden Nikolaj Sittkoff för ett årligt arrende av 53 mark.

Den 15 augusti 1881 utarrenderades dessa plantager på ytterligare 10 år.

Tyvärr återfinnes icke i stadens arkiv det auktionsprotokoll, som vid nämnda tillfälle fördes. Om vi våga lita på hör-sägen, stego denna gång arrendebeloppen avsevärt högt.

Ägolotten n:o 1 inropades av sjömanshusombudsmannen kapten Theodor Lignell, som för sitt arrende årligen säges hava erlagt 131 mark.

Ägolotten n:o 2 tillföll handlanden Robert Mattson, som även han betalade 131 mark.

Ägolotten n:o 3 övertogs av handlanden Victor Starck för c. 120 mark.

Ägolotten n:o 4 arrenderades av bagarmästaren Erik Grönberg för c. 120 mark.

Ägolotten n:o 5 stannade hos sin förra arrendator, handlanden Nikolaj Sittkoff, vars arrende nu höjdes till 210 mark.

Då denna 10-års period gått till ända, utarrenderades plantagerna icke vidare. År 1891 införlivades de med betesmarken.

Den 16 oktober 1866 erhöll apotekaren i Godby O. W. Montell rätt att flytta sitt därstädes belägna apotek till Mariehamn. Med anledning härav gjorde apotekar Montell den 19 augusti 1867 hos vederbörande myndighet anspråk på att i stöd av fundationsbrevets 15:de paragraf erhålla 2 tunnland jord av stadens mark. Den 30 augusti 1867 resolverade guvernören, att åtgärd skulle vidtagas i sådant hänseende, att Montells berättigade anspråk tillgodosågs. Scheffer jämte några stadsbor utsynade omedelbart jordstycket „emellan ägolotten n:o 5, i nordnordvästlig riktning därom till 78 alnars afstånd, sjön Slemmerna i ostnordost samt den åt Ytternäs ledande byavägen, på 8 alnars afstånd därifrån, i västsydväst“.¹⁾

Apoteksjorden tillhör visserligen icke stadens arrendemark, enär ju för den intet arrende betalas till kommunen. Vi hava dock ansett lämpligast i detta sammanhang beröra även den.

Den 14 mars 1877 utgick, såsom redan tidigare framhållits, tiden för Anders Husbergs stora arrende. Största delen av stadens jord ställdes därefter till kommunens egen disposition. Endast smärre områden hava, såsom vi ju antytt, sedermera utarrenderats.

Till dessa arrenden hörde de ovan omtalade plantagerna samt dessutom några andra mindre jordstycken.

Den 3 november 1876 bortarrenderades på tre år, räknat från den 14 mars 1877 till den 14 mars 1880, en vid Västra hamnen befintlig inhägnad åkergräda åt lotsälderman J. Sjöblom, som därför betalade 25 mark årligen.

Samma dag och för samma tid arrenderade Anders Husberg „Rossens torpjord“ för 45 mark i årlig avgift. „Torparen“ Erik Carlsson Ross skulle tillsvidare få bebo sina hus. Staden förbehöll sig rätt att därför beskatta Ross.²⁾

¹⁾ Nämnda jordstycke tillhör ännu i dag Mariehamns apotek, ehuru f. d. apotekaren i Mariehamn C. A. Furstenborg, allt sedan den tid han innehade apoteket, genom särskild överenskommelse med sina efterträdare, av denna jord disponerat över ett litet område, å vilket han uppfört en sommarvilla.

²⁾ „Rossens torp“ var beläget å Klinten i nordvästra delen av stadsområdet. Inhysingen Erik Carlsson innehade och hävdade därstädes vid tiden för

Arrendatorerne måste själva omhägna gårdorna samt förbinda sig, 1:o, att icke taga gårdsel från stadens jord samt, 2:o, att — naturligtvis mot skälig ersättning — avstå jorden, „om staden för byggnads- eller andra företag skulle behöfva den“.

Den 24 september 1894 ladés „Rossens torp“ till stadens kobete. Dess sista arrendator hade varit torparen August Söderlund, som för området erlagt 41 mark i årligt arrende.

Det torde i detta sammanhang vara av föga intresse att i detalj redogöra för alla små jordlotter, som under årens lopp varit av staden utarrenderade. De mer betydande må emellertid här omnämnas.

Den 29 december 1880 överläts åt fabrikören H. A. Fahler för 25 år främåt den s. k. garveritonten i stadens norra utkant. Arrendesumman var då 90 mark om året.

Den 9 september 1887. beslöts att utarrendera av stadens jord ett lämpligt område åt en trädgårdsmästare, som hade lust att bosätta sig på orten. Den 3 november 1888 överläts med anledning därav på 15 års tid ett större jordstykke i stadens södra del åt trädgårdsmästaren C. S. Hellman. Arrendet bestämdes till 90 mark.

stadens uppkomst en gärda och en betesmark samt hade även en stuga uppförd på platsen. Jorden underlades Mariehamn. Staden ville bliva av med Erik Carlsson, men denne vägrade att, ehuru tillsagd därom, flytta. Visserligen medgav han, att han „icke om rättigheten till dessa ägor med staden kontraherat“. Men emedan hans avlidna föräldrar med övernäsborna den 28 december 1821 upprättat ett kontrakt av innehåll, att de „i sin lifstid tryggades vid besittningen af omförmälda mark, ansåg äfven han sig såsom sina föräldrars rättsinnehafvare tillerkänd nyttjorätten till ägorna“. Guvernörsämbetet, dit ärendet hänsköts, ålade emellertid genom utslag av den 20 oktober 1864 Erik Carlsson att till staden avträda ägorna samt bortflytta husen. „I motsatt fall skulle han varda från ägorna och husen afhyt“. Carlsson tredskade. Redan den 27 april 1865 fick han del av detta utslag. Men detta bekymrade honom föga. Hans f. d. jord sammanslogs väl med den övriga arrendejorden. På grund av överenskommelse med stadsarrendatorerna fick han dock tillsvidare behålla och bebo husen. Först den 24 augusti 1886 fick stadsfogden Brynolf Sundblom order att „forder-sammast“ bringa utslaget till laga verkställighet. Samma dag „blefvo in-nämnde Erik Carlssons berörda hus nedtagna allt ned till mellantaket samt skorsten uppifrån en aln nedan om samma tak“.

Den 9 augusti 1889 bortarrenderades på 25 år åt handlanden N. Nyström från Helsingfors ett område om 31 1/2 kappland, beläget öster om vägen vid stadens norra tull. Det årliga arrendet fastställdes till 31 mark 40 penni.

Den 1 oktober 1892 arrenderades åt apotekaren C. A. Furstenborg på 20 års tid för en årlig avgift av 100 mark „en del af Lotsberget från klyftan söder om lotsstugan längs Västra hamnen söderut 200 famnar, vinkelrätt åt öster 30 famnar och därför i nordlig riktning till nämnda klyftas östra hörn; vidare ett jordstykke från denna mark åt nordväst längs stranden 56,6 famnar samt från denna punkt österut 23 famnar 1 aln i linje med tvenne större jämngröfva tallar och därifrån i sydlig riktning till klyftan; ytterligare en tomtplats om 2,346,59 kv. meters vidd, där varfplats å kartan är upptagen; slutligen ett jordstykke från stranden till vägen ungefär midtemellan packhusbryggan och n. v. vedbron“. Här anlade apotekar Furstenborg ett stenhuggeri.

Arrendena för närvarande belysas av tabellen sid. 164.

Slutligen må tilläggas, att nu för tiden arrendet för bostadstomter beräknas efter 10 penni för varje kvadratmeter.

* * *

Efter det Anders Husbergs kontrakt utlupit, bortauktionerades till en början även stadens fiskevatten. Sålunda arrenderade handlanden S. G. Ahlfors fiskevattnet i Östra hamnen på tre år från den 14 mars 1877 till samma datum år 1880 och betalade därför årligen omkring 50 mark.¹⁾

År 1885, den 30 december, bestämdes, att fiskevattnet där icke vidare skulle överlätas åt enskild person, utan att detsamma skulle få begagnas av stadens invånare gemensamt.²⁾ Emellertid har trots detta rättigheten till sikfiske å vissa ställen i nyssnämnda vatten även sedan dess tidtals varit bortarrenderad. Så-

¹⁾ Protokollet härom återfinnes ej i arkivet. Uppgiften stöder sig på en sannolikt tillförlitlig hörsägen.

²⁾ Vi veta icke, vem som arrenderat fiskevattnet i Östra hamnen under åren 1880—1885. Uppgift härom saknas i arkivet.

Det utarrenderade områdets läge eller namn	Arrendatorer, då arrendet ingicks	Arrendetiden		Områdets areal i kvadratkilometer	Årliga arrendet		Anmärkingar
		Från	Till		Fmk	p:1	
Villatont vid Slemmens strand	Nikolaj Nyström	187/889	189/814	5,250	31	50	Arrendetiden nyligen förkänd, tills hon och hennes syster Mathilda båda avlidit.
Fru Agards villatont	C. A. Furstenborg	187/891	189/816	24	—	—	
Gårdsplän vid Parkgatan	Katarina Erksdotter	187/891	189/811	5	—	—	
Villatont vid yttersvägen	Lovisa Lindgren	187/892	189/817	248	4	—	
Smedjetont vid Västra hamnen	O. V. Jansson	187/1894	189/109	100	5	—	Innehaf av E. G. Zetterströms konkursmassa.
Område invid Bryggeritonten	Mhannus Bryggeri A.-B.	187/896	189/820	3,740	6	—	
Badstuga vid yttersvägen	Augusta Krokvik	187/896	189/821	15	—	—	Innehaf f. n. av Marien Lignell. Nuvärande innehavare stadens fattigvård.
Villatont i Badhusparken	K. V. Hällberg	187/896	189/821	10	—	—	
Tomtplats vid Yttrens skilnaden	G. F. Granholm	187/898	189/823	1,260	15	—	Innehaf f. n. av Haraldby ängsäg.
Färgentont vid Slemmens strand	R. Nikander	187/898	189/823	1,682	30	—	
Brädgårdsområde vid Västra hamnen	N. O. Nordensson	187/898	189/823	1,350	50	—	Innehaf f. n. av Mariehamns Badanstalts Nya A. B.
Badanstalten	Joh. Hoving	187/899	189/824	50	—	—	
Strandplan söderom Badhusparken	D:o	187/899	189/824	100	—	—	D:o Innehaf f. n. av mjölaren K. E. Lundgren.
Tont för ångkvarn vid Slemmens strand	Joh. Sundström	187/899	189/824	744	74	40	
Villatont vid Klinten	E. H. Karlsson	189/1/00	189/825	560	56	—	Innehaf f. n. av W. Dahlström o. Ruben Rotz.
D:o	H. C. Wilkman	189/1/01	189/826	89	8	90	
Bryggeritont vid Slemmen	I. Rosten	189/1/01	189/826	119	11	90	D:o I. Rosten stierhus.
Fabrikstont vid Västra hamnen, i hörnet av Rad- och Södra linjegatorna	E. G. Zetterström	189/1/02	189/822	2,346	100	—	
Strandområde öster om Strandgatan	J. O. Rothberg	189/1/02	189/812	12	20	—	Innehaf av Eriksson & Sundman och J. Tallqvist, hållten vardera.
Krutkällareont å norra skogen	I. Rosten	189/1/03	189/8123	15,000	200	—	
Trädgårdsmarken	C. S. Hellman	189/1/04	189/819	403	40	—	D:o I. Rosten stierhus.
Badstugutont vid Slemmen	H. A. Fahler o. V. Starck	189/1/05	189/830	3,572	225	—	
Garveritonten	H. A. Fahler	189/1/05	189/830	362	18	10	D:o V. Starck.
Jord för köksträdgård	Elin Troberg	189/1/06	189/831	193	19	30	
Plats för segelpaviljong	Å. S. S.	189/1/07	189/832	193	19	30	D:o J. J. Rotz.

lunda innehade t. ex. Karl Aug. Lindman från den 1 januari 1893 till den 1 januari 1898 denna rättighet i „vattnet mellan Fahlers badstuga och Norra hästbetet“. Han betalade därför 10 mark årligen.

Också fiskerätten i Västra hamnen var en tid utarrenderad. Från den 14 mars 1880 innehade torparen Daniel Danielsson från Sviby för ett årligt arrende av 90 mark denna rätt.

Oberoende av arrendena ha stadsborna varit berättigade att i de staden underlydande vattnen fiska med krok.

* * *

Under en kortare tid har även jakträtten i stadens skogar varit bortarrenderad.

År 1880 anhöll postförvaltaren Uno Godenhjelm hos stadsmyndigheterna, att åt honom på 3 år skulle överlåtas jakträtten i stadens mark „med andras uteslutande därifrån“, detta „för att genom ett ordnad jagtväsandes åstadkommande befrämja bibehållandet och förökandet af nyttigt villebråd samt sångfåglarna i stadens omgivning“.

Den 15 mars s. å. bifölls hans anhållan samt fastställdes det årliga arrendebeloppet till 20 mark. Dock bestämdes, „att jagt icke skulle få utföras mellan den 14 mars och 1 november af arrendetiden, därest ej skadedjurs och roffåglars fällande därmed åsyftades“.

Varken förr eller senare har någon innehaft en dylik jakt-rätt härstädes.

Tillägg och rättelser.

Mariehamns stads vapen.

Tyvärr har det varit oss omöjligt att konstatera, vem som uppgjort förslaget till Mariehamns stads vapen, vilket finnes avbildat på denna boks titelplansch. Sannolikt synes dock, att överdirektörsadjointen vid lantmäteristyrelsen Georg August Kajanus varit dess upphovsman. G. A. Kajanus, som föddes 1812 och dog 1888, utgav åren 1840—1843 „Samling af vapen för de adoliga ätter, som äro introducerade å Finlands riddarhus, jemte vapenbeskrifning“. ¹⁾

Mariehamns nya stadsplan.

I kapitlet IV, på sidan 99, nämnes, att tomterna i stadsdelen A, 1:sta kvarteret, äro till antalet 3.

I själva verket är nämnda kvarter indelat i endast 2 tomter.

Hela antalet tomter, är således enligt den nya stadsplanen icke, såsom uppgivits, 109, utan 108.

På samma sida säges, att 7 av stadens tomter ännu äro obebyggda. Rättelsevis meddela vi, att de tillsvdare obebyggda tomterna äro till antalet 8.

I detta sammanhang må slutligen kompletteringsvis nämnas, att de äldsta husen i Mariehamn, nämligen alla byggnader vid Parkgatan samt några i stadsdelarna A och C, äro uppförda enligt den gamla stadsplanen. Denna omständighet har åstadkommit en viss förvirring inom den nu gällande planen. Främlingen, som besöker Mariehamn, har därför svårt att med ledning av den officiella plankartan orientera sig i staden.

Stadens första ordningsman.

Av förbiseende har stadens första ordningsman på ett par ställen i boken orätt benämnts Fr. Scheffer.

Namnet bör skrivas: *F. Scheffer* eller fullständigt *Florentin Donatus Scheffer*.

¹⁾ Uppgiften är lämnad av medicinalrådet L. W. Fagerlund.

Till läsaren.

Första delen av Mariehamns stads historia har försenats med i det närmaste 11 månader.

Såsom i företalet nämnes, var avsikten den, att boken skulle ligga färdig den 21 februari 1911, d. v. s. samma dag staden fyllde 50 år.

Emellertid utbröt på nyåret den stora typografstrejken, till vilken, såsom känt, sättnarne, tryckarne och eleverne vid i det närmaste alla landets tryckerier anslöto sig. Även Ålands Tidnings-Tryckeri Aktiebolag, som åtagit sig tryckningen av Mariehamns historia, drabbades av strejken. Endast det allra nödvändigaste arbetet, tidningstrycket, kunde med tillhjälp av frivilliga sättnare, rekryterade huvudsakligen bland studenter och skoleungdom, utföras. Med bokens utgivande måste man vänta

Strejken fortgick till den 11 april 1911. Då den omsider avslöts, fanns det på tryckeriet en ofantlig mängd eftersatt viktigt arbete, som omedelbart måste utföras. Först i september månad kunde under sådana omständigheter tryckningen av Mariehamns historia vidtaga.

Officinen hade i medlet av december slutfört sin uppgift. Gott hopp förefanns alltså, att boken skulle hinna med i julmarknaden. Tyvärr lät dock titelplanschen, beställd och utförd i Helsingfors, alltför länge vänta på sig. På grund av dessa missöden har första delen av Mariehamns stads historia kunnat utkomma i handeln först i början av januari 1912.

Vad boken i övrigt beträffar, må nämnas, att författaren för sin egen del i densamma använt det nya stavsättet. Då originala handlingar eller kopior av sådana citerats, har källskriftens ortografi följts.

Till sist må nämnas, att vi skulle önskat förtydliga arbetets innehåll med särskilda kartor, bl. a. de båda stadsplanerna, kartor över hamnarna, utmarken m. m. Det anslag, som för bokens illustrerande stod till buds, var dock så knappt tilltaget, att med kartornas införande måste anstå, tills andra delen utkommer.

Mariehamn den 2 januari 1912.

Walter Sjöblom.

Innehållsförteckning.

FÖRETAL	sid. 1—V.
KAP. I. STADENS FÖRHISTORIA	sid. 1—46.
Planer att på Åland anlägga en stad. Under 1500-talet sid. 3—5. — Under 1700-talet sid. 5—28. — Under 1800-talet sid. 28—45. — Mariehamn uppstår sid. 45—46.	
KAP. II. MARIEHAMNS STADS UPPKOMST	sid. 47—72.
Staden grundlägges och planeras sid. 49—64. — Fundationsbrevet sid. 64—70. — Stadens läge sid. 70. — Stadens vapen sid. 71—72.	
KAP. III. ÖVERNÄS BY. — MARIEHAMNS FÖRSTA UTSEENDE. sid. 73—86.	
Övernäs by sid. 75—82. — Mariehamns första utseende sid. 83—86.	
KAP. IV. STADENS OMRÅDE	sid. 87—165.
Stadsplanen samt förändringar och anordningar med avseende å densamma sid. 89—110. — Stadsplanens bebyggande och förskönande sid. 110—134. — Hamnarna sid. 134—141. — Vägarna sid. 141—144. — Skogen sid. 144. — Arrendejorden sid. 145—163. — Fisket å stadens vatten sid. 163—165. — Jakten i stadens skogsmark sid. 165.	
TILLÄGG OCH RÄTTELSE SID. 166. — TILL LÄSAREN. — INNEHÅLLSFÖRTECKNING.	

Illustrationer.

Mariehamns stads vapen, titelplansch.	
Från Bomarsunds fästningsruiner	sid. 23
En åbyggnad på Mansas hemman	” 80
F. Scheffer, stadens första ordningsman	” 89
Vy av Parkgatan på 1870-talet.	” 104
Vy av Strandgatan på 1870-talet	” 110
Bild av en byggnad vid Norra gatan	” 111
Rådhus- och societetshusbyggnaden	” 121
Vy från Lotsberget invid Mariehamn	” 130
Bild av kugelbanan mot slutet av 1860-talet	” 131
Bild av Algrundet eller Lilla holmen på 1870-talet	” 133
Bild av esplanaden	” 134
Utsikt över inloppet till Västra hamnen	” 138
Östra hamnen på 1870-talet.	” 140
Arrendatorn Henrik Hedlund	” 148
Handlanden Nikolaj Sittkoff	” 152
Arrendatorn Anders Husberg	” 154